

П. Лісовий

Історія
СМІТ

ІРУХ

П. ЛІСОВИЙ

ГАРРІ СМІТ

АБО

ЯНКИ В УКРАЇНСЬКИХ ПРЕРІЯХ

„РУХ“ — 1933

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі українського друку“, „картковім репертуарі“ та інших показниках Української книжкової палати.

Редактор Р. Шевченко
Техкерівник І. Козар
Коректори: Крайник О.,
Чоботарева М.

Головліт № 673 146. Замовлення № 328. Тираж 4170. Арк 7. Передано до складання 2 II 1933 р. Підписано до друку 2/VІ 1933 р. Літер у техн. арк. 49.000. Папір друк 72x110. Вага метр. 30 кгр. Надруковано в Школі ФЗУ УПТ в Полтаві. Харків 1933 р. Вид. № 2.

ГАРРІ СМІТ

Сюжет запозичено

Розділ I „НОВА ЕРА“

Пекучого липневого дня молодий парубок ішов гірською дорогою. По його запорошених черевиках, приношеному одягові й сукуватому ціпку можна було судити, що він іде здалеку й немалий час. Дорога то збігала вниз, то піднімалася вгору, з кожним своїм поворотом відкриваючи все нові й нові краєвиди. Перед ним простилалась зелені долини з виселками, де невеличкі дерев'яні будиночки дерлись на кручі, тулились на гірських терасах, ховались між скель та куп дерев; над ними синіли дубові гаї, далі йшли соснові ліси, ще вище простилалась гірські пасовиська. А там, аж ген на самому горизонті, стояло пасмо гір, що тікало не знати куди.

Сонце пекло, і парубок кожні п'ять хвилин витирав з чола піт, що рясно котився йому по обличчю. По всьому було видно, що він не належав до тих щасливих обранців фортуни, батьки яких мали свій власний сейф в одному з банків країни, дачу чи віллу у Фльоріді чи десь у Лоос-Анжельосі і розкішного автомобіля, одну з тих чудесних, могутніх, невтомних, рухливих, швидких і слухняних машин, за

допомогою яких можна переноситись із одного кінця в другий цілого суходолу. Ці машини ввесь час пролітали мимо парубка все на південь, повні пасажирів, що сиділи в них подібно до новітніх богів. Хлопець проводив їх заздрісними очима і повільно чвалав далі. Він намагався триматись холодка, сідаючи через кожні чотири кілометри відпочивати на якомусь придорожньому камені.

Сонце перейшло зеніт, і день поволі почав схилитись надвечір. Від гір простяглись на долини довгі сині тіні. Частіше повівало прохолодою. Парубок, що сів відпочити на великому камені під кущем, зручним рухом поправив на плечах свій рюкзак, схопив сукуватий ціпок, звівся на стрункі ноги і бадьоро пішов уперед. Дорога знову звиваючись пішла вгору. Вона вилясала сюди й туди, то пробігаючи над ущелинами, то проходячи попід скелями, що нависали над нею. Природа навколо ставала все суворіша й дикіша. По скелях і в розколинах росли дерева, цвіли гірські квіти, сплітався своїм корінням чагарник, звисала береза, підносила одиноко свою верховину сосна, на голому камені зеленів мох. Повітря було чисте й прозоре. Небо—кольору темної блакиті. Гори—сині, спокійні, як сторожа, що чекає на сон сонця.

Парубок був на самому вершку перевала. Звідси відкривався величезний краєвид на пасма гір, на далекі долини, на прерії, що тонули в синій імлі. Але не це прикувало його очі. Не в прерію, мету його подорожі, втопив він свій зір. Щось

інше притягло його увагу. Перед ним унизу про-
слалась вузька долина, вкрита легким серпанком
білого туману; по ній вилася срібною ниткою
бурхлива гірська річка; по той бік долини могут-
ньо підносились гори із своїми сірими, бруна-
стими й зеленкуватими скелями, що купчились
одна на одну, утворюючи чудернацькі гострі ви-
ступи, мости, руйновища титанічних замків, де
буйно розрослась гірська рослинність.

Проте, парубок лишився байдужий до цієї
краси. Те, що притягло його увагу, була просто
величезна рекляма, що її він ніяк не сподівався
побачити на цій гірській дорозі. Вона вида-
валась потворною серед цього гірського пей-
зажу, серед цієї гірської тиші своїми кричу-
щими фарбами, серед цих похмурих і разом
прекрасних саме своєю суворою красою скель.
На тлі скупих гірських фарб рекляма різала
очі своїми яскравими тонами. Отже, уявіть собі
величезний щит, на якому намальовано гір-
ський краєвид. На передньому пляні його роз-
крилась широка долина; по ній були розкидані
примхливою рукою художника фарми, що тонули
в садках. Вони мали чудовий затишний вигляд,
що ніби говорив за безжурне щасливе життя
їхніх мешканців. Через долину, мимо фармер-
ських будинків, просто в гори, тікали щогли
електропередачі. У лівому кутку цього реклям-
ного пляката електричної компанії стояв фар-
мер за плугом, що в нього були впряжені двоє
коней. І фармер, і коні дивилися кудись в обрій,
звідки ніби мало з'явитись якесь нове чудо.

Подорожній довго розглядав пляката, ніби уважно вивчаючи кожний його квадратний сантиметр. Під плякатом був текст. Парубок підійшов ближче й прочитав:

НОВА ЕРА

Протягом багатьох тисячоліть одна цивілізація заступала другу; падала одна і на її уламках, подібно до Фенікса, з попелу виникала друга і заливала світ своїм сяйвом.

Основною господарською базою всіх минулих, цивілізацій було хліборобство: зростаючи в своїй основі на використанні сили людських м'язів, воно домінувало над людською свідомістю.

Протягом багатьох тисячоліть людина обробляла свої лани, майже не змінюючи засобів обробітку, що їх колись застосувала людина доісторичної доби. Можливо, що журна пісня хлібороба, яка лунає над ланами теперішніх часів, лунала й багато років тому, коли примітивне рало проводило свою першу борозну по землі після льодовикового періоду.

Протягом багатьох тисяч років життя хлібороба було важким подвигом під'яремної праці. Нова ера починається з застосування електричної енергії в хліборобстві. Електрифікація сільськогосподарської індустрії звільняє людство від останніх решток старих цивілізацій. Старе падає, і на його уламках створюється нове життя,

створюються нові засоби обробітку землі, що мають у своїй основі не тяжку працю хлібороба, а електричну енергію...

Парубок так заглибився в читання цього „маніфесту“ про скорий прихід „нової ери“ в життя людства, що й не помітив, як із характерним шелестом шин з-за повороту вискочив розкішний автомобіль, що йшов на всі свої 75 кілометрів. Він скорше інстинктивно, ніж свідомо відскочив на крок убік; його вдарив струм вітру, обкутало хмарою пилу й обсипало дрібною жорствою. Не встиг він збагнути в чому річ, як автомобіль зник за новим поворотом, подібно до гірського привида.

Парубок протирав очі, що сльозились від їдкою пилу, кленучи на чім світ стоїть усі цивілізації, аж раптом почув голос, який гукав на нього. Він обернувся й побачив чоловіка, що махав рукою.

— Ей, ви там, роззяво!.. А ходіть но сюди!..

— Ви до мене?..

— Авжеж, що до вас!.. — закричав сердито грубий чоловік. — Ходіть но скорше!..

Парубок не кваплячись пішов. Він і не думав прискорювати ходи. Наблизившись він спитав:

— Трапилось нещастя?

— Та ні. Це вас хочуть спитати, чи не трапилось чого з вами. І якого чорта ви там стояли посеред дороги!.. Тепер через вас затримка!..

Вони повернули за скелю. Автомобіль стояв цілісінький і, нетерпляче пирскаючи, дихав усіма

своїми циліндрами, готовий щосекунди продовжувати свою путь. В авті сиділа чвірка молодих людей: двоє хлопців і дві молоді дівчини, — двоє створінь, що в їхньому формуванні найактивнішу участь беруть гроші, кравчиха й парфумар. Парубкові вони видалися скорше за фей, ніж за смертних дочок нашої праматері Єви. Нічого подібного він ніколи не бачив.

Парубок в одну з них, що мала золоте волосся, втопив очі. Видно, вигляд у нього був дуже кумедний, бо хлопці, презирнувшись між собою, нирснули зо сміху. Золотоволоса одним ледве помітним рухом брів зупинила той сміх. Вона не сміялась, а запитала співчутливо:

— Вас не ушкоджено?

— Ні, міс. Усе гаразд, крім того, що ваш шофер примусив мене ковтнути кілька пригорщ пилу. Та то пусте.

Один із молодиків тепер теж уважно оглянув його й спитав:

— Що ви там на горі робили серед дороги?

— Вивчав нову еру.

Молодий джентлмен не зрозумів його. Проте сказав увічливо:

— І що ж? Вона вам сподобалась?

— Дурниці! — відповів парубок. — Бредня!

Фея сказала:

— А самі ви звідки?

Парубок поправив для чогось на голові кашкет і не поспішаючи відповів:

— Звідтам! — і він показав на гори.

— Це далеко? — спитала знову фея.

— Миль півтора ста буде.

— Так далеко? І ви ввесь час ідете пішки?

— Нічого не поробиш, міс. Не всі ж мають десятитисячні автомобілі. Мене тішить тільки те, що більшість людей навіть у Сполучених Штатах ходить пішки.

— А йти вам іще далеко?

— Я йду до дядька. Але дорогою я хочу заглянути до одного джентлмена і поквитатися з ним за батькові борги! — У парубка при цьому голос забринів погрозово, а пальці дужче стиснули сукуватий ціпок.

Але фея цього не помітила.

— Хочете, ми вас підвеземо? — сказала вона.

— Чи хочу я? — вигукнув парубок. — Про це можна й не питати, бо ви й уявити не можете, як я бажаю щонайшвидше дістатись до того Вавилону, де живе той старий хрін!..

— То сідайте, — сказав один із молодиків, ми дамо вам змогу ще сьогодні поквитатися з вашим боржником.

Парубок не став чекати, щоб його прохали вдруге, відчинив дверцята й сів. Правда, він хотів був сідати поруч із шофером, але фея наказала йому сідати з ними. Сталося так, що він сів поруч одного з хлопців і якраз напроти феї, що перша з ним заговорила. Машина рушила й покотила далі. З хвилину тривала мовчанка. Всі придивлялись до нового пасажира. Це був досить міцний парубок із загорілим обличчям, високий і стрункий, як то бувають горяни. Густе каштанове волосся вкри-

вало його круглу голову, а з чистого обличчя, що його починав укривати перший пух, дивились суворі сірі очі. Коли він скинув свого приношеного кашкета, щоб трохи освіжитись, то відкрилось високе біле чоло. Руки в нього були великі, робочі.

Фея, нахилившись до нього, з легенькою по-смішкою запитала:

— Так ви кажете, що прийшли з гір?

Парубок хитнув головою:

— Еге ж, із гір.

— А звуть вас?

— Гаррі Сміт, міс. Гаррі Сміт. Звичайнісіньке ім'я й прізвище. А батька мого звали Джон Сміт, фермер.

— І ви покинули свого батька, щоб іти квітатися з вашим ворогом за двісті миль?— сказав один із хлопців.

— Він помер!— коротко відповів парубок і здалося, що очі йому взялися слізьми.

Хто помер?

— Батько.

— Але ж мати жива?— співчутливо запитала фея.

Гаррі з удячністю подивився на неї, але тихим голосом додав:

— Мати теж померла.

Запанувала мовчанка. Тільки чути було шелест шин по гравію дороги та свист вітру від швидкого бігу машини.

— І давно це трапилось... з вашим батьком?— співчутливо запитала фея через три кілометри.

— Десять днів тому. Мене саме не було вдома. Я прибув тоді, коли вже батька поховали.

— І він вам нічого не лишив?

— Його пограбували, міс.

— Який жах! — вирвалось у феї.

— Нічого жахливого, міс. Бо мого батька пограбували серед білого дня, на очах людей і в присутності самого шерифа. Ось чому я опинився серед дороги з кількома центами в кишені. Тепер вам зрозуміло, міс, чому я подорожую за апостольським звичаєм, із ципком у руках.

— Але як же це трапилось, що вас лишили ні при чому? — запитав один із хлопців. — Ваш батько, певно, збанкрутував?

— Нічого подібного! — гаряче відповів Гаррі. — Тут, бачите, справа виглядає трохи інакше. Мій батько був чесна людина. Але він не хотів працювати на компанії і підмовляв на це інших фермерів. Крім того, він дуже співчутливо ставився до робітників. Як ви знаєте, справи зараз у фермерів дуже скрутні, і всі вони в боргу в банків. Звичайно, що мій батько теж брав позику. Три місяці тому він відправив мене на одну з великих фарм, де служить його знайомий, щоб я там трохи підучився. І от раптом я одержую телеграму, що батько мій хворий і негайно викликає мене до себе. Я того ж дня рушаю додому і знаходжу батька в чужій хаті і вже мертвого...

Гаррі замовк. Ніхто не пробував йому ставити нових запитань. Згодом він почав сам розповідати далі.

— Усе пророблено дуже тонко і з диявольською жорстокістю. Річ у тім, що молодчики з банку пронюхали, що на нашій землі є якась руда, і вони запропонували батькові відступити свою ферму. З відрахуванням боргів, ферма йшла за безцінь. Батько рішуче відхилив цю пропозицію. Він, певно, мав на це свої плани. Тоді банк подає на батька позов, адвокат пред'являє якісь фалшиві розписки, суддя виносить вирок — ферму старого забрати й передати банкові. Все. Батька того ж дня викидають із будинку, ферму руйнують і виставляють озброєну охорону. От і вся історія!..

— Але за чиїм наказом усе це роблено? — обурено сказала чудесна фея, і її щічки аж порожівали від хвилювання та запалу.

Гаррі подякував їй поглядом.

— Як я довідався, все це роблено з відома й наказу старої мавпи Еноха Еріксона, головного директора Земельного банку... Ви знаєте, міс, цю штучку встругнули не тільки з моїм батьком, а й з усім виселком. 52 фермерських господарства змели, немов по нашій долині прайшов гураган... Виселили з жінками й малими дітьми... Кажуть, що вся земля перейшла тепер до рук Еріксона... Так то...

Раптом Гаррі побачив, що золотоволоса фея випросталась, обличчя її набрало холодного виразу, і вона повільно вимовила:

— Ви, мабуть, помиляєтесь. Еріксон ніколи не міг цього зробити!

Гаррі гаряче заперечив:

— Ви так думаете? Але, запевняю вас, що це так. Та й звідки вам знати цього старого чорта з біблійними текстами на устах. Але кажу вам, що він справжній диявол і разом бич божий для бідних фермерів. Він не зупиняється ні перед яким грабунком. Його проклинає вся округа!

— Кажу вам, що ви помиляєтесь!— іще сухіше відказала фея.

Це вже не була тендітна дівчина. Її обличчя набрало виразу вищости, владности, уста пихато усміхались, а очі дивились на Гаррі згорда.

— Пробачте, міс. Я не знаю, чому ви захищаєте Еноха Еріксона, але поїдьте в Голубу Долину і розпитайте людей. Ви там почувете прокльони тисячі людей, що несуться на його голову. Ви там дізнаєтесь, що він наслав поліцію й найманих убивців на свої копальні, де застрайкували робітники. Кілька душ при тому було вбито, до півсотні заарештовано, а решту вигнано з території рудень у гори, де люди повільно вмирають голодною смертю...

— Доволі!— гостро перервала його фея. — Я більше не хсчу вас слухати!

Але Гаррі не чув цих слів і продовжував гаряче говорити:

— Усе своє багатство він збив на крові й сльозах людей, що мали нещастя потрапити до його ненажерливих рук... Та запевняю вас, міс, що коли я дістанусь до цього святобожного банкіра, я зіб'ю з нього трохи пихи, я зроблю з нього мокре місце, так що й рідна дочка його

не впізнав. За це вже ви будьте певні, міс. Енох Еріксон довго мене пам'ятатиме!..

— Ви цього не зробите!— відповіла дівчина шорстко.

— Ого, ще й як зроблю!

— А я кажу, що не зробите!

Гаррі трохи здивовано подивився на неї.

— Пробачте, міс,— сказав він і собі холодним тоном,— я не розумію, чого б я ото не міг зробити цього з Енохом Еріксоном. Вибачте мені, що я мушу з вами сперечатись у данім випадку. Але, що я обіб'ю свої кулаки об старого Еріксона, це так само вірно, як оце я сиджу перед вами. І ніщо мене не спинить!

— Ви не зробите цього вже тому, що Енох Еріксон мій батько!— випалила тепер уже насправді розгнівана фея.

Гаррі на мить розгубився, але тільки на мить. Через секунду йому в очах заграли веселки.

— Дуже радий з вами познайомитись, міс Еріксон,— сказав він весело.— Звичайно, вам дуже прикро слухати те, як я збираюсь вибити вашого батька. Ви, може, гадаєте, що я відмовлюсь від своїх слів, що ними я характеризував вашого татка? Ні, від жодного слова я не відмовлюсь!— протяг він.— А тепер, будь ласка, накажіть шоферові зупинити машину, я встану!..

Тут один із молодих хлопців не міг далі стримувати себе і зареготав. Гаррі повернувся до нього й сухо проговорив:

— У цьому не має нічого смішного. Міс Еріксон, звичайно, неприємно везти в своєму авті лю-

дину, що збирається розквасити носа її батькові. А втім, це буде зроблено. Отже, прошу ще раз: спиніть машину!.. — і Гаррі потягся за своїм рюкзаком.

Тоді другий молодий джентмен, що всю розмову мовчав, нетерпляче кусаючи собі губи спалахнув гнівом і підніс голос:

— Ви просто нахаба! — призирливо кинув він в обличчя Гаррі. — Ви босяк і волоцюга! Так, то ви дякуєте міс Еріксон за її доброзичливе ставлення до вас?..

— Облиште, Артуре!.. — благально попросила міс Еріксон.

— Мовчіть, Єво. Ви завжди своєю добротою зробите якесь глупство!..

— Артуре, я вам забороняю говорити..!
Чуєте?.. Ні слова більш!..

Гаррі злегка повернув голову до Артура й сказав:

— Мені трохи прикро від того, що я став за причину кількох неприємних хвилин для міс Еріксон, коли говорив про її батька. Але слова з пісні не викинеш. Що є, то є. Ясно, що тепер ямушу встати!

— Я зараз вам заткну пельку, негіднику! — скрикнув Артур бо був гарячий хлопець і лицар, але він, не розраховував своїх сил. Що сталося за секунду не пізніше, ніхто нічого не зрозумів. Усі тільки побачили, як відважний захисник старого Еріксона страшенно зблід, а права рука його безсило повисла вздовж тіла. Решта трое дивились трохи зляканими очима то на Артура, то на Гаррі.

— А тепер, міс, накажіть вашому шоферові спинити машину,— сказав холодно Гаррі,— бо інакше я мусітиму взятися до цього сам!..

Усе це було сказане таким тоном, що другий юний джентмен поспішив виконати наказ. Гаррі взяв рюкзак і легко вискочив із машини.

— До побачення, міс. Дуже дякую, міс! — промовив він до Єви. — Щасливої дороги! Вітайте вашого тата! Щодо вашого друга, то за нього не турбуйтеся — свіжий вітрець скоро його відживить, а рука в нього ціла. Бувайте!..

Єва відвернулась. Машина рвонула вперед, і Гаррі лишився сам. Він посвистав услід машині, потім звернув на бічну стежку і заглибився в ліс. Скоро стежка вивела його в другу долину, що її заливало вечірнє сонце. В долині розкинулось невеличке містечко. Досить бурхлива річка протікала повз нього. Навколо фарм росли густі сади. Стежка вела круто вниз, і Гаррі рішуче пішов нею.

Але цього дня для Гаррі, видно, так склались обставини, що він мав увесь час натрапляти на несподіванки. Не пройшов він і кілометра, як на новому повороті дороги йому в очі впав інший плякат „Дженераль електрик“. На фоні суворої гірської природи в невеличкій долині, на березі бурхливої гірської річки притулилась фарма. Її оточував сад, облитий білорожевим цвітом. Через річку був намальований хисткий місточок, а коло нього два стовпи з електричними дротами. Через плякат простяг-

ся великими літерами напис: „НА ВАРТІ“.
А чому така назва, то до цього йшов такий текст:

Подібно до двох енергійних варткових підносяться ці два струнких стовпи. Вони звільняють робітників у віддалених сільських господарствах від тяжкої виснажливої праці, зв'язаної з примітивними засобами хліборобства. Електрична енергія, завдяки можливості передачі її на вслихезні відстані, створює в цих віддалених сільських господарствах такі умови для раціонального використання праці й поліпшення умов життя фермерів, що раніше були неможливі. Кожний, хто хоче обізнатися з цим, може безкоштовно виписати від нас потрібну літературу...

Гаррі розсміявся.

— „Дженераль електрик“ проголошує „нову еру“ цивілізації, а Еріксони запроваджують її в життя, грабуючи фермерів... Шахраї!.. Всі шахраї!..— і він стис кулаки.

В цей момент він відчув чиюсь важку руку на своєму плечі. Суворий голос прозвучав у нього над головою:

— Гаррі Сміте, іменем закону, ви заарештовані!..

Розділ II

ДОБРА ФЕЯ

Американська конституція забезпечує особисту волю й права кожному американському

громадянинові, вона є великою хартією американських прав,—так пишуть і говорять усі справжні американці. Правда, як висловився один із дослідників американських політичних звичаїв, від конституції здорово тхне давниною і вона не відповідає модерному капіталізму з його великанськими трестами, синдикатами, компаніями й космократією, що намагається охопити весь світ. Але Гаррі Сміт виріс у горах і цього не знав. Ось чому він хотів був протестувати, коли на його плече лягла важка рука представника закону. Та в ту ж мить він одержав здорового штурхана коліном у спину і сердитий голос прошипів у нього над вухом:

— Покинь пручатись, інакше гірше буде!..

І Гаррі скорився до деякого часу. На мотоциклі під'їхав другий поліцейський агент.

— Що, спіймалась пташка?

— Просто сама в руки далась! — і грубий полісмен задоволено засміявся.

Клацнули наручні кайдани, Гаррі посадовили в мотоцикл і повезли до невеликого міста, центру значного рудного району, що лежав на передгір'ї.

Гори ставали все нижчі. Частіше стали попадатись шахти, рудні заводи, але вони були мертві, димарі не коптили димом неба, а вся ця горбаста місцевість здавалася ніби вимерлою. Зате багато попадалось полісменів та озброєної сторожі, що з рушницями походжали по дорогах та вулицях. На перехрестях стояли бліндовані автомобілі та кулемети. Зрідка було видно

стірвані купки робітників, що за ними пильно божила поліція і зараз же розганяла. Було схоже, що вся околиця охоплена війною, настільки вона нагадувала озброєний табір. Насправді воно так і було, бо всю околицю охопив страйк, і до десятих тисяч гірників ось уже другий тиждень як покинули працювати. Власники шахт і рудень навезли страйколомів, викликали поліцію й військо, утворили власні загони з найманих убивців, щоб за їхньою допомогою зламати опір робітників, навести терор і примусити працювати за голодну плату. Це були перші хвили великої кризи, що насувалась на країну.

Мотоцикл зупинився. Назустріч вийшли двоє.

— Новенький? — спитав один із них.

— Так. Напад на автомобіль у горах і замах на пограбування. Наказ — відправити далі! — і поліцай почав щось стиха докладати. Начальник з цікавістю подивився на Гаррі.

Гаррі, почувши, в чому його обвинувачують, гаряче запротестував. Але його не слухали і потягли всередину будинку. Потім він почув, як телефоном викликали автомобіль. Через п'ять хвилин його вивели в супроводі двох вартових з виглядом убивців і посадовили в машину. Грубий майор погрозило покивав пучкою:

Не надумай тільки тікати. Охороні дано наказу за найменшої спроби стріляти!..

Машина покотила. Гаррі мовчав, бо все ще не міг здати собі справи, що це таке стряслось над ним. Правда, він чув, що його обвинува-

чують у замахові на вбивство, але це ж безглуздя, це просто якесь непорозуміння. Завтра все виясниться і його випустять. І він постановив спокійно чекати на розвиток подій.

Уже зовсім звечоріло, коли вони приїхали до міста. Зупинились коло старих касарень, що їх нашвидку перетворили на в'язницю. Сюди звозили з усієї околиці заарештованих страйкарів та безробітних. Другого або третього дня їх вели на суд. Суддя приділяв кожному півхвилини і з його уст сипалось:

— Два місяці... Шість... Рік... Півтора роки... Чотирнадцять місяців... Вісім місяців... Штраф... Чотири місяці... Штраф...

Правда, конституція забезпечувала за кожним американцем право коаліцій, союзів і страйків на оборону своїх інтересів. Правда, принцип демократії не дозволяє судити когось за те, що він вважає для себе умови праці неприхідними й кидає її. Але коли йдеться про інтереси капіталістів, то вони „касуєть конституцію в інтересах конституції“. На сцену виступають закони про „злочинний синдикалізм“, про „червону небезпеку“, про „ворогів прапора й Штатів“, про необхідність захищати „найліпшу в світі конституцію“ від червоних агітаторів, „агентів Москви й Комінтерну“, що підбурюють „МОБ“ на анархічні виступи, що підкопуються під лад, власність і мораль. На ворогів Штатів конституція не розповсюджується. Конституція існує лише для лояльних і чесних громадян. А тому, — катування, безсудні вбивства й розстріли, катор-

жні вироки й шибениця, сльозотвірні бомби й гази і, нарешті, лінчування, — все можна вживати, все дозволено проти „червоних і анархістів“.

Ось чому буде зрозуміло, наскільки поліція була рада запопасти до своїх лап Гаррі. Напад на автомобіль Еноха Еріксона, найбільшого місцевого фінансового магната! О, тут можна нагріти руки. Тут, попрацювавши як слід, можна створити таке дільце, що прогримить на всю Америку. Гаррі й не підозрівав, що над ним уже нависло чорне крило смерти.

Його провели через широкий двір і штовхнули в якесь приміщення, де сиділо чоловіка сто раніше заарештованих. Вони повернули голови й зустріли Гаррі запитаннями:

— Звідки?.. За що?.. Де заарештували?..

— Е, та він іще зовсім молодий! — сказав один розчаровано.

— Сюди, сюди, приятелю, — гукав другий, — розкажеш нам докладно, де вони тебе схопили...

Гаррі розгублено озирався. Він бачив бліді змучені обличчя. Вони оточили його тісним колом і з цікавістю дивились на нього, що приніс із собою ще пахощі волі й свіжого повітря. В них він відчув своїх друзів. І тримаючи в своїх руках мішка, якого в нього чомусь не відібрали, Гаррі шукав місця, де б він міг сісти. Тоді один, що його всі звали Беном або Джонсоном, сказав:

— Ходи сюди! — І повів у дальній кінець приміщення.

Воно було брудне, без нар, маленькі вікна з ґратами були високо. В цім приміщенні був колись військовий склеп, а тепер сюди саджали без суду „вільних“ американців.

Бен Джонсон посадовив Гаррі поруч себе на підлогу й запитав:

— Як звуть?

— Гаррі Сміт.

— Звідки?

— Із Голубої Долини.

— Хлопці, — гукнув Бен, — нікого з вас немає з Голубої Долини? А може хто був там?

Нікого не виявилось, але дехто чув, що там недавно трапились якісь події, були, здається, вбиті й поранені. Бен попрохав Гаррі розповісти про свій арешт. Поки він розповідав про наскок Еріксонових молодців на ферму, всі похмуро мовчали, а коли перейшов до епізоду з автомобілем, то слухачі не витримали й почали сміятись.

— І ти ото серйозно думав набити пику старому Еріксонові? — запитували деякі неймовірні.

— Обов'язково. Я так би його поквітчав, що все місто збіглося б дивитись на нього!

Бен зупинив його рухом руки.

Усе це ні до чого, — сказав він, — хоч я й не від того, щоб старому шахраєві Еріксонові хтонебудь набив морду.

Бен наморщив лоба, про щось напружено думаючи. Потім він почав тихо говорити:

— Без сумніву, товариші, Сміт став жертвою провокації. Ви тільки розберіться в усіх дета-

лях справи. Його запрошує до авта сама дочка Еріксонова. Він через свою наївність розкриває присутнім свої карти. Легенька сварка, молодий джентлмен лізе битись і цілком резонно, що Гаррі захищається. Покищо нічого страшного немає. Скорше все це похоже на кадр із трюкового кінофільму. Але подивимось глибше. Він потрапив якраз під ту хвилю, коли Еріксонова зграя нечувано посилила терор проти нас, коли одверто закликається до вбивства ватажків страйку, коли ні в чому неповинних людей кидають до в'язниці, знущаються над ними, катують, аби тільки вирвати потрібні поліції визнання й докопатись до організаторів та роздушити наш революційний союз. І тут така штука, як „напад“ на автомобіль самого Еріксона! Над цим слід подумати!..

-- Справа далеко серйозніша, ніж ти гадаєш, — повернувся Бен до Гаррі. — То дурниці, що ти думав набити морду старому Еріксонові, він на це давно заслуговує. Але напад на автомобіль! Та це ж нахідка для поліції! З капіталістами треба боротись не так, як то ти наївно думаєш. Така боротьба для них не страшна. З капіталістами треба боротись організовано, масами, плече в плече робітникам і бідним фермерам, — тільки так ми доб'ємося перемоги. Будь певен, Еріксонові молодчики постараються роздухати твою справу. Вони постараються використати твій арешт для виправдання нових насильств проти страйкарів. Так-то, парняго!..

Ніхто не перевиняв Бена. Щодо Гаррі, то він був убитий його словами. А Бен, трохи помовчавши, сказав:

— Нам треба передати нашим друзям на волі всю цю історію з арештом Сміта, щоб вони зорганізували кампанію в його обороні. Ми повинні викрити всю цю нову провокацію!

Дехто висловився в тому розумінні, що Бен перебільшує, але скоро замовкли під тиском інших. Одразу ж зорганізувалась група з п'яťох чоловіка на чолі з Беном Джонсоном, що й узялась до справи, як передати історію Гаррі на волю.

Гаррі всім пережитим за день був змучений у край, проте, довго не міг заснути і мимоволі почав прислухатись до тих розмов, що точились кругом напівшепотом. Один говорив:

— Фармери теж руйнуються. Подумай, ціни на сільськогосподарські продукти безупинно падають, борги ростуть, різні компанії їх дупать, і вже тисячі їх позбавились своєї землі, а ще більше володіють нею лише номінально. Багато вже з них блукають бездомними по країні з жінками й дітьми. В наступних боях це буде наш резерв, наша важка піхота!..

— Ви тільки зважте, — почав другий, — наші діти вмирають з голоду, а в Каліфорнії „Компанія молочарських продуктів“ тисячі бідонів молока виливає в канави. Це робиться тому, що на ринку дуже багато молока, ціни падають, а покупців мало. Щоб підтримати високі ціни, компанія скуповує молоко у фермерів по

чотири центи за літр, а продає по двадцять центів. Решту виливає геть!..

— Я знав одного парнягу, — казав третій, — що вже кілька місяців був без роботи. Нужда страшена. І от, нарешті, після довгих шукань, він дістає роботу кочегара. Дома велика радість, — подумайте, знайти роботу, коли ти втратив на неї всяку надію. На роботу його урочисто проводжає вся сім'я, сусіди й знайомі, бо робота тепер такє рідке явище.

Минуло кілька годин, як раптом рипнули двері. Жінка дивиться туди, а сама бліда, як крейда.

На порозі стояв її чоловік.

— „Ти... ти... чому ти так рано?..“

Він увійшов до кімнати й опустився на стілець. Його всього трусило, він теж був блідий. Усі пильно дивились на нього переляканими очима.

— Я кинув роботу, — нарешті, почувся хрипкий шепіт.

— Тебе звільнили? За віщо?

— Ні. Я сам покинув роботу.

Розумієш, тиша була така, що чути було, як пролетіла муха. Покинув роботу! Покинув роботу після того, як її так тяжко знайти. Покинув роботу, коли вдома сидить голодна сім'я. Ні, цей чоловік, певно, збожеволів. А потім усі почули, як щось глухо заклекотало в нього в грудях. Він плакав.

— Мері, — сказав він, повертаючись до дружини, — вони хотіли, щоб я топив піч пшеницею. Вони наклали коло печі гору мішків із зерном.

Воно шарудить на лопаті. Я спалив три мішки, Мері. Але більше не міг. Боявся, що збожеволію. Пшеницю... ти розумієш, Мері, — хліб!..

— У них лишки, Мері, — сказав він трохи згодом. — І вони постановили спалити зерно, щоб не знизилась ціна на ринку. І це тоді, коли ми всі голодуємо. Чи міг я піти на це?..

Кілька хвилин тривала мовчанка. Потім перший сказав:

— Вони постановили нас заморити голодом.

— Подумати, в нас усього так багато, а голодні падають на вулицях.

— Один учений так і висловився: всі нещастя Штатів від того, що в нас усього багато.

— Одна країна, що не знає кризи, — це СРСР. Це тому, що там немає капіталістів! — донеслось до Гаррі.

— Там скрутили їм в'язи, і добре зробили. А тепер радянські товариші взялися до виконання своєї першої п'ятирічки.

Третій сказав:

— Я якось читав у газеті одну дивну історію. На суд приводять дві жінки. Їх обвинувачують у крадіжці крашанок.

— Розкажіть, як була справа? — питає суддя. Одна з жінок розповідає:

— Бачите, містер, ми проходили повз біржовий клуб. На вулиці перед клубом стояли ящики з крашанками — сто великих довгих ящиків. Ви знаєте, там велике вікно містер. Нам усе було видно. Там зібралось декількох чоловіків. Вони наділи на себе бляшані навушники

й почали кидати один в одного крашанками. Вони розбили сімнадцять ящиків, уся підлога була залита крашанками. Після двадцятого ящика вони, як були в крашанках, сіли пити вино, а служники почали носити ящики з вулиці всередину. Тут я й кажу Моллі: — „Моллі, вони все одно переб'ють усі крашанки, давай візьмемо по десятку.“ — В нас багато дітей, містер, сама шкура та кісті. Ви знаєте, тепер безробіття, нема чим годувати дітей.

Жінка замовкла.

— Ну? І ви вкрали крашанки? — запитав суддя.

— Та вони б усе одно їх побили! Ви подивились би самі: яйце летить-летить — і торох об нагрудник. Вони стояли в крашанках по кісточки.

Суддя звернувся до позивача. Це був червонопикий, ще молодий чолов'яга в циліндрі, з білосніжними випрасуваними грудьми. В руках він крутив чайну троянду. Чолов'яга усміхнувся.

— Цілком справедливо, — сказав він, — ці сто ящиків ми розбили, бо на ринку надто багато крашанок, на них почали падати ціни. Це наше добро, і ми маємо право з ним робити що завгодно. Чи не так, містер? Можу вас запевнити, що такого веселого турніру ще ніколи не було в нашому місті. А крадіжка... крадіжку треба покарати. Адже ми не в Радянському союзі. Так у нас не буде жодного покупця — кожний прийде й набере в нас крашанок задарма...

— Я думаю, що суддя виправдав тих жінок? — запитав перший.

— Ні. Він вийшов і через десять хвилин ого-
лосив вирок: „Беручи до уваги тяжкий матері-
яльний стан обвинувачених, оштрафувати за
крадіжку крашанок по 10 доларів кожну“...

— Ах, сволота!..

Гаррі не зчувся, як і заснув.

Поки ото Гаррі переживав свою „одіссею“,
в будинку містера Еріксона відбувались інші
події. Міс Єва, повернувшись додому, хотіла
була відразу перебалакати з батьком. Вона його
дуже любила, а тому образливі слова Гаррі
Сміта вразили її надто боляче. І їй хотілося
вияснити, чи правду говорив той голодранець
(так вона звала Гаррі про себе), чи то була
просто брудна брехня. Вона була переконана, що
то була неправда, проте, її серце бажало почути
таке запевнення з уст самого містера Еріксона.

Але містера Еріксона не було вдома. Тимто
рано, як тільки прокинулась, Єва запитала, чи
приїхав батько. Їй відповіли, що приїхав і вже
працює в кабінеті. Справді, містер Еріксон
сидів у себе й проглядав газету. Раптом його
увагу притягла хронікерська замітка під назвою:
„Нападна автомобіль м-ра Еріксона“

Містер Еріксон здивовано потер очі. Що за
нісенітниця! В замітці стояло:

Учора, коли донька м-ра Еріксона, дирек-
тора Земельного банку, міс Єва разом з
Артуром Фоксом та ще двома своїми дру-
зями поверталася з автомобільної прогу-
лянки, що її молоді люди організували на
захід, на їхній автомобіль учинено зухва-

лий напад. Якийсь молодий босяк, коли автомобіль минав перевал, плигнув із скелі в машину, наміряючись, очевидно, зробити якесь насильство. Але м-р Артур Фокс одним зручним і вдалим ударом викинув нападника на дорогу.

По приїзді до найближчого поліцейського пункту м-р Фокс заявив про цей випадок поліції. Нападника заарештовано.

Ми звертаємо увагу влади на цей випадок, бо, без сумніву, заарештований належить до однієї з червоних зграй, що наводнили нашу країну. Ми також перестереігаємо червоних агітаторів, що їхня поведінка перевищує всяку межу терпіння, що ми не потеримо, щоб життя наших синів і честь наших дочок була в небезпеці від цих недолюдків. Ми вимагаємо вжити проти волюг, різних підбурювачів та порушників громадського спокою й ладу найрішучіших заходів. Треба, нарешті, покласти край злочинній агітації, відновити лад, спокій і нормальне життя, а агентів більшовицьких суворо покарати...

Містер Еріксон іще раз уважно перечитав усю замітку, окреслив її червоним олівцем і подзвонив. З'явився слуга.

— Що, міс Ева встала?

-- Так, сер.

Містер Еріксон узяв газету й швидкими кроками пішов на доччину половину. Ще з порога він весело загукав до неї:

— А, приїхала? Здорова? — Поцілунок. — Ну, скажи, дуже тебе налякав учорашній випадок?

Єва дивилась на батька широкими блакитними очима. Вони ніби запитували:

— Не розумію, про що ти говориш?

— Знаю, знаю, ти завжди була гордячка, — відповів на це німе запитання містер Еріксон. — Ну, так і бути. А Артур, виявляється, все таки молодець. Не сподівався. Одним ударом викинути нападника з машини! Ловко. Хотів би я бути при тому!

— Та ти про що, власне, говориш? — розгублено запитала дочка.

— Так таки й не хочеш признатись? Ну, та все одно в газеті надруковано, так що мусиш докладно розказати про все, як воно було.

Єва вхопила газету і в міру того, як вона читала замітку, обличчя їй все більше червоніло від сорому й обурення.

Ми повинні сказати, що Єва була дочкою своєї класи, не любила й боялась „Моб'у“ і ненавиділа червоних. Але вона була молода, а молодість завжди супроводить романтика. Їй би хотілося, щоб люди її класи були шляхетні (в її розумінні), щоб вони боролися чесно (в її розумінні) з ворогом і завжди виходили переможцями з тієї борні. Ось чому її так прикро вразила ця нахабна й безсоромна брехня репортера. Але чи сам же він це все вигідавав? Очевидно, хтось йому розповів про вчорашню пригоду, комусь було вигідно виставити себе героєм усієї цієї історії. Але хто? Невже Артур?

Коли так, то чому він допустився такої брехні? Як він міг дійти до такого морального зниження?

І серце їй боляче стиснулось.

Те, що Артур тоді кинувся захищати честь її любого татка, був шляхетний вчинок. Але він одразу ж зазнав поразки від якогось простого парубка, від якогось зайди й волоцюги. А потім пустився на цю брехню. Виходить, що той парубок чесніший за Артура. То чи ж дорого коштує така оборона, чи можна їй довірятись і на неї здаватись? І, повертаючи батьковій газету, Єва сказала:

— Тут немає й жодного слова правди. Все вигадано з початку до кінця.

— Як? Значить, ніякого нападу не було?

— Не тільки не було, а я сама взяла того парубка до себе в машину. Дорогою ми з ним посварились і він сам попрохав, щоб його висадили.

— Вічно ти з примхами. А завіщо ви посварились?

— За тебе. Цей парубок досить неввічливо й грубо висловлювався про тебе, і я закликала його до порядку!— Єва сухо, протокольно, хоч і докладно, розповіла батькові всю історію з Гаррі Смітом.

— Тепер я догадуюсь, чому Артур прохав спинити машину в тому містечку,— додала вона.— Він, виходить, подав там заяву поліції про арешт того хлопця і при цьому не сказав мені нічого.

— Так ти кажеш, що той парубок мене лалв і нахвалявся попобити? Виходить, що Артур добре зробив, коли заявив на нього поліції.

— Алеж, татку,— сказала Єва з особливим виразом у голосі,— хіба тебе обходять ті обвинувачення? Ти ж вищий за них і тому не потребуєш такої оборони!

Містер Еріксон зніяковів від цих слів.

— Так то так,— відповів він дочці,— але ти й сама не знаєш, чого можна чекати від цих людей. Засліплені ненавистю, повні заздрощів, під'южені різними агітаторами, вони готові бо-зна на які експеси. Дати волю цим людям,— я не знаю, що було б тоді з нами!

— Але я певна— все, що розповідав той парубок про Голубу Долину,— неправда,— вперто повторювала дочка.— Ти не давав розпорядження виселяти фермерів із їхніх будинків і не виганяв їх геть у гори. То все брудні вигадки твоїх ворогів!— І Єва пильно подивилась на батька, чекаючи на відповідь.

Містер Еріксон, цей старий вовк, що звик до кривавих герців і сутичок у капіталістичних джунглях, не витримав цього погляду й відвернувся. Він пробубонів:

— Розуміється, розуміється... Але, знаєш, у мене стільки справ, що за всім не вслідиш, так що агенти могли й переплутати мої накази й перевищити свої уповноваження. В усякому разі, я накажу пильно дослідити цей випадок.

Старий Еріксон свідомо брехав, коли говорив ці слова, але його найбільше бажання

було — щозмога далі тримати свою дочку від брудних буднів і деталей рукомесла банкіра й промисловця.

— Так-так, я накажу розслідувати цей випадок, — повторив він, хоч і не думав цього робити. — А тобі дуже дякую, що ти так хоробро виступила на оборону мене! — і він поцілував її в золоте волосся.

Єва зашарілась: довір'я між нею й батьком було повнотою відновлено, хоч при згадці про Артура серце їй злегка щеміло.

— А як же з тим хлопцем? — спитала вона.

— З хлопцем? — містер Еріксон здивовано підвів брови, бо вважав, що справу вичерпано. — Хай посидить!

Єва на секунду замислилась.

— Знаєш що? Скажи, щоб його випустили.

— Кого? Цього бандита? Та ти з головою? Ти хочеш, щоб він і справді одного дня накинувся на мене, як дикий звір!

— Татку, я хочу, щоб ти його випустив!..

Містер Еріксон почервонів від стриманого гніву. Але за мить опанував себе.

— Це просто... Гаразд, гаразд. Зараз подзвоню і хай вилітає з міста під три чорти!..

— Татку, що за вирази! — з докором сказала дочка.

— Вибач, забув. Більше не буду!.. Ці мені страйкарі сидять ось де! — І, показавши пучкою на горло, він швидко пішов до себе. Там із хвилину сидів у фотелі й тер лоба. Потім узяв трубку телефона.

— Галло!.. Містер Бравн?.. Еріксон!.. Добридень!.. Слухайте, містер Бравн, у вас там сидить один заарештований... Як прізвище?.. Гаррі Сміт!.. Так-так, учора!.. Нуда, нуда, в справі нападу на мій автомобіль!.. Так от через це й прошу його звільнити!.. Серйозне обвинувачення, кажете?.. Знаю, знаю!.. Але я не хотів би щоб із цього газети робили великий бум!.. Правильно, кампанію припинить!.. От от, газета трохи перебільшила!.. Випустіть і за межі штату... Нам не вигідно тепер роздмухувати цю справу, розумієте?.. От-от!.. Значить, зробите!.. Прекрасно! Ви мені потім подзвоните, добре?.. Бувайте!..

За десять хвилин після цього в казарму ввійшов поліцейний сержант і викликав Гаррі Сміта.

— Збирайся, наказано негайно відправити тебе до поліцейної управи!

Гаррі швидко зібрався. Нові товариші випроваждали його дуже тепло й давали різні поради.

— Не дреф, парубче!

— Не дивись їм у зуби!

— Головне — не давай себе залякати та затуркати різними запитаннями.

Бен Джонсон міцно стис йому руку.

— Бувай, може колись іще побачимось. А про Еріксона, парубче, покищо забудь, але держись маси. Один за всіх і всі за одного, — от наше гасло.

У поліцейній управі Гаррі зразу ж ввели до начальника поліції. Той уп'яв у нього свої важкі банькуваті очі й після хвилинного мовчання запитав:

— Гаррі Сміт?

— Так, сер!—відповів увічливо Гаррі.

— Вашу справу припинено. Але ваше перебування тут небажане і тому вам запропоновано негайно виїхати за межі штату... — Начальник поліції наблизив своє страшне обличчя й прошепотів:— І не думай повертатись, бо коли ти мені потрапиш удруге до рук, я вже зроблю так, щоб післати тебе на шибеницю!..

Гаррі відсахнувся від цих слів. Начальник тепер уже спокійно запитав:

— У вас є денебудь родичі?

— У мене є один дядько, що живе...

— Містер Брігґс, кажете. Гаразд, їдьте до нього. Квитка вам куплять і на проїзд грошей дадуть. А тепер марш! Біль, покличте до мене містера Орвіса!— і начальник поліції з олімпійським виглядом увіткнувся в свої папери.

Так Гаррі Сміт щасливо unikнув розставленої пастки. Хай же після цього ніхто не говорить, що в Америці немає демократії, а конституція — лише один порожній папір,— що там немає добрих банкірів і прекрасних добрих фей, що живуть у розкішних чудових палацах і посилають щастя бідним.

Розділ III

МІСТЕР БРІГґС — СТОПРОЦЕНТНИЙ ЯНКІ

Свого дядька містера Брігґса Гаррі не знав зовсім. У сім'ї говорили про нього дуже рідко й неприязно.

Містер Джордж Брігґс належав до великого плем'я „беббітів“, що надзвичайно намножилося за останні 25 років у преріях Північної Америки. Деякі дослідники запевняють нас, усупереч антропологам, що це зовсім новий тип „*homo sapiens*“. Проте, оцінка його дуже розбіжна. В той час, як приклонники „беббізму“ його історіографита письменники проголошують „беббітів“ новітнім типом людської раси, що їм від історії призначено володіти нашою планетою, бо вони втілюють у собі найостанніші досягнення доби капіталістичної індустрії,—вороги „беббітів“ запевняють нас, що це дегенеративний тип, виродження людської породи, нездоровий продукт капіталістичної цивілізації, засуджений на скору загибель, і не шкодують для них чорних фарб¹.

„Біббіти“ могли з'явитись лише в такій країні, як сучасна капіталістична Америка, хоч, правда, вони є й по інших країнах, але не в такій закінченій формі. Європа знає їх під назвою „міщан“. Але „беббізм“—це суто американське явище. „Біббіт“ це не просто міщанин, це міщанин з маркою „USA“².

„Біббіти“ — осіле плем'я; воно дотримується моногамії, не любить відкритих прерій, а живе

¹ Назва „біббіти“ пішла з роману талановитого американського письменника Сінклера Л'юїса — „Містер Біббіт“, де вперше описано побут, звичаї та вірування цього новітнього плем'я. Відтоді ця назва закріпилась у літературі, пресі та історії. — *П. Л.*

² Зроблено в С. Ш. А. — *П. Л.*

виключно в джунглях великих сучасних мега-пополісів невеликими родинними ордами, що складають між собою цілі спілки.

„Бєббіти“ не цураються культури, але вони люблять культуру розжовану, культуру таку, яка не вимагає ніякого думання; у жодного „бєббіта“ не міг вирватись гіркий поклик: — „Куди заводиш ти мене, думко?“ — адже всі „бєббіти“ визнають ту істину, що думати шкодить і що справжня мудрість для „бєббіта“ в тому, щоб не сушити собі голови ані філософією, ані якою іншою „високою матерією“. Функцію думання за „бєббітів“ виконують численні попи, журналісти, професори й клубні оратори.

В певні години „бєббіти“ шумливими ордами заповнюють сквери, кіна, театри, мюзик-голи, цирки, де для них приготована спеціальна духовна жуйка; окремі з них працюють у пресі і навіть намагаються родичатися з музами; але справжня їхня стихія це комерція, ось чому найбільше їх ви зустрінете по конторах різних фірм, компаній, банків тощо; вони надають тону й кольориту американським містам, і куди б ви не пішли, куди б не повернулись, ви всюди наткнетесь на „бєббіта“.

„Бєббіти“ живуть цілими колоніями в невеличких котеджах і щодня виходять на полювання в джунглі мегапополісу, але вони виступають там здебільшого, як дрібні хижакі, що ніколи навіть цілою ордою не наважуються нападати на тигрів і левів біржі та банків;

зате з тим більшими хитрощами й настирливістю вони полюють на споживача; особливо „беббіти“ люблять споживача з робітників та фермерів. Останні добре знають пазурі „беббітів“, що підстерігають їх на кожному кроці і з якими їм часто доводиться мати цілі баталії.

До цього треба додати, що „беббіти“—най-вірніша опора Закону, Держави й Ладу.

Як і належить кожному порядному „беббітові“, містер Брігґс був член Бустер-клубу, належав до товариства „Добропорядних хлопців“, був ретельний читач „Американського журналу“, ненавидів профспілки і взагалі всіх і всяких червоних, і був переповнений наївною вірою у вище призначення своєї батьківщини, якою безпосередньо керувала десниця провидіння.

Патріярх і пророк „беббітів“ містер Беббіт заповідав: кожний беббіт мусить мати свою Мрію й свій Ідеал. Це вважали за ознаку порядности й політичної надійности серед „беббітів“. Хто не мав ні своєї Мрії, ні свого Ідеалу, або мав їх, але не такі, як того хотіли „беббіти“, на того починали дивитись підозріло, того вважали за ворога ладу, власности, демократії й американської конституції.

— У кожного беббіта має бути своя Мрія, заради якої він живе, і свій Ідеал, заради якого він працює!—Це правило містер Брігґс глибоко засвоїв і часто любив його повторювати.

Йому за Девіз було:

— Гроші! Гроші! Гроші!..

Його святим і непохитним переконанням стало:
— Сполучені Штати Америки — це обітована країна Демократії й Свободи, Промислу й Торгу, Діловитости й Конкуренції!..

Зрозуміла річ, що для стандартного містера Бріггса Стандарт із маркою „USA“ був своєрідною релігією, орденовським значком на американське громадянство.

Хто не поділяв цієї думки, може відправлятися до більшсвиків. Хто не підходив до Стандарту, того „беббіти“ проголошували за „червоного“, за анархіста, за більшовика, за ворога Ладу й Демократії. Такій людині відмовляли в праві жити під небом Штатів, їй не було місця серед стандартних янкі, вона була небезпечна для Держави, вона підпадала під остракізм і проти неї всі „беббіти“ розпочинали рішучу війну, наперед оголошуючи винного поза законом. Це був моральний суд Лінча, але „беббіти“ охоче брали участь і в справжньому лінчуванні різних „червоних агітаторів“, „бунтівників“ та негрів.

Містер Бріггс надзвичайно пишався з того, що належав до великого плем'я „беббітів“. Ця приналежність, так би мовити, давала золоту пробу його американській стопроцентності, хоч вона й так не підлягала абсолютно ніякому сумнівові. Цю стопроцентність „визнавали“ всі, хто тільки знав містера Бріггса або колинебудь мав з ним справу.

Бо поперше, містер Бріггс походив із родини перших колоністів на преріях Заходу, що,

прибули сюди зі Сходу в фурах, запряжених волами, років сто — сто двадцять тому.

Подруге, він мав досить таки солідний пакет акцій однієї солідної Компанії вироблення с.г. машин; крім того, в нього був іще й солідний поточний рахунок в одному теж солідному банку.

Потрете, як і годиться кожному добропорядному „беббітові“, містер Брігґс був одружений. Його дружина, місис Медж Брігґс, колись була граціозною і вродливою дівчиною. Але зараз містер Брігґс із гіркістю в душі сам собі признався, що його половина доживає останні дні своєї пишної золотої осені, що за нею мали вкрити її голову сніги, а серце холоднеча старости.

У подружжя Брігґсів було двоє дітей — син Том, або містер Брігґс молодший, і донька, міс Мері. Містер Брігґс, систематичної освіти не маючи, тим з більшою ретельністю намагався дати таку своїм дітям. Том вчився в одному дуже порядному коледжі, що мав за свою мету виховувати молодих „беббітів“ на стандартних янкі. Цих молодих янкі, що жували гірке коріння знання, чомусь звали „гусятами“. Том Брігґс був покищо „молодим гусеням“, але, покликаючись на закон природи, можна було з певністю сказати, що він колись та витягнеться на справжнього „гусака“ або „беббіта“. Запорукою цього була вся система освіти в „беббітів“ Містер Брігґс був задоволений з того виховання, що його діставав син у коледжі.

Один дослідник звичаїв великої заатлантийської республіки так характеризує цю систему.

„Що таке вища освіта в Сполучених штатах?“ питає він. „Звичайно, її беруть на віру. Вона твердо встановлена, велична і робить імпрозантне вражіння. Вона приголомшує нас. Щороку сотні мільйонів доларів народніх грошей ідуть на її підтримку; половину цієї суми становлять внески за навчання ваших синів та дочок. І ви вірите, що ці гроші витрачається чесно й розумно, що учні дістають найкращу «вищу освіту», що її тільки можна одержати за гроші.

„Але уявіть собі, що цей виховний апарат несподівано захоплює зграя бандитів, і він примушений працювати не на вашу користь, не на користь ваших синів та дочок, але на цілі від цього далекі. Уявіть собі, що шістсот тисяч молоді обдуманно й навмисне вчить за певним пляном, згідно з яким їй викладають не мудрість, а безумство, не справедливість, а зажерливість, не свободу, а рабство, не любов, а ненависть“.

„Бандити“, що про них тут говорить письменник і які захопили до своїх рук освіту в Сполучених штатах, належать до плутократії та олігархії фінансової й промислової. Це ті вибрані „400“, що тримають у своїх руках економічне, політичне й культурне життя Штатів. Письменник може скільки завгодно нагороджувати цю верхівку найпотворнішими епітетами, він скільки завгодно може кидати на їхню адресу найстрашніші обвинувачення, але це ані скільки не зменшить в очах „бєббітів“ авреолі цих „400“.

„бєббіти“ ніколи не повстануть проти Волл-стріту. Містер Брігґс вірив їм і вклонявся. І ясно, що те виховання, яке діставав його син, було найкращим, як мусить бути найкращим усе що тільки виходить з Америки.

Донька містера Брігґса, міс Мері, була пикапана матір, якою та була замолоду. Міс Мері щойно закінчила коледж і тепер стояла на роздоріжжі. Вона не знала, чи то їй іти до університету й мріяти про „Головну вулицю“, чи то закинути вудку на якогось солідного, молодого джентлмена, ділового парубка, що вже має свою мрію й плекає свій ідеал, а в перспективі хорошу кар'єру, акції й рахунок у банку, — одне слово — піймати в сіті своїх чар молодого „бєббіта“ й заснувати з ним свій власний вігвам на Квіткових горбах, головній колонії „бєббітів“.

До всього цього містер Брігґс мав власне авто найостаннішої марки і власний котедж на Квіткових горбах, чим він несказанно пишався перед своїми друзями. Цей котедж був останнім криком Стандарту, він був подібний до сотні інших таких самих котеджів, і єдине, чим вони різнились між собою, так це прізвищами їхніх власників.

Цим своїм добробутом містер Брігґс був зобов'язаний двом богам комерції: Успіхові й Удачі, що займали в його пантеоні найпочесніше місце. За доби щасливих днів Просперіті ці два боги користувались особливою пошаною серед „бєббітів“.

Стопроцентність містера Бріггса визначалась іще й тим, що він взагалі ненавидів радикалів, негрів, німців, червоних, соціалістів, анархістів і особливо більшовиків, що поставили собі за пекельну мету, як щодня запевняв містера Бріггса „Американський журнал“, зруйнувати Сполучені штати, цю обітовану країну для всіх „беббітів“, утоптати в болото американський зоряний прапор, зробити свою жахну революцію й націоналізувати жінок та дочок „беббітів“. Отож щодо більшовиків, то позиція містера Бріггса була ясна, як кринична вода, і непохитна, як гранітова скеля: раніше чи пізніше, але цивілізовані нації повинні зітерти цю червону пляму з нашої плянети. Росія потребує енергійних ліків, а хто їх може подати, як не Америка. В тісному колі своїх друзів, коли „беббіти“, порушуючи „сухий закон“, збиралися теплою компанією випити самогону, і коли в містера Бріггса починали після кількох чарок, мокріти очі, а ніс набирив підозрілого кольору, що дуже нагадував собою стиглу чорносливу, — тоді містер Бріггс, якщо заходила мова за більшовиків, — ксротно й енергійно заявляв: — „Щодо більшовиків, то я кажу: Картагену треба зруйнувати і зруйнуємо її ми, американці. Ось моє переконання, — чи подобається воно кому, чи ні? Я стою на цьому непохитно!“

Містер Бріггс не був рантьє, отже, не жив лише з того, що стриг купони акцій. Він стояв на посаді завідача торговельного відділу своєї Компанії. Він був непоганий комерсант і під

час своїх інспекційних об'їздів по філіях показував, як треба вести по-діловому справи. Це давало йому на рік іще кілька тисяч додаткових долярів.

Але ми пішли б проти істини, коли б поруч, так би мовити, цих позитивних рис містера Бріггса, не відзначили й деяких негативних, бо без цього образ містера Бріггса вийшов би неповний і, можливо, трохи карикатурний. Власне, негативних рис у містера Бріггса було дві. Поперше, він зрідка сумнівався в благостині до нього провидіння, яке зробило його містером Бріггсом, а не містером Рокфеллером чи містером Морганом; але це були такі сокровенні думки, що коли б хто й розкрив їх йому, то сам містер Бріггс перший найщиріше і найенергійніше протестував би проти приписування йому таких поглядів; подруге, не вважаючи на всю свою велику пошану до родинного вогнища, що його містер Бріггс уважав, поруч із релігією, за наріжний камінь усякої цивілізації,—не вважаючи на це, кажемо ми, він завів інтрижку з однією молодою фармерською вдовою, яка мала такі чудові карі очі й такі тугі чорні брови, що при погляді на них містера Бріггса обсипали іскри. Вдова говорила, що вона походить із якоїсь невідомої містерові Бріггсові країни, що її навіть і на картах не визначено. Назва тієї країни в її устах звучала досить чудно для американського вуха—„Україна“, так називалась та країна. За словами вдови, батьки її вивезли звідтам іще маленькою, і в неї зберег-

лись про ту свою батьківщину тільки уривки неясних спогадів. В особливо інтимні хвилини вона наспівувала йому то журливих то веселих пісень, що їх навчилася від своєї матері; ті незнайомі слова й мелодії розчулювали й спустошували не тільки психіку містера Бріггса, але й його гаманець, хоч він анічогісінько не розумів із тих слів, що їх проказували уста його милої.

Особливо мелодія однієї жартівливої пісні йому чомусь сподобалась, хоч він і не розумів захованих у ній натяків.

— Як поїхав мій миленький

До млина, до млина,

співала його мила, пильно дивлячись чомусь йому у вічі,—

А я собі Прудивуса

Прийняла, прийняла...

— Цур тобі Прудивусе,

Які в тебе руді вуса!

Сама собі дивуюся,

З Прудивусом цілюся.

А потім, звівшись і взявшись у боки та схиливши до нього свій гнучкий стан, вона із сміхом продовжувала:

Як вернувся мій миленький

Уночі, уночі,

А я з своїм Прудивусом

На печі, на печі.

— Цур тобі, Прудивусе!

Які в те...

Містер Бріггс не витримував цієї атаки, хапав свою Марту в обійми й шалено починав її цілувати.

У глибині своєї душі містер Бріггс стидався цієї своєї любови, вона була його великою таєм-

ницею, викриття якої було б для нього за страшенний сором, але Марта здавалась така привабна, в неї було так затишно, що він найбільше дорожив цими хвилинами краденого щастя. Та коли містер Бріггс повертався до лона своєї родини, то його завжди починало мучити сумління, і він щоразу давав собі слово, що це було „востаннє“ і що далі „квит“.

Однак, його рішучості вистачало тільки до першої нагоди або до першого телефонного дзвоника.

Переступаючи поріг Мартиної квартири, він одразу забував про все, крім карих очей та тугих Мартиних чорних брів.

Загалом же кажучи, містер Бріггс уважав себе за одного з найщасливіших громадян великої заокеанської республіки, конституція й лад якої були в його очах недоторкні, бо вони були найкращі в світі, і замах на них він уважав не те що за найбільший злочин, а прямо таки за блюзнірство, за вчинок, гідний найсуворішої, найжорстокішої кари.

Та, кінець-кінцем, містер Бріггс і в цьому не відходив від поглядів, обов'язкових для кожного справжнього й добропорядного „беббіта“.

Розділ IV БІДНІ РОДИЧІ

Вище ми дали більш-менш вичерпну характеристику містера Бріггса, бо вона нам буде потрібна і в подальшому. Ми тут тільки мусимо

відзначити, що віра містера Бріггса в демократію не була лицемірством, а виходила з його переконань. Він сам походив із демократичних шарів населення, — його батьки були фермери з Заходу. Бувши молодим парубком, Бріггс покинув прерію й поніс свою мрію про багатство до Міста, що тоді складалося всього лише з трьох вулиць. Тут він спершу служив за прикажчика, потім деякий час був комірник на залізниці, далі заходився працювати за комівояжера Компанії с. г. машин, що й визначило його дальшу кар'єру. Від комівояжера та продавця машин з процента він пройшов через завідателя філії, аж поки став, нарешті, одним із головних комерційних агентів Компанії. На життєвій арені, де панувала жорстока й невблаганна Конкуренція та невпійманна Фортуна, треба було мати міцні ноги, залізні кулаки, повну відсутність чуттів і брак сантиментальности, щоб нарешті, у відповідний момент зуміти вхопити своє Щастя, до якого тяглися тисячі інших рук. Молодий Бріггс мало звертав уваги на те, що іноді йому доводилось ступати по головах переможених невдах; він сміливо здіймав скальпи з тих слабіших своїх конкурентів, що ставали йому на шляху і, кінець-кінцем, добився такого стану, що його з повним правом зарахували до великого плем'я „беббітів“, що їхньою супутницею була Вдача.

Гонитва за Успіхом забрала в Бріггса не менше, як десять років. За цей час він мало й рідко згадував про своїх батьків. Коли ж зга-

дав, то виявилося, що вони давно померли, а єдина його сестра Саллі одружилася з фермером Джоном Смітом, товаришем його дитячих літ. Вони мали невеличку ферму і так-сяк перебивались. У них був син-одинак Гаррі.

Те, що його сестра вийшла заміж за бідного фермера, досить прикро вразило містера Бріггса. Він, дивлячись на світ із п'єдесталю свого власного успіху, вважав, що Саллі сама винна в своїй бідності й долі, бо мала вибирати собі за чоловіка когось іншого, а не цього жебрака Сміта.

Минуло після цього ще кілька років, і от одного дня Бріггс одержав листа в досить таки пом'ятому конверті. Розпечатавши його і глянувши на підпис, він дізнався, що то лист від зятя. Грубим письмом і досить незграбними фразами, в яких відчувався сум, Джон Сміт повідомляв вельмишановного містера Бріггса, що його сестра місис Саллі Сміт, уроджена Бріггс два тижні тому, після корооткі хвороби, віддала душу богові і сонричислилась до сонму святих. Вона була доброю, покірною й роботящою дружиною, вірним подружжям свого чоловіка й ніжною матір'ю для свого єдиного сина. Лист закінчувався побажанням здоров'я Бріггсові та його родині і закликав боже благословення на всі його розпочинання.

Містер Бріггс був розчулений цим листом. Увійшовши до дружини, він став коло вікна й кілька разів глибоко зідхнув.

— У чім річ, Джордже? — спитала місис Бріггс Ти чимось схвильований?

— Я одержав сумну звістку, Медж... Саллі померла!..

— Померла твоя сестра?.. Який жаль!.. Хоч я її ніколи й не бачила, але завжди любила!.. Що з нею?..

— Сміт не пише. Він тільки повідомляє, що вона прохворала кілька день і померла.

— Сміти, здається, небагаті?

— Сміт бідний, як церковна миша. Саллі вибрала нещасливий шлюб. Був би я близько, я ніколи не допустив би її вийти за нього заміж. Саллі вбила бідність!..

— Але чому вона обрала саме Сміта? — запитала місис Брігґс.

— Вона, здається, його кохала! — відповів Брігґс.

— Ти говориш це таким тоном, ніби в цьому є щось негарне. Адже, ми з тобою, Джордже, здається, теж!..

— Так. Але не забувай того, що я дозволив це собі тоді, коли в мене вже було становище, і коли я ясно бачив свій ідеал... У цьому різниця!..

— Можливо, що ти й правий... Бідним любити тяжко.

— Скажи краще — небезпечно. Так правильніше буде.

— У них є діти?

— Наскільки я знаю, є один син.

— Виходить, що це для тебе буде нова турбота?

— Сміт про це нічого не пише.

— А що ти гадаєш робити?.. У нас самих діти!..

— Розуміється. Але не варто говорити про це, Медж, раз сам Сміт не порушує цього питання.

— Ти думаєш йому писати?

— Доведеться відповісти. Ах, як жалько Саллі. Я її завжди любив. Вона була трохи старша за мене і завжди захищала мене перед батьком, коли я щось бувало нашкоджу і мені загрожувала кара!.. — і він вийшов на терасу, де довго стояв, віддавшись своїм думкам.

Робота та повсякденні турботи скоро зітерли цей спогад і містер Бріггс знов забув на кілька років за своїх родичів. Він увесь цей час ганявся за успіхом і його становище серед „бєб-бітів“ із року в рік ставало визначнішим. „Просперіті“ несло йому Вдачу в усіх справах і Фортуна із свого ріжка не мало висипала до кишень містера Бріггса долярів. Перед Бріггсом розкривалися блискучі перспективи, він уже бачив себе комерційним директором Компанії.

Та ось восени 1929 року вдарив перший великий землетрус, що похитнув „Просперіті“, — вибухла біржова катастрофа, чи краще сказати — крах. Це був для Америки грім серед ясного неба. Люди, дужчі за містера Бріггса, і ті на момент розгубилися. Правда, містер Бріггс не постраждав при цьому. Його акції були в паперах Компанії, а вони покищо трималися твердо. Крім того, оптимізм у всіх був настільки великий, що ніхто не хотів вірити в наближення кризи. Тих, хто запевняв у протилежному, об-

винувачували в тому, що вони хочуть підірвати Довір'я і зараховували їх до „червоних“, після чого проти них розпочиналось скажене цькування. Поруч із цим усі впливові газети почали галасувати, що однією з причин біржової катастрофи були більшовики. Трестівська преса закликала „бєббітів“ рятувати Штати, Кредити Торгівлю, Промисловість і Фінанси від червоної навали комунізму. „Бєббіти“ виступили на захист Штатів одним фронтом і почали вимагати вигнання „більшовиків“ з країни. Але не задовольняючись цим, „бєббіти“ організували кілька негрських погромів, при чому не обійшлося без лінчування ні в чому неповинних людей, на „агітаторів“ організовувалось справжнє полювання, молоді „бєббіти“ утворили окремі загони охорони Ладу, а поскільки їм робити було нічого, то вони розпочали переслідування ватажків незалежних профспілок, громили робітничі клуби та редакції тих газет, що не визнавали символу віри стопроцентних американців. У той же час полковник Олександр Легге, з відома й з благословення президента Гувера, вів переговори з європейськими інтервентами про ту ролю, що її мали відігравати Штати в майбутній війні з СРСР, і заупокував величезні запаси борошна, консервів, рижу, сухих овочів і тому подібне,— оскільки передбачалося, що Штати будуть за головного інтенданта інтервенціоністської армії.

Містер Бріггс був у числі тих „бєббітів“, що вимагали від уряду найрішучіших дій. Зайня-

тий тепер службовими й громадськими обов'язками, він зовсім забув за своїх родичів, як одного дня надвечір, коли він згрібав опалий лист на газоні перед терасою, він раптом побачив коло хвіртки молодого парубка, бідно одягнутого, який ніби роздумував, чи йти, чи не йти йому в таке розкішне подвір'я.

Містер Бріггс кинув граблі і попростував до хвіртки. Окинувши сердитим поглядом парубка, він запитав прикро:

— В чім річ?.. Що вам тут треба?.. Можете йти далі, тут милостиня не подається! — і повернувся назад.

Але його зупинив голос:

— Чи не ви, бува, будете містер Бріггс?

Бріггс, ніби ошпарений, повернувся назад.

— Так, це я. Але що з того?

Парубок, як здалося містеру Бріггсові, загадково посміхнувся.

— Так я буду Гаррі Сміт, ваш небіж!..

Містер Бріггс хвилину стояв ошелешений, не маючи сили вимовити й слова, потім пронизувато подивився на парубка і помітив, що в ньому було багато схожого з його сестрою Саллі, йому в голову вдарила кров і він уже зовсім грубо, не стримуючи своєї люті, закричав:

— Так якого ж ти чорта мені одразу цього не сказав?.. У тебе ж на лобі не написано, що ти мій небіж?..

Гаррі дивився на свого розгніваного дядька і ледве стримував сміх. А Бріггс, збентежений такою несподіванкою, нарешті, вимовив:

— Що ж тебе принесло сюди?.. І що за народ?.. Невже ти не міг мені написати раніше, що приїдеш?.. Це в дусі Смітів — завжди ставити інших перед несподіванками!..

Гаррі тепер дивився на свого дядька з цікавістю.

— Так ти скажеш, чого ти приїхав? — грубо перервав містер Брігґс думки свого небожа.

— Смерть батька!.. — відповів тихо Гаррі.

— А-а!.. — тільки й зміг протягти містер Брігґс. — Коли ж це старого Сміта угаразило померти?.. А фарма?..

— Фарму забрали за борги!..

— Я так і знав! — вигукнув містер Брігґс. — Сміт ніколи не відзначався кметливістю.

— Батько гадав викрутитись, але його зруйнував банк. Він не витримав і...

— Це ще не причина для того, щоб умирати! — сердито огризнувся містер Брігґс.

Мовчанка.

— Він би міг звернутись до мене!.. — промовив трохи згодом містер Брігґс.

— Батько чомусь не хотів цього.

— Знаю. Твій батько, Гаррі, завжди був страшенно гордий. І от тепер маєш!..

— Батько за кілька день до смерти написав вам листа, якого доручив мені вам передати. От я й привіз його!

— Тільки й того? — спитав іронічно містер Брігґс, гнів якого починав уже проходити. — А що ж ти будеш робити?

— Не знаю.

— Може, гадаєш повернути назад?

— Там нема мені чого робити. Постараюся знайти собі якусь працю тут, у Місті.

— Постараюся знайти собі якусь працю... Так говорять тільки невдахи. Треба знати наперед, що маєш робити, тоді й матимеш успіх! — і з цими словами містер Брігґс узяв зятевого листа що його подав Гаррі, і почав читати:

Пробігши перші рядки, він буркнув:— Умгу!.. Я так і знав... я давно про це догадувався... — а потім раптом скрикнув:

— Та чекай, усе це було влітку, а тепер у нас осінь. Де ж це тебе весь час носило?

— Я працював на одній фермі. А оце нестало роботи, так я вирішив звернутися до вас.

— А лист, а лист же? Ти ж зобов'язаний був його мені доставити?

— Я знав зміст листа, де батько прохає вас допомогти мені знайти працю, а що я сам знайшов її собі, то вважав за зайве вас турбувати.

— Хороші мені родичі! — вигукнув містер Брігґс. — Один умирає і не повідомляє про це. Другий десь блукає кілька місяців, а потім падає, як сніг на голову: — „Я ваш небіж!“ — Ну, гаразд, ходімо до мене й подумаємо, що можна буде зробити для тебе.

Він завів Гаррі на кухню. А сам, увійшовши до вітальні, сказав дружині:

— Старого Сміта угараздило померти і зараз його син на кухні вмивається.

Місис Брігґс звела очі на свого чоловіка й почала була:

— Сподіваюся, що ти...

— Сподіваюся, сподіваюся...— сказав сердито містер Брігґс, бо він був роздратований до краю.— Тут нічого сподіватися. Раз цей лобуряка... вже тут. Не сподіватися треба, а щось думати!..

— Ти мене не зрозумів. Я саме це й хотіла...

Вона не скінчила, бо до вітальні увійшов Гаррі.

— Ось, знайомся. Це Гаррі Сміт, а це твоя тітка Меджі!..— сказав містер Брігґс майже урочисто.

— О, та він же зовсім парубок!..— проказала здивовано місис Медж.

— Хотів би я знати, що ти вмієш робити?— запитав містер Брігґс.

— Умію косити, орати, сіяти, керувати трактором. Трохи знаюся на моторах!..— відповів Гаррі.

— Не годиться!..— авторитетно заявив містер Брігґс.— У місті покищо не думають розорювати вулиць!..

Раптом він лягнув себе долонею по чолі.

— Евріка!.. Буде для тебе робота, Гаррі!.. Я завтра ж побалакаю з містером Дарлінгом. Медж, — звернувся він до дружини, — він мені не відмовить. Це на нашій станції!.. Там тобі буде добре!— повернувся він до Гаррі.

— Я наперед дякую!— стримано відповів Гаррі.

— Ти завжди був добрий, Джордже,— сказала його дружина.— Тому то тобі така й удача в

усьому!.. Хлопець, мабуть, хоче їсти. Ходім на кухню!..

Місис Брігґс не наважилась накрити стіл у їдальні, бо боялася за скатертину й за посуд, що був дуже стандартний і тому єдиний у своєму роді.

Спав Гаррі в передпокої. Його брат і сестра в других зустріли його досить стримано і після кількох обов'язкових та ввічливих запитань пішли до себе. Гаррі в цей момент пожалкував за широкими преріями, за своїми товаришами, що були далеко ближчі для нього, ніж ці його бундючні родичі. Само собою, що він тепер і не подумав би розповісти містерові Брігґсу про свою пригоду з Еріксоною дочкою та свій арешт.

Другого дня містер Брігґс поговорив з містером Дарлінгом і на обід приїхав із залізничним квитком для Гаррі.

— Ти їдеш на нашу спробну станцію... — сказав він. — Ось тобі квиток, ссь гроші на перший час, а ось тобі лист до директора станції. Думаю, що тобі там буде непогано. А будеш шануватись, то скоро матимеш і порядне становище. До речі, ти маєш свою Мрію?..

Гаррі загадково посміхнувся.

— Так, у мене є своя Мрія.

— Мрія — це головне, — сказав повчально містер Брігґс. — Без неї в наші часи не можна жити і годі досягти порядного становища!..

З цим напучуванням Гаррі того ж вечора виїхав із міста на схід, де були головні заводи

Компанії і де віднині Гаррі мав працювати, щоб згодом, твердо дотримуючись заповідей містера Бріггса, досягти такого становища, щоб бути прийнятим до лона „беббітів“.

Сам же містер Бріггс, лягаючи спати, сказав дружині:

— Я дуже радий, що все так скоро й добре скінчилося з цим хлопцем. Він далеко не дурний. А головне, в нього є своя Мрія, а з нею він не пропаде!..

— З цими бідними родичами завжди якась турбота!.. — сказала сонно місіс Бріггс.

— Це ти правду кажеш. Але чому й не допомогти, коли маєш чим. Я гадаю, що більше з цим хлопцем нам не буде мороки!..

Проте, містер Бріггс помилився, бо не минуло й кілька тижнів, як Гаррі нагадав про себе. Одного разу до містера Бріггса зайшов один із службовців станції і попросив конфіденційної розмови.

— Прошу, прошу, містер Стюарт!.. Сідайте. Чим можу служити?..

— Я, власне, хотів вам дещо розповісти про вашого небожа..

— А, слухаю. Ну, як він там? Працює. Хороший хлопець, правда ж? І Мрію свою мав, так?.. — І містер Бріггс задоволено поплескав свого відвідувача по коліні.

Містер Стюарт на ці слова саркастично всміхнувся.

— Хлопець то він хороший, але за ними помічається... помічається...

— Що помічається?.. — нашорошився містер Бріггс.

Стюарт завагався.

— Та говоріть же, не тягніть!.. Що він,—п'є?.. За дівчатами бігає?..

— Ні, цього не скажу. Але в нього, здається, підозрілі зв'язки.

— Що?.. Може, з червоними?.. — схопився містер Бріггс із місця.

— Ви вгадали. Саме воно й є!..

— О, ці мені бідні родичі!.. Вічно з ними морока!.. Ну, і що ж, ви його кликали, напучували?..

— Ні. Бачите, як вам відомо, в нас ні спілок, ні будь-чого такого не дозволено. Як що, ми таких зараз же за двері. Це в нас твердо.

— І прекрасно робите. І прекрасно робите. Червоних не можна підпускати на підприємство й на гарматний постріл.

— Ми так і робимо. Але за всіма не вслідиш. Потрапив до нас робітник Бен Джонсон. А тут наші люди доносять, що ваш небіж із ним дружить і ходить із ним на якісь збори. Бена Джонсона ми скоро розкусили і, коли одного разу затримали його з червоними метеликами, зараз же виставили геть.

— Прошу далі.

— Ваш небіж із цього приводу повів агітацію за поворот Бена Джонсона, потім почав говорити, що треба організувати спілку, роздає робітникам літературу, ходить до них додому...

— Прошу, далі...

— Звичайно, якби це не був ваш небіж, то ми б його одразу... Але ми вирішили спершу вам сказати і з вами порадитись...

— Дуже вдячний, дуже вдячний. — Містер Брігґс замислився. — Я вам скажу так, містер Стюарт паршиву вівцю з отари геть. Тут мій принцип твердий. Проте, покищо нікому нічирк про Гаррі. Гарненько дослідіть і потім мені напишете. Я вже знатиму, що робити.

Стюарт підвівся.

— Гаразд, ми так і зробимо.

Листа від Стюарта довелося чекати довгенько, але, нарешті, він прийшов. У ньому він коротко повідомляв про те, що кілька днів тому Гаррі несподівано попрохав звільнити його з роботи і виїхав невідомо куди.

Містер Брігґс вільно зідхнув.

— Баба з воза, кобилі легше, — подумав він. — Я вмиваю тепер руки! — І він запалив грубу сигару.

Сумління його було спокійне. Проте, чомусь удома він промовчав за цей випадок.

Розділ V

ГРІХОПАДІННЯ

Але одного дня стопроцентна сумлінність містера Брігґса мусіла витримати великий іспит, що дорівнював справжній духовній уразі. Коли він приїхав додому на обід, то по його розгубленому обличчю місис Медж одразу вгадала,

що трапилось щось незвичайне. Вона ще ніколи не бачила за все своє подружнє життя чоловіка таким схвильованим. Але, поважаючи його авторитет, місис Брігґс не наслідувалась запитати про причину при дітях. Першу страву поїли мовчки, і поки покоївка міняла посуд та подавала другу, містер Брігґс, відкинувшись на спинку крісла, несподівано, без усякого переходу, випалив:

— До нас приїдуть більшовики!..

Місис Брігґс впустила виделку, що прикро брязнула об тарілку. Том і Мері звели на батька здивовані очі. В кімнаті запанувала тиша.

— Більшовики?.. — пробелькотала, нарешті, місис Брігґс, — Але, даруй мені, Джордже, звідки вони мали б у нас узятись?..

Містер Брігґс барабанив пучкою по столі, не поспішаючи з відповіддю.

Нарешті, задовольнившись величезним здивованням своїх домочадців з цієї надзвичайної новини, він сказав:

— Так, більшовики... Справжнісінькі... Звідтам, з Росії...! Просто від ведмедів і до нас!..— І він ткнув пучкою в повітря, де, на його думку, була ота загадкова, ведмежа Росія.

Увійшла покоївка і містер Брігґс замовк аж до десерту. Потім, підсунувши до себе вазочку з полуничним варенням, він почав знову розповідати.

— Це сталося зовсім несподівано... Не встиг я увійти до своєї контори, як задзвонив телефон. Я беру трубку й чую досить схвильований

голос містера Дарлінга. „Містер Бріггс“, говорить він мені, „дуже добре, що ви вже в себе. Прохаю вас, негайно ж рушайте до мене на нараду“. Я, розуміється, негайно йду і застаю в містера Дарлінга всіх наших головних службовців та агентів. Сам містер Дарлінг, бгаючи в руках телеграму, має надто схвилюваний вигляд і, видно, не знає, з чого почати з нами розмову. Було схоже на те, що або оголошено війну, або пів Америки провалилося в океан. Нарешті, попрохавши всіх нас сісти, він урочисто проказав: „Я щойно одержав від головної дирекції нашої Компанії дуже важливу телеграму. Передаю коротко вам її зміст. До нас їде більшовицька... чи то, пак, радянська делегація... Дирекція пропонує зробити, все, щоб дати їй можливість ознайомитися з нашим виробництвом та нашими заводами. Від того, як ми її приймемо, залежатиме замовлення на машини. Пахне кількома мільйонами...“ Ми всі мовчали, так це нас приголомшило. Подумати тільки, ми мусимо зустрічати більшовиків, мусимо поводитися з ними чемно, мало не запобігати перед ними, аби тільки вони купили в нас машини. Яка ганьба! І в нас у грудях почали вибухати цілі вулкани. Містер Дарлінг оглянув усіх нас уважно й сказав: „Я, джентлмени, розумію ваші почуття... Вони мені й самому близькі... Я їх поділяю... Але комерція залишається комерцією, чи не правда? Коли хтось заходить до вашої крамниці купити краму, ви не питаєте в нього ні за пашпорт, ні за політичні

переконання... І коли більшовики купують на мільйони доларів машин, то чому б нам не заховати наші почуття на деякий час і не постаратись їм тих машин продати?.. Га?.. Як ви гадаєте?.. Що думає з цього приводу містер Бріггс?“. Містер Дарлінг цим запитанням просто таки несподівано мене заступав. Я не хотів ставити його в неприємне становище, бо бачив, що він потребує моєї підтримки. „Гроші не пахнуть, містер Дарлінг!“ випалив я, сам не знаю чому. „Правильно!“ засміявся містер Дарлінг. „Гроші не пахнуть, а особливо тепер, коли в нас такий поганий збут, а промисловість наша переживає депресію. Отже, залишимо політику політикам, а самі візьмемось до комерції, такий зміст директиви головної дирекції. Значить, нам треба зустрінути наших гостей так, щоб вони стали нашими солідними замовцями.“ Тут утрутився в розмову містер Вільямс. Він сказав: „Звичайно, наказ дирекції для нас—закон. Але тут ходить, крім комерції, ще й про мораль, я б сказав, про вищу, міжнародню мораль. Я питаю, наскільки морально буде з нашого боку брати за машини крадене золото?..“ Містер Дарлінг невдоволено подивився на Вільямса.

„Ваше запитання правильне, — відповів містер Дарлінг, — і я не вагався б дати вам вичерпну відповідь на нього, коли б справа йшла про мої або ваші машини. Я просто закрити би двері перед цими джентлменами. Але ми служимо Компанії. Дирекція дає нам певну директиву. То чи

ж варто нам для того, щоб її виконати, вступати в дискусію — краденим чи некраденим золотом розплачуватимуться більшовики за машини, взяті в Компанії? Морально це нас не обходить, і ми тут не робимо якихось поступок у своїх переконаннях". Ми всі погодилися з містером Дарлінгом.

Тут містера Бріггса перебила його дружина.

— Алеж на бога, Джордже, — сказала вона, — недавно я читала жахні речі про цих людей. Це ж барбари! Для чого їм машини? Вони ж руйнують церкви, колективізують жінок, запроваджують у себе для бідних селян та робітників рабську працю!.. Невже ж наші промисловці — добрі американці, поважні батьки родин — не вже вони захочуть мати справи з цими людьми? Невже така поступка не противна божеській моралі?

Містер Бріггс зам'явся. Подумавши, він сказав:

— Очевидно, Мем, наша інформація не зовсім точна... Саме ці запитання ми ставили перед містером Дарлінгом у подальшій з ним розмові і саме так він відповів нам. Бачиш більшовики склали собі якийсь там свій фантастичний п'ятирічний план. Дехто ставить до нього з великим недовір'ям. Але факт той, що вони будують великі фабрики, заводи, фарми. Для цього їм потрібні машини. Де їм учитися техніки? Де їм узяти машини? У нас, звичайно, бо наша техніка найвища, найпередовіша й найкраща!

— Виходить, що ми будемо вчити більшовиків?

— Виходить так.

— Ну і що ж?— запитала його дружина.

— Одне слово, я попав до складу комісії що має вести переговори з більшовиками про закуп у нас машин... Я надзвичайно радий, що містер Дарлінг удостоїв мене такої чести... Це дасть мені можливість ближче познайомитися з цими людьми, що про них у нас так багато пишуть і нічого достаменно не знають... Це навіть, коли хочеш, оригінально... А потім містер Дарлінг дав мені зрозуміти, що від успіху цих переговорів залежатиме багато в моїй кар'єрі... Ну, і нагорода відповідна... Та ги розумієш!..—додав він, підводячись із-за столу щоб викурити свою сигару.

Містер Брігґс і не гадав, як далеко заведе його пропозиція шефа брати участь у комісії при переговорах із радянськими представниками. Радянська делегація приїхала, оглянула заводи, майстерні, об'їхала кілька великих фарм, де працювали машини Компанії, інтереси якої репрезентував містер Брігґс повернулась назад і склала попереднє замовлення на різний сільсько-господарський реманент та машини.

Через якийсь час після цього містер Дарлінг покликав до себе містера Брігґса. Посадивши його проти себе в глибокий фотель, він посунув до нього коробок найкращих сигар і люб'язно сказав:

— Я маю від імени Компанії подякувати вам, містер Брігґс. Ви поводитись під час переговорів блискуче. Умова, що ми її склали, в значній мірі завдячує вашій енергії та тактов-

ності, з якою ви вели переговори. І Компанія визначила вам за це чималу нагороду.

— Я дуже радий це чути від вас, містер Дарлінг — відповів скромно містер Бріггс.

— Але справа ще не зовсім закінчена.. — продовжував далі містер Дарлінг. — Договір іще маєть остаточно переглянути в Нью-Йорку, хоч я й не маю сумніву, що його затвердять обидві сторони. — І не дивлячись на Бріггса, містер Дарлінг майже байдужим голосом запитав: — А скажіть, друже Бріггсе, чи не спадало вам на думку кудись прогулятися, кудись проїхатись, поподорожувати, побачити нові країни, нових людей?.. Га?.. Адже ви, напевне, за молодих літ мріяли про щось подібне?

— Про що ми тільки не мріяли за молодих літ! — відповів стримано Бріггс.

— От-от, я хотів сказати те саме. А потім я хотів запропонувати вам от таку саме подорож. Ви якої думки про це?

Завжди цей містер Дарлінг любить важливі речі говорити зненацька. Містер Бріггс завагався. Йому ввижались Гаваї, прекрасна яхта, Японія з Фузіямою, Токіо з кварталом гейш, Іошиварою, Хіни і „сині будинки“ та „квіткові човни“ на китайських річках, казкова Індія і священний Бенарес із водами Ганга, Єгипет і піраміди, блакитна вода Середземного моря, Атени й Рим, пахуча Кампанья, Неаполь, ляццароні й Везувій, й нарешті, Париж!..

В одну мить думка містера Бріггса облетіла всю нашу планету, бо в душі він був усе

таки романтик, а флірт із гарненькими жінками, як ми знаємо, містер Бріггс далеко не вважав за смертний гріх.

Він закрив очі. Йому тремтіли руки. Перед очима проносились якісь неясні видіння. Поїхати?.. Та це ж одна з його давніх мрій!

А над вухом звучав спокусливий голос містера Дарлінга:

— Ну, так як, Бріггсе?.. Згода?.. Поїдете?..

Спокуса поїхати за рахунок Компанії в далекі краї була дуже велика. Відповідне слово вже було на устах і готове було з них злетіти. Але тверезий розум узяв гору. Містер Бріггс стримано відповів:

— Розуміється, провітритись ніколи не шкодить. Ми таки, справді, засиділись у своєму Місті. Але питання — куди їхати?

— Огож, отож, — заспішив містер Дарлінг. — Я знаю ваш нахил до пригод і тому можу запропонувати вам незвичайну мандрівку!..

Ці слова трохи занепокоїли містера Бріггса.

— Наприклад?

— Наприклад, поїхати до Більшовизії!.. — і містер Дарлінг уп'явся своїми гострими очима в Бріггса.

— Я?.. Їхати?.. До більшовиків?.. — уражено скрикнув містер Бріггс. Романтики як не було. — Ні, це ви жартуєте, містер Дарлінг.

— Жодних жартів. Пропозиція серйозна й ділова.

— Коли це не жарти, то признаюсь, що це... це дуже оригінально з вашого боку.

— Кажіть краще, містер Брігґс, не оригінально, а практично.

— Не бачу.

— Бо ви не хочете слухати.

— Бо мені цікаво, чому вам спало зробити саме мені цю пропозицію? Чого це ви не запропонували цієї подорожі Вільямсові, Кінлеєві, Говардові?..

Замість відповіді містер Дарлінг присунувся всім своїм обличчям до Брігґса.

— Містер Брігґс,— сказав він урочисто,— я гадаю, що ви стопроцентний американець?

Містер Брігґс обурено хитнув головою, ніби цим хотів сказати, що він іншої думки й не припускає про себе.

— І ділова людина?

— Я думаю... Ви мене знаєте не перший рік!

— Так от,— майже таємниче проговорив містер Дарлінг,— Компанія довіряє вам справу надзвичайної ваги... Звичайно, при цьому нічого такого, що б чіпало вашу честь і таке інше... Ви їдете від неї просто як консультант і помагатимете Росії організовувати великі фарми та використовувати наші машини. Ви їдете за рахунок Компанії. Це ваша, так би мовити, офіційна роля. А неофіційна — це до всього пильненько придивлятися, все примічати і все вивчати, щоб потім ви змогли дати Компанії повний звіт. Я гадаю, що вас не вчити того, що треба робити?

Містер Брігґс обернувся на знак запитання. Він спробував був заговорити:

— Алеж пробачте, містер Дарлінг, я зовсім...

Містер Дарлінг не звернув жодної уваги на цей слабкий протест Бріггса. Він говорив:

— Ви будете в цій барбарській країні провідником високої американської техніки, американської культури, високих американських ідеалів... Ваша роля надзвичайно відповідальна... Але ви там будете не один. Там багато американців працюють. Отже, ви будете одним із тих піонерів, що побували в цій країні, що сприяли її залученню до культури. Подумайте, яку високу місію покладають на вас!..

Містер Бріггс зробив нову спробу заговорити:

— Але ж дозвольте містер Дарлінг!..

— Я взяв на себе сміливість, — гримів уже урочисто голос містера Дарлінга, — рекомендувати вас Компанії на цю відповідальну ролю і я пообіцяв, що ви дасте згоду... Я думаю, що ви не поставите мене у фалшиве становище, що я змушений буду взяти вашу кандидатуру назад і телеграфувати Компанії, що ви відмовились!..

Містер Бріггс сидів блідий, тільки ніс йому почервонів.

— Алеж, містер Дарлінг, я!.. — прожебонів він іще раз розгублено.

— Це ділова поїздка... Я поважаю вас і вашу родину, яку я маю за честь близько знати... Будь ласка, прочитайте ось ці умови, на яких ви їдете... — і він посунув йому видрукувану умову. — Я бачу, що ви задоволені. Ось вам телеграфний бланок. Пишіть тільки два слова:

„Згодний Брігґс“. Містер Брігґс машинально написав: „Згодний Брігґс“. Містер Дарлінг зараз же обережно відібрав у нього телеграфного бланка і сховав до себе під бювар. — Чудесно! А тепер дозвольте вас віншувати з новим призначенням. Це відкриває новий щабель у вашій кар'єрі. Вітайте місис Брігґс від мого імені і від імені місис Дарлінг. Чому це міс Мері так рідко нас відвідує?.. Про час вашого віді'зду повідомлять заздалегідь!..

Містер Брігґс майже сам не свій вийшов із кабінету директора. Єдиною втіхою було те, що містер Дарлінг провів його до порога і на прощання поплескав по плечах.

— Ми прекрасне діло зробили, Брігґс, — сказав він фамільярно при цьому. — Компанія цього не забуде. Бажаю вам удачі!.. І чорт забирай, вище голову, Брігґсе!..

Розділ VI

МІСТЕР БРІГґС ЗБИРАЄТЬСЯ ДО ЗЕМЛІ НЕВІДОМОЇ

Опинившись на вулиці, містер Брігґс став і обтер хусточкою піт із чола. Він тільки тепер збагнув усе, що трапалося за цих кілька хвилин у кабінеті містера Дарлінга. Він жахнувся й рвонувся назад. Це був чисто рефлексивний рух переляканої людини, яка хоче зробити останнє зусилля, рятуючись від смертельної небезпеки, що нависла над нею, — але тут же він згадав, що телеграму, певне, вже послано, що

містер Дарлінг за такий вчинок розгнівається на нього, що це пошкодить його кар'єрі і його становищу, що інші з охотою вхопляться за такий щасливий випадок, і тому, махнувши безнадійно рукою, пішов до гаражу.

У цей момент він згадав за Марту. Чи не поїхати до неї? Він знав, що там би він знайшов собі заспокоєння, адже вона могла б розказати дещо про ту таємничу країну, куди він оце збирався їхати. Але він боявся, що хтось поспішить попередити про цю новину дружину, а йому не хотілося, щоб вона дізналась про це з чужих уст. І тому містер Бріггс постановив негайно їхати додому. Він повернув до гаражу і наказав вивести свою машину.

— Хороша у вас машина, містер Бріггс, — сказав йому завідатель гаражу.

— Непогана.

— На такій машині можна об'їхати навколо землі.

— Я думаю.

Але тут містер Бріггс спохватився, бо в словах завідателя гаражу йому вчувся натяк на його майбутню подорож і він поспішив сісти в машину.

Повертаючись додому і пильно вдивляючись у дорогу, містер Бріггс остаточно опанував себе. Але в нього в голові було стовпище найрізноманітніших думок. Ми можемо лише приблизно розплутати клубок його міркувань.

Перше, що заспокоювало його, так це те, що за свою командировку він мав дістати солідну

комісію. Друге — це те, що Компанія поставилася до нього з великою довірою, раз вона доручала йому таку важливу справу, не виправдати якої було б негідно справжнього джентлмена. Але... Тут думки містера Бріггса зробили величезний скік через ціле провалля і раптом зупинились на дружині. Від несподіванки він прикро повернув стерно, так що колеса з шипінням пройшли по закраїні дороги.

— Звичайно, — метикував він, трохи заспокоївшись, — Медж учинить мені сцену... Отже, треба винайти відповідні й досить переконливі аргументи, — і він почав уявляти собі, що говоритиме дружина і що відповідатиме він.

Цей німий діалог тривав кілька хвилин, потім знову провалля в думках, клоччя розривів і серед них, як у тумані, виплило обличчя Марти Містер Бріггс посміхнувся.

— Треба буде все таки повідомити її про це, — подумав він, — і післати якийсь сувенір... Бідна, вона, мабуть, журитиметься за мною!..

Показались „Квіткові горби“ і містер Бріггс вимушений був припинити роздумування. Ось і його „вігвам“, — наближався вирішальний момент. На веранді його зустріла дружина.

— Чому це так рано сьогодні?

Серце містера Бріггса раптом переповнилось ніжністю до дружини, адже, він скоро має покинути її. Потім його сповнив жаль до самого себе. На мить він пожалкував, що, не обміркувавши як слід справи, дав згоду містерові Дарлінгу.

Він поцілував дружину в чоло, що траплялося тепер дуже рідко, і сказав:

— Трапились великі новини... І от я поспішив додому, щоб порадитись із тобою.

Вона зсунула брови.

— Щось знову незвичайне?.. Неприємності в справах?..

Містер Брігґс, проходячи до свого кабінету, кинув назад:

— Ні. Але я певний, що тебе це страшенно здивує!

У кімнаті, коли містер Брігґс сів за стіл, а його дружина на софу, деякий час панувала тиша. Потім місис Брігґс сказала:

— Так що там такого трапилось?

Містер Брігґс, що замислився був на хвилинку і забув про все, роблено веселим голосом відповів:

— Компанія сьогодні виявила до мене велику довіру.

— Так це дуже добре, бо вона віддала тобі лише належне. Я ніколи не сумлівалася в тобі, Джордже. — Але чому це тебе турбує?

— Вона дала мені дуже делікатне, дуже відповідальне, дуже серйозне доручення.

Місис Брігґс не помітила того тону, яким були сказані ці слова. Вона підійшла до справи практично.

— Я гадаю, що Компанія тобі за це добре заплатить.

Містер Брігґс відмітив про себе її нечутливість. Але вголос сказав:

- Безперечно. Але тут є одна незручність...
- Яка саме?—з ноткою тривоги запитала вона.
- Я маю на деякий час виїхати.
- Ну що ж. Коли цього вимагає справа і коли це ненадовго, то треба їхати.
- Але ти не уявляєш, як це далеко!
- Далеко?.. Куди?.. Хіна?.. Японія?.. Мехіко?.. Уругвай?..
- Далі.

Павза.

- Куди ж саме?

— Це Росія... більшовики!.. — сказав тихо містер Бріггс.

Знову павза. Містер Бріггс бачив, як обличчя дружини поволі полотніло. Йому боляче стиснуло серце. Нарешті, вона сухим далеким голо-сом запитала:

- Ти, звичайно, від такої чести відмовився?

— В тім то й річ, що ні. Я, Мемо, дав згоду.

— Мій боже, Джордже!.. — скрикнула з докором місис Бріггс. — Ти завжди визначався своєю нерозсудливістю. Я сама піду до містера Дарлінга і прохатиму його скасувати твою командировку. Адже, це такий ризик!..

— Моя люба, — сказав на це містер Бріггс (він звівся з крісла, обійшов стіл і сів поруч дружини). — Моя люба, — повторив він, — це було б нетактовно. Мені запропонували це з довір'я. Це свого роду честь. Після цієї командировки мені відкривається прями́сінька дорога до директорства.

Місис Брігґс схлипнула. В очах її було повно сліз.

— Ах, Джордже, — вихопилось у неї розчулено, — я боюся, що вони тебе там розстріляють... Ти такий гарячий... Заповзятий.

— Не бійся. З нами нічого не може трапитись. А потім ми будемо під охороною нашого зоряного прапора! — сказав він пиховито.

— Так. Але це так далеко. Потім — Том, Мері!

Тут містер Брігґс обвив рукою стан дружини і почав їй воркотіти на вухо, доводячи всі вигоди від пропозиції Компанії. Він у цей момент забув свої власні страхи та сумніви, що пережив їх, повертаючись додому, і вірив у те, що ця командировка мая принести йому велику вигоду. В міру того, як він говорив, місис Брігґс заспокоювалась.

— Півроку, це не так багато, моя люба. Зате ми тоді зможемо дещо зробити.

— Я все таки боюся, Джордже, коли б це все не скінчилось нещастям.

— Я гадаю, що ми з тобою домовились, — відповів на це містер Брігґс. — Ти тепер іди, а я тут візьмусь трохи до паперів.

За обідом уся родина Брігґсів урочисто мовчала. Мати й Мері мали вигляд двох змовників. Мовчанку порушив Брігґс молодший.

— Тату, ти, справді, їдеш до більшовиків?

— Так, синку, я їду туди в комерційних справах.

— Мері каже, що вона теж їде з тобою.

Мати й дочка в один голос скрикнули:

— Томе!..

— Ти мені сама про це сказала! — огризнувся Том до Мері.

Брігґс старший переводив здивовано очі з Тома на дочку, з дочки на дружину, потім знову на Тома.

— Що це значить? — спитав він, нарешті.

— Ах, Джордже, не сердься, — відповіла місис Брігґс. — Ми з Мері радились про твою поїздку і вирішили, що вона поїде з тобою!

— Це неможливо!.. Це божевілля!.. — запротестував містер Брігґс.

— Але ж чекай, татку, — промовила лагідно, але енергійно Мері, — скажи, чому це неможливо? Поперше, хто за тобою там у цій дикунській країні ходитиме, хто дбатиме за тебе, хто варитиме тобі каву, стежитиме за твоєю білизною і так далі й таке інше. Потім, я знаю стенографію, вмю друкувати на машинці, отже, я зможу бути твоїм особистим секретарем, вести всю твою ділову кореспонденцію. Га, що ти на це скажеш?

Містер Брігґс пом'якшав. Проте, сказав:

— Ні, це неможливо! Компанія ніколи на це не погодиться!

— А чого б їй не погодитись? — сказала місис Брігґс. — До речі, я вже телефонувала містерові Дарлінгові і він дав згоду і обіцяв негайно запитати Компанію. Увечорі матимемо відповідь.

— Якщо це буде так, — повернувся містер Брігґс до Мері, — то я матиму право тоді ска-

зати, що в мене дочка найкраща дівчина на цілі Штати!..

Містер Брігґс був розчулений. У нього на очах виступили сльози.

Розділ VII

НА БОРТУ „АТЛАНТИКА“.

Через три тижні після цього містер Брігґс, Мері й ціла група інших американців сходила в Нью-Йорку на борт пароплава „Атлантік“, що йшов до Гамбургу. Загули могутні сирени, підняли кітву, пасажири й публіка замахали капелюхами, хусточками, руками, — пароплав відчалив від пристані і скоро зник серед водяного простору океану.

Серед американців, що їхали до СРСР, було кілька інженерів, які мали працювати на будівництві нового великого заводу, молодий журналіст однієї радикальної газети, три технічних консультанти та один професор. Крім того, на борту „Атлантіка“ їхала ще й друга група, нижча, що складалася з майстрів та робітників.

Само собою, що в салоні темою всіх розмов був СРСР.

— Я трохи дивуюся більшовикам, — говорив містер Брігґс, попихкуючи сигарою. — Навіщо вони нас кличуть?

— Вони будують соціалізм! — відповів жваво журналіст.

— Це дурниці, — сказав переконано містер Брігґс, навіть не обертаючи голови до журна-

ліста. — Соціалізм — це утопія. Так, утопія! — додав він після короткої павзи.

— Нам немає ніякого діла до соціалізму, зауважив один із інженерів. Соціалізм, революція — це внутрішня справа руських. Ми в цьому повинні, так би мовити, дотримуватись найсуворішого нествралітету. Наша роля сходить на те, що більшовики купують, ми продаємо. Взаємини чисто ділові. Більшовики потребують технічних керівників, інженерів, техніків, консультантів, кваліфікованих робітників, машин. Ми готові все це їм дати, звичайно, з умовою, що вони за це добре заплатять. Цим наша роля вичерпується. Щодо їхніх експериментів, то повторюю, це не наша справа.

— Я теж такої думки, — підтакнув містер Бріггс.

— Але чи не гадаєте ви, — втрутився в розмову професор, — що постачаючи більшовикам машини, даючи їм нашу технічну силу й технічні знання, ми тим самим зміцнюємо їхні позиції? Чи не згубна це політика? І куди вона може завести? Признаюсь, тут для мене щось незрозуміле!

— Ви, певне, маєте на увазі комуністичну пропаганду? — запитав професора містер Бріггс.

— Отож, отож!.. Більшовики, як відомо, ставлять собі за мету зробити всесвітню революцію і всюди насильницьким способом повалити теперішній суспільний лад. Виходить, що ми самі допомагаємо їм у цьому. Чи, може, не так?

— Тут можливі міркування, що стосуються і є предмет вищої політики, — сказав один із консультантів.

— Соціалізм це утопія! — знову вперто, повторив містер Бріггс.

— Так. Ось саме для того, щоб довести, що це утопія, я й їду до СРСР. Треба, знаєте, на місці зібрати матеріяли, щоб довести утопійність усіх більшовицьких плянів, — говорив професор.

— Проте, — кинув репліку журналіст, — п'ятирічку вони виконують успішно!

— Правильніше буде сказати, що п'ятирічку виконують американці, — сказав другий інженер. — Дніпрельстан, Сталінградський тракторний, Харківський тракторний, Нижньоновгородський автомобільний, Магнетогорський, Кузнецький і багато інших заводів, що їх зараз будують в СРСР, зовсім неможливі без нас, американських техніків та інженерів, без наших машин та верстатів. Отже, коли правду говорити, то п'ятирічку скоріше виконуємо ми, ніж більшовики.

Всі закивали головами:

— Правильно, правильно, правильно!...

— Але ж дозвольте, — не вгамонявся журналіст, — тоді ж повстає питання: хто ж у кого служить? Я пристав би на думку шановного джентлмена, коли б він довів, що більшовики виконують його плян. Але це не так. Шановний джентлмен їде до СРСР, він найнятий від радянської влади, а радянська влада, як відомо, є влада робітників і селян. Чи не здається це

трохи чудним, коли стати на точку зору шановного джентлмена? Перенесімось на хвильку до Штатів. Чи погодився б шановний джентлмен бути за консультанта в американських робітників та фермерів, коли б вони захопили владу до своїх рук?

„Шановний джентлмен“ повернувся до журналіста.

— Ви зовсім не розумієте моєї постановки питання. В даному разі ми виступаємо не просто собі, як службовці, але, як піонери. Даючи більшовикам свої знання, ми робимо велику справу. Ми мирно завойовуємо цю країну для Штатів.

— О!— скрикнув містер Бріггс.— Ви говорите те саме, що я завжди думав. Я стою на тому, що більшовики, будучи під нашим впливом, будуть, ну, як би це сказати...

— Еволюціонувати? — підказав журналіст.

— Так-так, еволюціонувати вбік капіталізму, правильніше сказати, вбік Америки. Тут машина більше зробить, ніж зброя! От моя думка з приводу цього.

— Але звідки ви взяли, що більшовики, засвоївши нашу техніку, не підуть далі? — звернувся журналіст до інженера.

— О, це неможливо, — заявив інженер обуреним голосом, у якому чулась ображена вищість. — Більшовики підуть далі нас? Ні, ви просто жартуєте! Не забувайте, що ми стоїмо поперед них на якихось 100 років. А через них не переплигнеш!

— Принаймні, я читав, що більшовики саме так ставлять питання. Наздогнати й випередити капіталістичні країни!— не здавався журналіст.

Усі засміялися, настільки здавалася їм кумедною й неймовірною така можливість.

— А все таки, ви уявіть на хвилинку, що більшовики починають випереджати Америку?

— Ні, ні, ні!— запротестували всі.— Вище нас? Це просто самі зухвалі слова!

— Але ж не забувайте, що наше просперіті скінчилось,— не здавався журналіст.— Ми переживаємо величезну кризу. Ми примушені торгувати з ким хочете, а не тільки з більшовиками. Ми зараз провадимо величезний демпінг. При чому ж тут мирне завоювання Росії?

— Це тимчасові утруднення...

— Скороминуща депресія...

— Президент Гувер недавно сказав...

— Ми змагаємось... Не може бути й мови, щоб більшовики перемогли. Це було б противно логіці речей... Усі вигоди, всі переваги в цьому змаганні за нашою американською системою!— проказав переконано професор.

— Отже, тут немає ніякої небезпеки...

— Навпаки, тут культурна місія. Революція скінчиться колинебудь, а техніка, культура, заводи залишаться. І Америка набуде величезний ринок...

— Самий Сибір...

— Казково багата країна...

— Сибірські багатства лежать просто на поверхні...

— Плятина, золото, срібло, алмази, графіт, вугілля, залізні, мідні, цинові й олив'яні руди, колосальні запаси гідроенергії, риба, хліб, м'ясо, вовна, і ліс, ліс, ліс, якого немає ніде в світі!

— Та-ак, це ласий шматочок.

— У Сибіру можна розташувати цілий континент і ще просторо буде.

— Сибір — це країна майбутнього.

— А Україна?— сказав містер Брігґс.

— Найкращі в світі антрацити, залізні та манганові руди,— говорив інженер,— Дніпрельстан, що своєю потужністю дорівнюватиме величезній робітничій армії в 24.000.000 чоловіка!..

— Найкраща в світі чорноземля...

— Чудове небо й підсоння...

— Що не кажіть, а СРСР багатюща країна!

— Але ми особисто мусимо дещо перетерпіти в цій країні...

— Нічого. Натомість ви одержуєте за все долари. А більшовики, треба віддати їм справедливість, роблять усе, щоб полегшити наше перебування в їхній країні.

Журналіст спробував кинути свій останній, але найважчий шар. Він сказав:

— Коли все так стоїть прекрасно, то чого ж тоді така ненависть до СРСР? І хіба не говорять дуже відповідальні керівники американської політики та фінансів про війну з більшовиками і хіба не кличуть на їхні голови всі єгипетські кари?

Містер Брігґс подивився на журналіста таким поглядом, що ним можна було вбити людину. Згодом він промимрив:

— Мені здається, що ваші репліки зовсім, зовсім... е...е скеровані не на адресу... Ви з ними можете звернутися до третьої кляси... Так, до третьої кляси... Туди!.. — і він ткнув пучкою вниз, де був трюм.

Журналіст підвівся і з сміхом сказав:

— Юпітере, ти сердишся, значить ти несправедливий!—і з легким свистом вийшов із сальону.

Навздогін йому містер Брігґс послав:

— Нахаба!

— Від цих червоних радикалів усі нещастя!

— Він справжнісінький більшовик!

— І навіщо випускають таких із країни?

Журналіст вийшов на чардак і деякий час милувався широким простором океану, що по ньому повільно ходили великі хвилі. Потім він повернувся назад і побачив в одній із віталень Мері. Він підсів до неї.

— Я думаю, — говорила Мері до молодого журналіста через деякий час, що в більшовиків немає жадної інтересної жінки або дівчини. Всі вони або працюють на фабриках та заводах або мусять когось обслуговувати!

— Тяжко судити, міс, про те, чого ми не знаємо. Радянський союз це країна всіляких можливостей і несподіванок.

— Ви, я бачу, співчуваєте більшовикам.

— Ні, я намагаюся об'єктивно про них судити й зрозуміти їх.

— Знаєте, я везу цілих дві скрині різного вбрання. Я хочу показати тамтешнім жінкам наші останні фасони. Мені здається, що хороша сукня може скоріше викликати падіння більшовиків, ніж уся ваша марудна політика! — сказала Мері.

— Боюсь, що нікому буде дивитися на ваші сукні і на ваші найновіші фасони! — відповів на це серйозно журналіст. — Зрозумійте, що ми їдемо в зовсім нову країну, де будується зовсім новий світ, де панують нові взаємини між людьми, — країну, для якої наші масштаби — негодящі.

Але Мері його не зрозуміла. Її гарненька голівка була забита різним мотлохом, і він зважав їй зрозуміти те, що говорив журналіст. Тим часом серед майстрів та робітників унизу теж ішли жваві розмови про СРСР та більшовиків.

— Я радий, — говорив один довготелесий білявий робітник, — що, нарешті, побачу країну, де втілюється в життя все те, за що боролася робітничка кляса і де будується соціалізм!

— Не забувай при цьому того, що російські робітники одержують мізерну плату, що на неї не проживе й негр! — гукнув глузливо другий.

— Ти забуваєш, що в них немає безробіття!

— Але зате в них примусова праця!

— Стидайсь! Чиї ти аргументи повторюєш!

— Я не розумію, чого ти взагалі тоді їдеш?

— Мені запропонували хороші умови, я й поїхав. Мені однаково, чи це СРСР, чи Китай, чи Африка. Аби добре платили!

— Там усі працюють на самих себе, а не для капіталістів. Ось у чому істотна різниця між ними й нами!

— Ми — не що інше, як раби капіталу!

— У нас 7 мільйонів безробітних!

— Не забувай, що деякі капіталісти допомагають безробітним.

— Комуністи мають рацію, коли говорять: „До чорта милостиню! Не вмирайте з голоду, а боріться!“

— Вони б хотіли загарбати Радянський союз до своїх рук!

— Не вдасться. Закороткі руки!

— Червона армія зуміє дати відсіч!

— Я сам бачив, як у Нью-Йорку голодні безробітні падали непритомні на вулицях від виснаження!

— Щодо мене, то я отаких, як оце ти, хлопців гнав би з СРСР, знаєш, ... мітлою.

— Не бійся, він сам звідтам утече.

— Знаєш, одні хлопці в Бостоні раз устругнули чудесну штуку. Було їх сім чоловіка. Заходять до ресторану: — Дайте нам супу й м'яса. — Вони їли й перемовлялись між собою словами. Один каже: — Боже мій, як хороше, Білю! Розумієш, відчуваєш, як повертаються сили! — А я сп'янів, як від віски! — То з непривички! — Підходить кельнер. — Вам загальний рахунок чи кожному окремо? — Загальний, загальний! — Принесли рахунок — 24 долляри. Хлопці розсміялися: — Чи хто з вас пам'ятає, як виглядає доляр? — Пішли до каси: — Будьте ласкаві, — ска-

зали вони, — перешліть цей рахунок для оплати нашому урядові. Ми можемо розплатитися з вами лише відмітками біржі праці. Відмітками про безробіття, містер!

— Ловко! — засміялися слухачі.

— Їх треба вчити!

— І це в той час, коли крамниці тріщать від краму та їжі!

— Ми ще не знаємо, чого вартий досвід більшовиків. Щодо мене, то я за Америку і за нашу систему!

— Так може говорити тільки раб, що втратив зовсім клясове чуття!

— Чого ти дивуєшся? Його капіталісти приручили, як пса!

— Про що ви сперечаєтесь? За кілька днів ми будемо там і все побачимо на власні очі. Тоді кожний з нас може вибрати й вирішити, що для нього краще!

— Так, алеж до цього питання треба підходити принципово, клясово. Там диктатура пролетаріату, влада робітників і селян. У нас диктатура капіталістів, влада капіталістів, держава капіталістів. Хіба може бути хоч якенебудь порівняння? Хіба ми, робітники, можемо ставити питання про вибір? СРСР — соціалістична батьківщина всього пролетаріату. Тільки безперечна без усяких умов підтримка СРСР — ось яка має бути позиція кожного свідомого пролетаря!

— П'ятирічка — величезний плян... Це визнають навіть капіталісти, хоч і скрегочуть при цьому зубами... Це соціалізм!

Я вірю в соціалізм, але я за демократичні засоби. Революція — це громадянська війна, це руїна. Можливо, що для Росії більшовізм — це найкраще. Але для Америки?.. Ні. В Америці немає ґрунту для більшовізму!

— Так тоді ти за що?

— Я за мирний розвиток. Не треба стрибків. Не треба революції.

— Та зрозумій же, що в цьому немає ані краплі справжнього соціалізму. Це найчистісіньке зрадництво того самого соціалізму, в який ти віриш. Так говорить кожний соціал-фашист!

— Він надіється, що капіталісти принесуть йому соціалізм на таці!

— Покищо вони дають кулі й голод.

— Проте, це найвірніший шлях до соціалізму.

— Так, років через 200-300.

— Можливо, але певно.

— Ти йолоп! Безнадійний йолоп! завдяки таким як ти, капіталісти можуть триматися тисячу років. На щастя, це не так!

Голоси розбиваються.

Починали розмовляти й сперечатися окремі групи.

Потім розмова переходила на щось інше, щоб згодом підвищені голоси двох-трьох суперечників знов притягали загальну увагу до предмету дискусії. Взагалі й тут усіх хвилювало все те, що на них чекало в Радянському союзі. Але ніхто не міг нічого певного сказати. Всі говорили або на підставі прочи-

таного в газетах, або на підставі уривків із промов ораторів, або на підставі випадково підслуханих чужих слів та думок,— за винятком хіба двох-трьох, що більш-менш розбирались у питанні.

І коли міс Мері везла дві скрині жіночих убрань, що ними вона збиралася вразити більшовиків, то кожен із пасажирів, що їхав до СРСР, теж віз із собою цілу гору різних застарілих поглядів, думок та забобонів.

СРСР—країна, що викликала в капіталістів жах і люту ненависть, а в робітників ентузіазм і надію,— виростав перед усіма, як якась велетенська загадка, як земля невідомого. Що в ній знайдуть вони? Що побачать, коли ступлять на цю землю, що для одних є земля обітована, а для других—велика погроза.

А „Атлантик“ усе розбивав своїм носом сиві хвилі океану і з кожним днем наближався до Європи—воріт до Радянського союзу, що лежав далі на схід і займав одну шосту суходолу.

Туди, на схід, часто дивився і містер Брігґс, туди дивилась Мері, туди звертав свої погляди журналіст, туди звертали свої очі робітники. Але кожний при цьому малював собі цю „червону землю“ по-своєму.

Розділ VIII

ФОРПОСТ СОЦІЯЛІЗМУ

Ми не будемо докладно описувати перших вражень містера Брігґса зараз же по приїзді

в СРСР. Наприклад, на кордоні його цікавість була піднесена до найвищого ступеня від можливості, нарешті, побачити „страшних чекістів“, що про них так багато писала свого часу американська преса. Він уявляв їх собі у великих кудлатих папах, обвішаними зброєю й бомбами, — одне слово, так, як то він колись бачив в одній кінокартині, що вийшла з Голівуда. Але нічого такого він не побачив. Документи містера Бріггса були швидко переглянуті і коректний урядовець, повертаючи їх йому, увічливо сказав:

— Будь ласка, ви вільні!..

— Уже? — спитав здивовано містер Бріггс.

— Так, уже.

Містер Бріггс був навіть трохи розчарований таким поведженням. Він чекав на довгі формальності, на причіпливість, на ретельну перевірку багажу, адже, він із дочкою був „буржуй“ а тут швидкий огляд і ввічливе „ви вільні“.

На станції було кілька селян. Містер Бріггс із цікавістю на них подивився.

— Очевидно, колгоспники! — подумав він.

Він чекав побачити виснажених, похмурих людей, а на нього дивилися здорові обличчя без традиційних борід, одяг був хоч і своєрідний („національний“, як відзначив про себе містер Бріггс), але чистий, і взагалі селяни мали вигляд людей, що задоволені своєю долею. Вони з неменшою цікавістю дивились на містера Бріггса.

— Дивись, Трохиме, — сказав один із них, — це, певно, американець! Глянь, як він витріщився на нас.

— Мабуть, він дивиться, чи немає близько коло нас охорони, бо вони уявляють, що ми всі ходимо під арештом! — засміявся Трохим.

— Очевидно, це сільські комуністи, — сказав сам до себе містер Брігґс, — раз вони такі веселі й так незалежно поводяться!

У дорозі, на кожній станції, він виходив на перон, щоб перевірити те своє перше враження. Всюди те саме. Селяни наповнювали перони, вільно сідали й висідали з вагонів, і ніде не було видно жадного „чекіста“.

— Дивно, — думав містер Брігґс, — або мене обдурюють мої власні очі, або все, що пишуть наші газети про більшовиків, колективізацію та примусову працю, неправда!

Тут йому пригадалось, що більшовики великі мастаки до різних містифікацій, і для того, щоб обдурити закордонних спостерігачів, вони можуть за одну ніч збудувати бутафорський великий завод із тисячами переодягнутих „під робітників“ комуністів та „чекістів“ або поставити десятки „потьомкінських сіл“. Але думка про те, що весь цей люд, який вештався на станціях, були переодягнуті комуністи, здався занадто безглузда, і містер Брігґс зараз же її відкинув. Ні, тут щось не так.

Містер Брігґс знизав плечима. Справді, чудна країна. Ось село. Містер Брігґс уявляв собі, що воно неодмінно має бути оточене загона-

ми тієї ж всюдисущої „чеки“, що він на дорозі побачить юрми похилених селян під охороною багнетів, — але нічого подібного ніде не було.

— Ні, це тому, що зараз зима і селяни сидять удома!..

Містер Бріггс ніяк не міг відмовитись від поглядів, що їх йому щодня приносила роками велика американська преса, описуючи неймовірні „страхіття“ Радянського союзу.

Так прибули до Москви. Москва вразила містера Бріггса своєю строкатістю; величезними юрмами люду на вулицях, при чому в цих людях почувався порив, енергія чого б ніяк він не міг сказати про людей десь у Бостоні, Чікаго або Нью-Йорку. Правда, ні на вулицях, ні у вітринах магазинів він не бачив тієї кричущої розкоші, що так притягає увагу натовпу в європейських та американських містах, але не було й того страшного лахміття, рам'я, злиднів та виснаження, що він їх спостерігав перед своїм від'їздом у Нью-Йорку. Все це наводило на багато думок і штовхало на те, що треба зробити переоцінку своїх поглядів щодо СРСР. Містер Бріггс розумів, що це треба зробити якнайскорше, інакше він у цій країні не зрозуміє нічого. І тут він уперше, пожалкував за тим журналістом, що з ним він так часто сперечався на борту „Атлантика“.

Він удався за поясненнями до земляків, що жили в Москві, і виклав перед ними свої сумніви. Вони розсміялися з його наївності.

— Можна приймати чи не приймати радянську систему, — сказав один із них містерові Бріггсу, — можна хвалити чи засуджувати комуністичні ідеї, але те, що пишуть у нас про Радянський союз, найбезсоромніша брехня, розрахована на дурнів, на велику довірливість та необізнаність нашої публіки із справжнім станом речей в СРСР. Деяким політикам, очевидно, вигідно тримати широкий американський загал у тумані відносно СРСР і годувати нас байками, на зразок знаменитої „націоналізації жінок“, або останнього винаходу — „примусової праці“, що з них ми, за інших умов, перші сміялися б. Я тільки скажу вам одне: комуністи роблять героїчні зусилля для того, щоб, нарешті освоїти свою величезну, казково багату країну, індустріялізувати її, і багато встигли в цьому. Нарід тут енергійний, розумний, кметливий і, головне, затямте собі, вірить комуністичній партії і готовий, як один, стати на оборону радянської влади. В самій країні іде така грандіозна, така корінна перебудова і життя, і людей, що коли закінчиться перший етап її, то світ із здивованням дивитиметься на цю країну...

— Значить, ви вірите, що радянська влада міцна й користується довір'ям населення? — запитав містер Бріггс свого субсідника.

В усякім разі міцніша, ніж уряд Гувера. Коли ви поживете в цій країні, то ви самі в цьому переконаєтесь. Я раджу вам: не довіряйтесь нікому, а покладайтесь на свої власні спостереження і залежно від них робіть висновки!..

Але містер Брігґс не вдовольнився цим і вирішив відвідати одного досить популярного консервативного американського вченого, що ось уже півтора роки, як вивчав Радянський союз. Він поставив йому питання про п'ятирічку. Професор відповів з відомою всім парадоксальністю:

— П'ятирічка — це бомба, що висадить у повітря старий світ!..

— ???

П'ятирічка є велетенська спроба регулювати, за певним пляном перебудувати все громадське, політичне, культурне та економічне життя цієї величезної країни. У нас цього не зрозуміли. У нас сприйняли п'ятирічку, як божевільну ідею більшовиків. Її висміювали, замість того, щоб вивчати. А тим часом повчитись є чого!..

— З ваших слів виходить, що п'ятирічка закінчиться успіхом?

— Під час моєї подорожі по Радянському союзу мене вразила воля до подолання труднощів, воля до боротьби за успіх своєї справи. Ось чому я думаю, що більшовики закінчать п'ятирічку з успіхом.

— Ви сказали, що п'ятирічка — бомба, підкладена під нашу цивілізацію. Виходить, що вона несе нам величезну небезпеку? — запитав з тривогою містер Брігґс.

— Розуміється, небезпека є. Але зовсім не така, як то намагаються змалювати наші джінґоїсти. Тут воля до життя, а в нас смерть. Тут

плян, а в нас хаос. Тут кожному забезпечені хліб, житло й праця, а в нас мільйони безробітних, жахні злидні й безумна розкіш та марнотратство. Чесний спостерігач мусить це відзначити, незалежно від того, чи він друг, чи він ворог комунізму. Керівники Радянського союзу щиро прагнуть миру. Ми глузували з руських, а тепер вони сміються з нас, виставляють нас на посміховище. Ми читали їм лекції з височини нашої цивілізованої переваги, а зараз ми мусимо ховати краску сорому від них, настільки в нас кепсько стоять справи. І тому, що я дивлюся з надією на майбутнє Рад, воно малюється мені чорним для нашої цивілізації. Іноді я ловлю себе на думці, що наша цивілізація себе вичерпала і чи не час їй поступитись перед новою, молодшою!

— Це дуже песимістичний висновок.

— Авжеж. До нього приходиш із біллю в душі, бо ми зрослися з нашим світом і нам жаль його. В новому ж світі, що народжується в СРСР, ми навряд чи змогли б жити! Коли катастрофа дійде свого вершка, ми загинемо під уламками нашої цивілізації! — кінчив сумно професор.

— І ви не бачите жадного рятунку?

— Поки що ні.

— А що ви скажете про колективізацію?

— Бачите, зовні все це нагадує наші великі фарми. Але в одному немає подібности: в нас усе потрапляє до приватних рук, а тут усе стає власністю колективу. Мільйони селянських гос-

подарств перейшли в колективи. Опора всього колгоспного руху — сільська біднота. Саме тут, у колгоспному русі, далеко перевищені всі цифри п'ятирічки!

— Значить, з індивідуальним господарством, що є основою хліборобства в кожній цивілізованій країні, тут скінчено?

— Не зовсім так. Міцні господарства, так звані глитайські, ліквідовано. Але ще багато лишилось індивідуальних господарств бідняцьких і середняцьких поза колгоспами, бо колективний рух добровільний! Треба сказати, що від остаточного результату колективізації залежить не тільки майбутнє СРСР, а й цілого світу.

— Те, що ви говорите, страшно! — відповів схвильовано містер Брігґс. — Виходить, що ми не уявляємо собі справжніх розмірів небезпеки, що загрожує від Рад нашому світові й нашій цивілізації?

— Це правда. Коли ви трапляєте до колгоспу, то ви потрапляєте в новий світ. Шум трактора страшний і незвичайний на цих патріархальних ланах. Але для мене чудом були не машини — чудом були селяни, що оточували машину. Чи ті це люди, що сторіччями голодували і все ж міцно тримались за свої клаптики землі? Тепер вони задоволені, що колективізували свою працю. Вони пишаються з гори зерна, хоч зовсім неможливо відрізнити, де власність одного і де власність другого. Я повинен признатись, що якби не бачив цього сам на власні очі, то мені було б надзвичайно трудно

попірити. Розмовляючи з селянами, слухаючи їхніх бесід і розмов, я часто не вірив своїм очам, я дивувався. Очевидно, несвідома селянська Росія — ця „дрібна, сіра божа скотинка“, як називали колись російських селян, що на селяни величезні простори, — виросла тепер у народ, певний своєї сили й своєї мети..

Ця розмова пригнітила містера Бріггса так, що він уже не захотів більше нікого розшитувати. Він відвідав храм Василя Блаженного, Кремль, мавзолей Леніна, Третьяковську галерею, як, нарешті, одержав призначення їхати на Україну, в радгосп „Форпост соціалізму“, де Компанія ставила кілька своїх нових машин для досвідів і спроб. Містер Бріггс мав провести ті досвіди, домовившись про все докладно з адміністрацією радгоспа.

Одержавши ці відомості, містер Бріггс постановив негайно ж виїхати. Зупинившись у Харкові на кілька днів, він поїхав оглянути будівництво тракторного заводу. Грандіозність будівництва, розмах і темпи робіт просто приголомшили його. Нічого подібного він не сподівався побачити в цій „напівдикій“ країні. Від'їжджаючи з Штатів, він був обізнаний із станом американської промисловости. Перспективи були чорні. Криза все ширше охоплювала країну, параліч охоплював усе нові підприємства, що скорочували своє виробництво на 30, 40, 50 і навіть на 70 процентів, — а тут виростав велетенський, перший в світі, завод, що випускатиме 50.000 тракторів на рік!

— Ні, таки справді нічого Америка не знає про цю країну, — думав він, обходячи будівництво.

Розмовляючи з земляками, які працювали на будівництві, містер Брігґс переконався знову, що вони, в основному задоволені з праці в СРСР.

— При загальній економічній депресії тільки один Радянський союз тепер будує! — сказав один.

Значить, п'ятирічка буде виконана? — спитав у них містер Брігґс, бо це питання завжди йому муляло. — Всі пророкування на її провал безпідставні?

Присутні здвигнули плечима.

— Тепер уже ніхто не вірить у це.

— Більшовики роблять чудеса, — сказав другий. — У них 5·4. Тобто, п'ятирічка не тільки не провалюється, але її виконають за 4 роки!

— А якість? Яка якість роботи?

— Якість? Якість прекрасна, бо на те ж і ми тут, щоб забезпечити якість. Ми тут застосовуємо те, чого навіть немає в Штатах, бо в нас уже котрий рік нічого нового не будують. А подивились би ви на тутешніх робітників. Це зовсім відмінний робітник від нашого. Він прекрасно засвоює нашу техніку і швидко повершає наших найкращих робітників з довголітнім стажем. Ці вчорашні селяни просто чудо. Щодо темпів, то радянські темпи давно перевищили наші, американські!

— Але чим ви пояснюєте ці успіхи радянських робітників?

І тут містер Брігґс уперше почув про соціалізм та ударництво. Йому сказали, що багато американських робітників та інженерів теж ударники. Але йому годі було це зрозуміти відразу.

— Їхня енергія і їхній ентузіазм колосальні. Нічого подібного ніде в світі ви не зустрінете і не побачите. Працювати з такими робітниками — можна перевернути гори.

А один досить таки визначний інженер сказав:

— Щодо мене, то я щасливий, що працюю в СРСР і працюю на соціалізм!..

У містера Брігґса вже було готове зірватися звичне: „Соціалізм — це утопія“, але він стримався і жваво повернувся до інженера:

— Ви вірите, що більшовики збудують соціалізм?

— Я певний того.

— А як же тоді буде з нами?

— Не знаю, — посміхнувся той.

Він пригадав розмови на пароплаві, коли їхав сюди. Там звучали зовсім інші нотки. Можливо, що й ці люди, коли бони їхали до СРСР, говорили так само. Виходить, що саме повітря цієї країни так впливає на нових людей, що цілком змінює їх. І містер Брігґс жахнувся при думці про страшну чіпкість „червоної зарази“, раз проти неї не можуть устояти навіть такі люди, що, здавалось би, мають усі дані на те. Що ж тоді говорити про робітників?

Ця розмова дала новий матеріал для думок містерові Брігґсу.

Справді, те, що він чув, говорили не комуністи, не якісь там „агітатори“, не невдахи-адвокати, а люди солідні, ділові, статечні, говорили інженери, люди вільних професій, що ніколи й не думали ні про яку революцію, а тепер ці люди мало не співають їй дитирамбів. Не вірити цим людям не було жадних підстав.

Більшість із них, за малим хіба винятком, говорили про СРСР, якщо не з ентузіазмом, то принаймні без прихованої ворожости, а більше з великою симпатією та пошаною. Що ж це за країна така, що навіть тверезих ділових янки могла заповонити?

Нарешті, одного дня на початку лютого містер Бріггс і Мері прибули на глуху степову станцію. Був соняшний день, і степ до болю в очах різав снігом своїм, тікаючи не знати куди, а на ньому не було жадної точки, що на ній би міг відпочити зір. Навколо був такий простір, така широчінь, що вони якось мимоволі захопили містера Бріггса. В цьому просторі й широкому степу він відчув щось рідне, ту широчінь прерій, де він замолоду блукав, ганяючись за доляром.

Містера Бріггса зустрів директор радгоспу, його помічник та перекладач. Після першого короткого знайомства всі пройшли через станцію, де на них чекали автомобілі.

Коли рушили, містер Бріггс почав удивлятися в директора радгоспу. Перед ним сидів худорлявий, середнього зросту й віку чоловік у шкуратяній тужурці і ссав невеличку люлечку.

Його голене обличчя було обвітрене й енергійне, а руки, що він їх схристив на колінах свідчили за те, що ця людина колись багато фізично працювала.

Містер Брігґс запитав через перекладача:

— Чи давно містер Шляховий завідує своєю фермою?

— Всього рік — почувалась відповідь.

— А що містер Шляховий робив до того?

Виявилось, що „містер“ Шляховий до того був робітник-металіст, висунули ж його на цю посаду робітничі організації та партія.

— А чи велика ферма, що він нею керує?

— 22.000 гектарів.

Містер Брігґс здивовано подивився на директора. Його повага до „містера“ Шляхового відразу виросла. Справді, простий робітник і керує такою „фермою“? Виходить, що це не абиякий чоловік.

— Таких ферм у нас мало навіть і в Штатах! — сказав він люб'язно.

Коли „містерові“ Шляховому переклали ці слова, то він посміхнувся і попрохав перекладача розповісти „містерові-консультанту“ про радгосп „Гігант“ та про інші. Містер Брігґс уважно слухав і тільки дивувався; було ясно: щодо масштабів — більшовики явно випереджали Штати.

„Форпост соціалізму“ був молодий радгосп, до весни 1930 року його зовсім не існувало. На тому місці був порожній степ, як і по багатьох інших місцях, де більшовики розпочинали

будівництво. Цей степ належав до революції поміщикові Штеричеві. Степ був незайманий, і Штерич на ньому випасав десятки тисяч шльонки та величезні гурти сірих українських волів. Шльонка давала дорогу вовну, а воли йшли на Москву та Ленінград. Крім того, Штерич володів іще акціями кількох рудень та копалень Донбасу,— маєток цього пана досягав кількох мільйонів карбованців.

— Я сам народився в маєтку Штерича, сказав Шляховий, звертаючись до містера Брігґса. — Мій батько був у нього за чабана.

Містер Брігґс не розумів, що таке „чабан“. Довелося йому пояснити, що „містер“ Шляховий народився в „ранчо“ овечого короля Штерича, а його батько був у цім ранчо за пастуха.

— Певно цей Штерич позбувся тепер свого майна? — запитав містер Брігґс.

— Так, революція конфіскувала всі його землі рудні, копальні, гроші, акції. Тепер те все—державне майно.

— Містер Шляховий брав участь у громадянській війні?

Так, „містер“ Шляховий брав участь у громадянській війні. Двадцятилітнім парубком уступив він до червоної гвардії 1917 року і воював з ворогами робітників і селян чотири роки. Він бився з Красновим, Денікіним, Врангелем, Махном, Петлюрою, поляками. За цей час його тричі поранено й двічі ведено на розстріл. Одного разу він щасливо втік, скориставшись із темряви та з того, що конвоїри

були п'яні, а другого разу його щасливо зволів червоний кінний загін.

Таким чином, перед містером Бріггсом сидів один із героїв громадянської війни, сидів спокійно, попихкував коротенькою носогрійкою і зрідка кидав хитрі насмішкуваті погляди то на свого субесідника, то на перекладача, стежачи, яке вражіння робить на них його оповідання. Містер Бріггс, вислухавши цю коротеньку історію, хотів був розповісти, що його батьки теж були фермери, що він теж простого походження, але вчасно втримався і тільки сказав:

— Містер Шляховий, напевно, член комуністичної партії?

— Так, „містер“ Шляховий член комуністичної партії з 1917 року.

— Чи не буде нескромно спитати, яку містер Шляховий одержує плату?

Виявилось, що „містер“ Шляховий одержує всього 250 карбованців на місяць. Це теж дуже здивувало містера Бріггса, бо прикинувши скільки одержував би управитель такої „фарми“, як „Форпост соціалізму“, в Штатах, він побачив, що порівняно виходить досить велика сума.

Так от, рік тому на тому місці, куди зараз їде містер Бріггс, не було нічого, голий степ, тирса шелестіла, а взимку свистіли хуги та по тернах ховались великі степові вовки. Але одного дня на станції вивантажили трактори, за тракторами автомобілі; ще через день прийшли дошки, і автомобілі з цим вантажем

рушили на степ, де на самотній могилі майорів лише червоний прапор з написом „Форпост соціалізму“. На одному з таких автомобілів поруч із шофером прибув і товариш Шляховий. У степу не було нічого, і першу ніч довелося переночувати на снігу під шатром. А ще через день автомобілі привезли партію теслярів. Сокира вп'ялась у дерево першим ударом, і за тиждень виросло кілька бараків. До весняної кампанії треба було обладнати базу, перевезти посівматеріал, усі потрібні машини, найняти робітників, агроперсонал, усе розмістити, влаштувати, нагодувати, організувати.

— І що ж — запитав містер Брігґс, коли перекладач передавав йому ці відомості, — містер Шляховий упорався з цим завданням?

— О, так. Але це лише тому, що робітники поставились надто свідомо до покладеної на них роботи, і вони перемогли всі труднощі!

Аж ось показалося радгоспне містечко. Директор радгоспу щось сказав шоферові, автомобіль повернув в одну з широких вулиць і зупинився перед чистеньким новим дерев'яним котеджем.

— Ми приїхали, — сказав він до містера Брігґса. — І передайте йому, — звернувся він до перекладача, — що о 8-й у нас збори, так що я, партосередок і робітничий комітет прохаємо його завітати до нас.

— Потиснувши руку містерові Брігґсу й Мері та сказавши: — Бувайте! До вечора! — директор радгоспу „Форпост соціалізму“ тріщ-

ки горблячись, швидко пішов до контори.

Бріггси увійшли до котеджу й почали в ньому влаштовуватись.

Розділ ІХ НА ЗБОРАХ

Містер Бріггс із деяким хвилюванням чекав на збори. Він запитав, чи доведеться йому виступати.

— Обов'язково! відповів перекладач.

Мері теж було чимало мороки: вона ніяк не могла вирішити, яку саме одягти їй сукню. Спершу вона була вибрала яснофіялкову, але, зваживши, що вона буде не серед вибраного товариства, а в оточенні робітників, зупинилась на скромній сірій, що найбільше пасувала їй, як особистій секретарці містера Бріггса.

Отож, коли стрілка годинника наближалась до пів до восьмої, вони були вже готові, але перекладач сказав, що треба ще трохи зачекати.

Вийшли без чверти о восьмій. Ніч була ясна, надворі стояв міцний мороз, і степ увесь по-нявся чудним мінливим серпанком місячного сяйва, він блищав і переливався безліччю діамантів, урочиста тиша нависла над ним і облягла селище з усіх боків. Серед цієї білої, чи радше синьої, тиші яскраво світився своїми вогнями клуб, довге дерев'яне приміщення.

Рипнули двері, і Містер Бріггс опинився всередині. На нього глянули із стін портрети, плякати, гасла, діаграми. На довгих дерев'яних

лавах сиділо вже чимало людей. Над головами вився сивуватий дим від махорки, стояв густий гомін. Він наполовину вщух, коли побачили містера Бріггса. По лавах пішов стриманий шепіт:

— Он-он він!

— А то хто з ним?

— Либонь, дочка.

Містер Бріггс став пробиратися вперед уздовж стіни. Раптом веселий молодий голос вигукнув:

— Здорові були, дяльку Джордже!.. Яка доля занесла вас в українські прерії?..

Це було зовсім несподівано. Так, мабуть, зустрічаються двоє людей, що, розлучившись і спустивши один одного з ока, раптом стикаються лицем до лиця там, де зовсім не сподівалися побачитись. Радість такої зустрічі не потьмарюють навіть ті непорозуміння, що колись були між ними.

— Боже мій, Мері, — скрикнув зхвилювано містер Бріггс, — та це ж Гаррі!.. — Він міцно вхопив Гаррі за руку, ніби боячись, що той утече. — Ти не можеш собі й уявити, який я радий тебе бачити, мій хлопче!

Мері теж замішано подала Гаррі руку і сказала:

— Тато ніколи не казав, що ви тоді виїхали до СРСР!

Містер Бріггс відповів:

— Але звідки, дочко, я міг знаги, що Гаррі тут? Наскільки мені не зраджує пам'ять, я

посилав тебе в інше місце, — повернувся він до Гаррі. — В усякім разі я гадав, що ти десь у Штатах!

— Сюди потрапив я випадково.

— І давно?

— Скоро рік буде. Зустрів одного свого приятеля, що поступив був до Тракторної компанії „Катерпіллер“. Компанія командувала його до СРСР, а він запропонував і мені їхати. Я дав згоду і, як бачите, тут.

— Ну, це річ минула, не будемо за неї більше згадувати.

Як ми знаємо, містер Бріггс свого часу був навіть зрадів, коли дізнався, що Гаррі раптово зник, бо це звільняло його від зайвих турбот. Але зараз, забувши про це, він щиро сказав:

— Я тоді таки здорово сердився на тебе, хлопче. Ти таки обійшовся невдячно із своїм старим дядьком. Ну, що ж ти тут робиш?

— Ми тут ставимо парк наших тракторів. Нас тут є ціла бригада.

— А, так тут іще є американці? Дивно, що про це ніхто нічого мені не сказав!

— Цілих п'ять зі мною. То все робітники на чолі з нашим бригадиром, містером Гордоном.

Я хотів би з ними поговорити!

Містер Бріггс потиснув кожному руку і сказав, що він радий бачити своїх земляків у цій українській прерії, де вони виступають, як піонери культури й цивілізації. Зав'язалася жвава розмова, вони ділилися своїми вражіннями. В цей момент побіля них проходили двоє в шку-

ратяних тужурках: чорнявий парубок і білява дівчина. Дівчина кивнула Гаррі головою.

— Ну, Гаррі, раді, що із своїми зустрілись?

— Звичайно. Знайомтесь,— це мій дядько, містер Бріггс, а це сестра вдругих, міс Мері. А це,— рух у бік дівчини,— товаришка Оксана Хорошун.

Містер Бріггс досить галлянтно вклонився, міс Мері стримано потиснула простягнуту руку. Обидві за одну секунду критично оглянули одна одну. Потім Оксана повернулась до Гаррі:

— Ви вчора знову пропустили гурток. Так не можна, товаришу Гаррі!

Гаррі злегка почервонів.

— Я не мав часу,— відповів він.

— На цей раз іще прощаємо, але вдруге не помилуємо!..— засміялась Оксана і відійшла, кивнувши злегка головою американцям.

— Хто вона?— швидко запитала Мері.

— Найкраща трактористка радгоспу.

Решта робітників при цих словах широко посміхнулися і в один голос сказали:

— Хороша дівчина, прекрасний товариш.

— Хіба дівчата теж працюють на тракторах?

— І не мало.

Задзвонив дзвоник. До містера Бріггса підбіг перекладач:

— Вас прохають на сцену. І вас, міс!

— Ми ще побалакаємо з тобою!— сказав містер Бріггс.

— Обов'язково. Після зборів.

Ідучи до сцени, містер Бріггс думав про Гаррі:

— Тримається вільно і зовсім незалежно. Від чого б це було?

У залі запанувала тиша. Слово забрав голова робіткому.

— Товариші! Оголошую наші збори відкритими. Треба обрати президію!..

Містер Брігґс із цікавістю стежив за всім ходом зборів, — це ж було так не похоже ні на збори „Бустер-клубу“, ні на збори товариства „Добропорядних хлопців“, де йому не раз доводилося головувати. Мало було шуму, панував порядок і дисципліна. Він подивився в залю і відчув, як у нього вп'ялось кілька десятків пар очей, що ніби проколювали його своїми поглядами. Він не витримав цього і повернувся до перекладача за якимсь поясненням, але звук прізвища Шляхового примусив його підвести голову.

Шляховий швидко пройшов до невеличкої трибуни. Окинув залю, ніби хотів її ввібрати в свої очі. Голос його спершу звучав трохи глухо, але далі він набирав більшої сили й чіткості.

„Товариші!.. Кілька днів тому ми з вами вітали тут першу групу американських робітників, що приїхали помагати нам ставити наш тракторний парк. Сьогодні прибув до нас представник однієї з найбільших американських фірм виробу сільськогосподарських машин. Ми вітаємо нашого гостя із щасливим прибуттям до нас (оплески) і обіцяємо створити такі умови для його праці, щоб ті завдання, які ставить він і які ставимо ми, були доконче виконані.

„Радянська країна йде від перемоги до перемоги. У нас ростуть заводи-велетні, ми будуємо найбільші в світі гідроелектростанції, розвиваються й ширяться наші колгоспи, міцнішають наші радгоспи, ці справжні фортеці нашого соціалістичного хліборобства.

„Але ви знаєте, що для нашого соціалістичного будівництва, для успішного виконання п'ятирічки за 4 роки, нам потрібні машини, верстати, кадри. Ще в більшій мірі це потрібно для нашого соціалістичного господарства, бо досі воно в нас найбільше відставало. Правда, ми збудували Сталінградський тракторний завод, ми збудували Харківський і добудовуємо Челябінський, будуємо в Саратові завод комбайнів, але праця не жде, будівництво не чекає, і ми мусимо, заки запрацюють наші заводи, заки вони стануть у шерехи нашої соціалістичної індустрії, купувати машини за кордоном, запрошувати звідтам до себе інженерів, техніків та кваліфікованих робітників, щоб вони вчили нас техніки.

„Америка—найпередовіша капіталістична країна. Для будівництва соціалізму потрібна найпередовіша, найдослідніша техніка, найкращі машини. Та ми не повинні сліпо брати й запозичати цю техніку. Ми повинні видчати її щоб, набувши свого досвіду, на цій базі йти далі, будувати й розвивати свою соціалістичну техніку. Тільки так ми зможемо здійснити гасло Леніна—наздогнати й випередити капіталістичні країни.

„Технікою ми насичуємо й наші радгоспи. Цього року в нас працюватимуть найновіші машини. Нам допомагатимуть у засвоєнні цієї техніки наші закордонні товариші. Обов'язок кожного з наших робітників, що вчитимуться в американців,—за найкоротший термін узяти максимум у них знань. Це справа нашої честі. Цього вимагає від нас партія, цього вимагає від нас радянська влада. Ми сподіваємось, що наші американські товариші допоможуть нам у цьому, а ми, з свого боку, докладемо всіх зусиль для того, щоб створити їм найсприятливіші умови праці...“

Після товариша Шляхового мав виступати містер Брігґс. Він був непоганий клубний промовець. Він міг виголошувати досить удачі спічі. Але він розумів, що тут не годилося говорити ні про Мрію, що її повинен мати кожний добропорядний американець—„беббіт“, ні про Ідеал, що кожен із них його має плекати. Не годилося тут говорити також і про Успіх та вдачу, про спритність та американську діловитість, ні про мораль у торговельних та ділових зносинах, ні розкривати таємниць того, як спіймати за спідницю примхливу богиню Фортуну,—одне слово, треба було відмовитись від усіх звичних понять, слів і речень, що були зрозумілі кожному якні, що ними він звик оперувати все своє життя. Треба було знайти якісь нові слова, а містер Брігґс щонайменше був здатний до цього, стопроцентним американцем бувши. Перед ним була зовсім відмінна авди-

торія. Це не були його буйні друзі, що їх він знав і що з ними він щодня стикався. Це не були й американські робітники, що до них він міг би звернутися з фамільярним: „Хлопці! Червоні агітатори збивають вас із правильної путі. Великий заробіток шкодить вашій моралі. А тому женіть їх утришня геть! Американська промисловість потребує нових ринків, отже, ви повинні погодитись на зниження своєї заробітної плати. Я гадаю, що ви гарні хлопці й хороші американці, і ми не будемо з вами з цього приводу сперечатися!..“ і т. д. і т. п. Перед ним була аудиторія, що скинула владу капіталістів, яка будувала й керувала велетенським господарством і яка з напруженою увагою чекала на його виступ, яка заздалегідь критично ставилась до його слів, ще їх не чувши, вона ніби німо його запитувала: „От ти, містер Бріггсе, буржуй, а приїхав нам допомагати соціалізм будувати. Що примусило тебе до цього?“ — Ось чому містер Бріггс утратив свій звичний апломб і притаманну йому самовпевненість. Опинившись перед ясно освітленою рампою та глянувши вглиб залі, де в туманній плямі зливалися всі обличчя, так що годі йому було когось відрізнити, він зовсім був розхвилювався. Та сказавши кілька фраз, він опанував себе, голос його став твердіший, а слова потекли плавкіше.

„Джентлмени“, так почав він свою промову, „я з величезною увагою вислухав слова містера Шляхового, до якого я почувую найширшу повагу. Тим з більшою увагою й інтересом

я вислухав ті кілька компліментів, що він їх сказав на адресу моєї країни, і ті побажання, що мали на меті наше дружнє з вами співробітництво.

„Американський нарід і суспільність завжди з величезною симпатією ставились до великого російського народу. Було сумно думати про те, що великий і талановитий нарід нидів під тупою й жорстокою владою царів. Ось чому американський нарід із великою радістю зустрів звістку про те, що царя скинуто і що російський нарід здобув собі свободу...

„Я не помилюсь, сказавши, що спільними рисами наших народів є велика любов до свободи й неменша ненависть до тиранства. У відстоюванні цих принципів свободи обидва народи показали невмирущі зразки героїзму...

„Я також скажу, що ділова Америка, ділові кола наші з величезною увагою стежать за вашим будівництвом, що гідне всілякого здивування, що вони, ці кола, віддають належне вашій енергії в цій важливій справі і охоче йдуть вам на допомогу. Справді, хіба не є нашим найвищим спільним обов'язком працювати над подальшим розвитком культури й цивілізації, викорінюючи рештки барбарства й дичавини, і розвивати наші добросусідські та ділові зносини, що є запорукою подальшого прогресу й багатства обох великих народів.

„Америка багата. Це найбагатша країна в світі. Своїм багатством вона зобов'язана демократичним законам, діловитості, кметливо-

сті та енергії свого населення, а також тому, що кожен американець має свою Мрію й свій Ідеал, що є йому за дороговкази в усій життєвій путі.

„Не забувайте, що в Америці кожен дроворуб може стати президентом, а кожен чистильник чобіт — мільярдером. Це тому, що в нас, як ніде, ціниться кожна ділову пропозицію, а праця завжди має винагороду й пошану.

„Ми не скнари. Ми з охотою даємо. Ми — мирна нація. Ми охоче ділимося з іншими нашими досягненнями і готові йти на всілякі жертви, аби лише це служило подальшому зростові культури й загальному благові народів...

„Ось чому моя Компанія, що постачає сільсько-господарські машини на цілий світ, з такою охотою, не спиняючись перед значними витратами, відгукнулась на запити ваших представників — дати в кредит машини й послати своїх людей для того, щоб допомогти вам у вашій праці. Я й мої земляки, що скоро прибудуть сюди, — ми постараємося докласти всіх зусиль для того, щоб дати вам усе залежне від нас, пам'ятаючи, що ми служимо великій ідеї зближення наших народів і добросусідським взаєминам наших великих країн!..“

Як бачимо, містер Брігґс досить удало вийшов із свого становища, обійшовши все підводне каміння, що було на його шляху, ввесь час лявіруючи між Сціллою — сказати щось дуже похвальне на адресу радянської влади, і Харібдою — чимось погудити більшовиків.

Гаррі, нахилившись до Бена Джонсона, що сидів поруч із ним, сказав тихо:

— Ти дивись, Бене, який хитрий цей мій дядько. Я ніколи не сподівався, що він так ловко викрутиться!

— Він ступає зараз м'якими лапами тигра, глибоко заховавши свої пазурі! — засміявся Бен. — Але це не значить, що він їх колине-будь не випустить!

Після містера Бріггса виступив старший агроном і коротко повідомив про стан готування до засівкампанії. Виявилось, що потрібно чимало засівного матеріалу, якого на місці немає; машини відремонтовані лише на одну третину, отже, і з цим слід якомога поспішати, правда, мають прийти нові машини, але коли — невідомо. Виходило, що до бойової готовності ще далеко, а тим часом весна не за горами. Зараз усі зусилля треба скерувати на ремонт наявних машин, на форсоване готування до весни. Дирекція пропонує негайно розпочати обговорення пляну весняної кампанії по бригадах, кошах та дільницях, довівши завдання до кожної бригади, до кожної машини, до кожного виконавця. Щодо строків, то дирекція гадає закінчити посів за 19 день.

Голова зборів запитав, чи відкривати дискусію, чи, може, дальше обговорення перенести в бригади.

Збори вирішили все таки поговорити.

— Тоді слово має товариш Чернега!

На трибуну вийшов молодий чорнявий парубок.

Містер Брігґс уперше бачив такого молодого оратора і тому з цікавістю чекав, що він скаже.

— Комсомолец?—спитав він через перекладача в Шляхового.

— Так-так, комсомолец. Недавно прибув до нас із курсів.

Чернега насамперед спинився на промові директора радгоспу.

„Тут наш директор, товариш Шляховий указав нам, що справою нашої чести в якнайскоріше опанувати техніку, ті машини, що в нас є. Це правильно. Який стан у нас зараз? Ми змушені купувати технічну допомогу, за кордоном. За машини платимо золотом. Але як у нас поводяться з тими машинами. Просто по-барбарському, не жаліють, не доглядають, не боліють за машинами. Цим ми сьмі шкодимо нашому соціалістичному будівництву й зриваємо наші більшовицькі темпи. Як поводитися з машиною, як любити її, цього треба повчитись в американців. У тракторі, наприклад, треба знати кожний гвинтик, кожну деталь, треба за ним ходити, я сказав би, плекати його, і тоді трактор дасть нам максимальну продукційність. Я викликаю товаришів трактористів на соцзмагання за краще опанування трактора, за кращий догляд за ними, за найбільші виробничі показники!“

Потім він торкнувся промови містера Брігґса; він сказав:

„Америка багата країна, це правда. „Але Аме-

рику душить крива, Америка йде вниз, а ми йдемо вгору. Америка занепадає, а ми ростем. Та Америка має велику техніку й досвід. Ми цю техніку й цей досвід повинні взяти й використати на будівництво соціалізму, помноживши їх на наші форми соціалістичної праці, на ударництво й соцзмагання. Коли ми так працюватимемо, то ми скоро випередимо Америку... І буде час, коли не ми їздитимемо до Америки вчитись, а американці вчитимуться в нас!.."

Коли містерові Бріггсові переклали останні слова, він сказав:

— Молодість завжди зарозуміла. Цей молодик забув, що в нас сторічний досвід, найбільші ресурси і найбільші в світі запаси золота. Не розумію, як він гадає, з такими нерівними шансами нас випередити?..

Треба сказати, що вражіння від тих розмов, що їх він вів у Москві й Харкові, послабшало, і до містера Бріггса знову повернулася його давня рівновага й непохитна віра в щасливу зорю Штатів.

„Ні, щоб там не казали мої земляки“, думав він, слухаючи промову Чернеги, „вони просто перебувають під вражінням екзотичності цієї країни. А повернувшись до Америки, ставши на рідний ґрунт, вони знову наберуться, як той Антей, сили проти червоного впливу, що розслаблює тепер їхню волю, і стануть добрими американцями“.

„Без сумніву“, думав він далі, „ця країна має багато талановитих керівників, що вийшли з на-

роду, але як вони можуть успішно працювати, раз у них немає основного рушія — приватної власності і особистої зацікавленості. Наша практика виправдана тисячоліттями. Перед цим досвідом десятиліття практика більшовиків — ніщо. Як би там більшовики не пнулися, а історія візьме своє...“ і тут його увагу притяг новий оратор — дівчина, що з нею познайомив його Гаррі перед початком зборів.

Вона стояла струнка в освітленні рампи. З-під червоної хустки вибивались пасма непокірного волосся.

Вся її постать, гнучка й дужа, була повна привабливості.

„Це новий тип молоді радянської жінки“, думав містер Бріггс. „Цікаво, в яких взаєминах із нею Гаррі?“

Він кинув погляд у залю і побачив Гаррі, що ввесь уп'явся в дівчину. На його устах спочивала спокійна посмішка.

Дівчина тим часом говорила:

„Перед нами, справді, стоять великі завдання. Ми мусімо виправдати свою назву „Форпоста соціалізму“ і вийти переможцями в засівкампанії. Але ми вийдемо переможцями і у всесвітньому масштабі, бо СРСР є форпостом соціалізму міжнароднього пролетаріату, форпостом світової пролетарської революції.“

„Ми технічно слабші за Штати в десятки разів, — повернулась Оксана до містера Бріггса. — У вас мільйони тракторів, у нас їх щонайбільше на сьогодні — сто тисяч. У вас сотні тисяч

вантажних автомобілів працює в сільському господарстві, у нас — одиниці. У вас десятки тисяч комбайнів, у нас їх торік працювало всього півтори тисячі.

„Але це зовсім не значить, щоб Америка вибачливо плескала нас по плечах: „Ви, більшовики, хороші хлопці. З вами можна мати хороший бізнес, облиште тільки ваші соціалістичні утопії!“

У залі розлігся сміх; Гаррі на ці слова заплескав з усієї сили в долоні.

Дівчина посміхнулась до нього через залю, і містер Брігґс це помітив.

„У нас ділові зносини з Америкою. Але, Америці нічого особливо пишатися перед нами бо треба подивитись і на зворотний бік медалі.

„Просперіті для Америки давно минуло. «Країна господа бога» переживає страшенну кризу. Там на сьогодні щонайменше 7 мільйонів безробітних. Там господарства фермерів продають із торгів за борги, засівна площа не росте, маса фермерів кидають землю на призволяще і тікають до міст. Такі „досягнення“ американського сільського господарства. В чому причина? Причина в приватній власності на землю.

„Я висловлюю гаряче побажання, щоб наш гість вивчив наше соціалістичне господарство, бо тільки це дасть йому можливість правильно, судити про нас.

Я також гаряче підтримую пропозицію товариша Чернеги. Трактор—могутня підойма нашого соціалістичного господарства, це сталє-

вий кінь нашого хліборобства. Нам треба любити й берегти цього коня. Я перша приймаю виклик товариша Чернеги. Ми мусимо знати всі й розуміти ролі трактора в нас. Пригадаймо, що говорив з цього приводу товариш Яковлев на XVI з'їзді партії.

«У Сполучених штатах Північної Америки, казав він,—трактори—монополія багатого фермера, у нас—монополія радгоспів і колгоспів, що є об'єднанням дрібних селян.

Багатий фермер працює на території 100-200 га наш колгосп працює на території тисяч гектарів, а радгоспи—на десятках тисяч гектарів.

У Сполучених штатах Північної Америки тракторіві заказаний шлях до більшості фермерів, принаймні він неприступний ^{4/5} фермерів.

У нас трактор приступний переважній більшості селян, що об'єдналися в колгоспи, і неприступний тільки глитаєві.

Там він розпорошений—по одному тракторіві припадає на багатого фермера, в нас сконцентрований—десятки тракторів припадає на одну машинно-тракторну станцію, на один радгосп.

Словом, у них—влада капіталістів, у нас—робітничої класи».

„Ось чому, не дивлячись на те, що на трактора ми посадовили напівписьменного наймига, в цій залі, сказала Оксана, „теж більшість трактористів, машиністів тощо, недавні наймити

Штерича або глитаїв,— що ще вчора по 16-18 годин гнув спину в глитая, він, цей наймит дає вчетверо більшу продукційність трактора, ніж цивілізований американський фармер.

„Ось чому наш темп організації великого господарства не має прецедентів в історії людства, він справді небачений в історії світу.

„Ці слова ми мусимо пам'ятати, товариші! Але з цього зовсім не випливає, що ми можемо закидати Америку шапками. Ні, товариші, нам треба довго й уперто вчитись, довго й уперто працювати.

„Нам треба скористатися з присутності в нас американців, щоб набрати від них знаннів, досвіду, вміння чітко працювати й прикласти все це до соціалізму. Нам говорив про це товариш Шляховий, нам говорить про це партія. І коли ми так будемо працювати, то ми не тільки швидко наздоженемо Америку, а й залишимо її далеко позаду!..“

Коли вона сходила з трибуни, її вітали гучні оплески.

Містер Бріггс, дивлячись на неї, думав:

„Яка невимушеність, яка сміливість, яка впевненість. Але все таки я не бачу, чим ви так скоро нас можете побити. Це все слова. Мільйон тракторів є мільйон, що б ви там не говорили!“

...Збори скінчились. Робітники густою лавою сунули до виходу. Гаррі підійшов до містера Бріггса.

— Ну, як вам подобається? — спитав Гаррі. Містер Бріггс сказав:

— Ця дівчина дуже сміливо говорила. Невже вона лише проста робітниця?

— Так. Але вона багато вчиться. Тут усі і багато вчаться, і багато працюють.

— А хто цей містер Яковлев, слова якого вона наводила?

— Наркомзєм СРСР.

— Вона, здається, вам подобається, Гаррі? сказала Мері, натякаючи на Оксану.

— Вона просто хороша дівчина, Мері. Найкраща трактористка на весь радгосп, а це багато тут важить. Крім того, вона керує гуртком, де я вчусь політики!

— Невже та політика, вам так потрібна?

— В СРСР кожного робітника вчать політики, інакше він не може бути хорошим робітником. Навчання політики тут обов'язкове, як і навчання грамоти.

— Чи не здається тобі, Гаррі, — сказав собі містер Брігґс, — що тут не дуже полюбляють Америку?

— Я не сказав би цього. Я сказав би навпаки. Але вони всі певні, що скоро надійде такий час, коли вони за всією програмою змагань перші дійдуть до фініша.

— Ну, я цьому не дуже то вірю! — відповів містер Брігґс. — У нас теж міцні ноги, а до того ж ми на сто миль попереду їх, Гаррі. От у чім різниця!..

— Але уявіть собі, дядьку, що ви під час бігу зламали собі ноги. Що тоді буде?

Містер Брігґс не відповів на це нічого.

Розділ X

БАР'ЄРИ

Америка — два океани води з боків і океан прерій посередині.

Містер Бріггс був стопроцентним американцем. Вірнопідданим його величності Бізнеса. Рабом стандарту. Цивілізація й культура для нього втілювалась в американських машинах, думках, поглядах. Вище за них він нічого не знав.

„Бізнес“ був для нього альфою й омегою життя.

Він був фанатичним ворогом усякого „мотлоху“ в голові. Все, що перешкоджало „бізнесові“ він відкидав, як непотріб.

Він досі жив не тільки серед стандартних речей, що ними американська промисловість наповнила його життя вщерть, а й серед стандартних думок. Кожен американець носить їх у голові, як дрібні гроші в гаманці, щоб у разі потреби, зараз же пустити їх в обіг.

„Америка — країна самого господа-бога“.
„Капіталісти роблять святе діло, коли дають працю робітникам“.

„Великий заробіток може зіпсувати мораль ваших робітників і перешкодити їм увійти до царства небесного“.

„Царство боже в нас самих“.

„Помагай сам собі“.

„Час — гроші“.

„Америка — країна вільних, батьківщина хоробрих“.

„Кожен має те, що він заслужив. Коли він заслужить більше, то й матиме більше“.

„Страйк шкодить лише робітникам“.

„Кому не подобається в Штатах, може забиратися геть до своєї діри“.

„Кожен коваль свого щастя“.

„Кожен хоч раз у житті має свій «шанс» на успіх. Не прогав його“.

„Щастя чекає на вас за поворотом“.

„Доляр — ключ, що відмикає всі двері“.

„На бога наше уповання“.

„Між працею й капіталом мусить існувати божественна гармонія“

Ці думки були дуже зручні. Що з того, що вони, як ходяча дрібна монета, були зітерті? Тим краще, значить, їх виправдала життєва практика. Вони були випрасовані й підігнані одна до одної. Їхня зручність полягала в тому, що не треба було думати — на кожний випадок життя є своя стандартна думка, афоризм „життєвий прецедент“.

Але що таке СРСР? Країна-сфінкс? Терра інкогніта?

Потрапивши до СРСР, містер Брігґс дуже скоро зрозумів, що „бізнес“ не користувався тут абсолютно ніякою повагою, а „бізнесмени“ — це просто — „експлуататори“.

Те ж саме й щодо непорушних основ політики, комерції, моралі, літератури, — американські мірила й визначення тут нікуди не

годились, їх треба було викинути, як баласт, що перешкоджає рухатись. Треба було скинути окуляри звичайних думок і дивитися просто в вічі радянській дійсності.

Містер Бріггс не звик до цього. Ось чому йому було тяжко пристосуватись до умов життя в „Форпості соціалізму“, і то не через якісь там матеріальні обставини, а саме через оту розбіжність двох систем, тим часом як Гаррі почував себе тут ніби в рідній стихії. Чому б це так?

Сумління містера Бріггса ввесь час роздирали протиріччя. Він часто не знав, як йому бути в тому або в тому випадку, як поводитись; він змушений був напружувати свій розум, щоб не сказати чогось нетактовного і в той же час високо тримати „честь“ Штатів. Він був схожий на коня, якого примушують щохвилини брати все новий бар'єр.

Якби він жив в Америці, то відповідь на свої запитання й сумніви знайшов би: в газетах, у кіні, в радіо. Але тут? Наприклад, узяти таке питання, як соціалізм. Досі містер Бріггс був глибоко переконаний, що „соціалізм — це шкідна утопія“, яку треба поборювати на кожному кроці. Він, наскільки це залежало від нього, вів активну з ним боротьбу. Тут же соціалізм був державною доктриною, був основою життя, рушійною силою, стрижнем усіх розмов і діяльності кожного. Ніхто не висував наперед своїх власних інтересів, навпаки, насамперед, дбали за інтереси загальні. За „його величність

Бізнес" ніхто ніколи й не згадував, його викреслили з життя чотирнадцять років тому, викинули на смітник історії, бо „бізнес" і „соціалізм" були непримиренні між собою, вони взаємно виключали один одного. І от містер Бріггс примушений був тимчасово забути за свого улюбленого й потоптаного володаря і служити його переможцеві, працювати „на соціалізм".

Він завжди далеко тримався від робітників. Бувши сам скоробагачко, що по тілах переможених якимось чудом видерся нагору, він завжди намагався підкреслити свою вищість перед невдахами, що примушені плазувати там унизу, в поросі життя. Надто він не міг собі уявити, що робітники є господарі підприємства, що як це вони можуть утручатися в виробництво в будь-якій формі, ніби клерки в розпорядження свого „босса".

Він поділяв у себе вдома робітників на чистокровних американців, що були незаражені соціалістичними ідеями, були добромисні, благонадійні, чесні, працьовиті, тверезі, дешеві, невибагливі, задоволені із свого становища. Не знали, що таке профспілка, які були щасливі і вірили в бога та біблію. Хто не відповідав цьому „ідеалові", значить, був бунтарем, червоним, безбожником,— і, незалежно від того, чи він був „чистокровним американцем", чи ні, проти такого треба було вживати драконівських заходів, бо він загрожував Штатам, конституції та „його величності Бізнесові", а „його величність", як відомо, сантиментів не любив.

А тут усі робітники були безбожники й соціялісти. Цього не тільки не переслідували, а навпаки, всіляко підтримували, пропагували, вголос проповідували. Це була „комуністична Содома й Гоморра“. І ми повинні сказати, що містерові Бріггсу було попервах тяжко жити серед цих „грішників“.

Гаррі ж не переставав вихваляти радянську систему. Тут усі робітники були господарями, вони керували всією державою й відповідали за неї. На зборах вони критикували окремі розпорядження дирекції, вносили свої поправки, іноді навіть відкидали цілком пропозиції від дирекції і вносили свої, і на диво містерові Бріггсові, дирекція їх приймала. Він якось запитав у Шляхового, чи не шкодить це його директорському авторитетові.

— Ані скільки. Навпаки, тільки зміцнює.

— Але ж у вас більшість робітників такі молоді. Вони не мають ні життєвого досвіду, ні фахової практики. Як же вони можуть вносити ділові пропозиції?

— Це правда, що більшість наших робітників — молодь. Але ця молодь знає, що будівництво соціалізму не туманний і розпливчастий ідеал, а цілком реальна справа. Наша доба — це вступ до нової доби, до доби повної волі, коли розив'ються всі людські таланти. Ось чому ми всі з такою наснагою працюємо над нашим ділом, ось чому наша молодь бере таку активну участь у всьому будівництві. Адже, вона будує своє майбутнє.

— Хто ж тоді все таки відповідає за господарство?

— Відповідаю за господарство я. Крім того, партійна та профспілкова організація, відповідає кожен робітник, — і він пояснив йому ролю „трикутника“ на підприємстві.

— Тоді виходить, що все таки у вас три хазяїни на кожному підприємстві. Хто ж із трьох вас несе найбільшу відповідальність?

— Я єдиноначальник, і я в першу чергу відповідаю за господарство: Але оскільки ми всі троє члени комуністичної партії, то ми в рівній мірі відповідаємо перед партією за доручену нам ділянку роботи.

Зрозуміти це було тяжким ділом для містера Бріггса. Він почав уважніше придивлятися до життя радгоспу. Він разом із Шляховим обійшов усе господарство, допоминаючись увійти в кожную його деталь. Від його уваги не сховалось, що „Форпост соціалізму“ дуже мало має тракторів. Справді на 22.000 гектарів радгосп мав усього 1.400 НР, плюс 220 НР, що працювали постійно на транспорті.

Містер Бріггс щось черкнув у своїй книжці й сказав:

— Алеж це дуже мало для вас?

— Так, трохи малувато. Нам обіцяють іще прислати, але коли не надішлють, то доведеться обійтись тими, що в нас є.

Містер Бріггс здивовано дивився на Шляхового. Той же говорив із своєю завсідньою посмішкою:

— Наш сусіда „Металіст“ має на 10.000 га 1. 130 НР, а „Паризька Комуна“ на 6.900 га — 913 НР.

— Алеж це неправильно! За такого стану ви не виконаєте своїх плянів!

Шляховий відповів:

— Ніхто не говорить, що правильно. Але я думаю, що пляни ми свої виконаємо. Правда, буде трудно, але виконаємо.

— Але дозвольте, — гаряче заговорив містер Брігґс, так що перекладач ледве встигав стежити за його словами, — у вас на одну НР припадає 15,7 га, у „Металіста“ — 8,15 га, в „Паризькій Комуні“ — 7,5 га. Всі шанси на їхньому боці, — і мені, признаюсь, незрозуміло, як ви думаєте закінчити посів одночасно з ними?

— Навпаки, ми думаємо їх випередити!

Містер Брігґс розвів руками, — він вірив у математику, а математика говорила не на користь Шляхового. Звідкіля ж у директора така спокійна самовпевненість?

— Ви забуваєте про ударництво й соцзмагання, містер Брігґс! — сказав йому Шляховий.

— Прекрасно. Але соцзмагання й ударництво не додасть вам тракторів!

— Воно дасть можливість якнайкраще використати наявні. Не забувайте, що трактор у наших руках дає більшу ефективність у нас у три-чотири рази.

— Я тільки хочу подивитись, як це ви робите.

— Ви побачите.

Однак, його цікавив і другий бік справи. Він запитав:

— Хто винен у тому, що ви опинилися в гіршому стані, ніж ваші сусіди?

— Вина лежить на центральних органах, що так сплянували.

— Ви повідомляли їх про це?

— Повідомляв. Обіцяли виправити.

— Зменшити плян посіву?

— Ні. Обіцяли прислати машини.

— Ну, а як машини не прийдуть, ви тоді можете скласти з себе відповідальність за прорив?

— Ні в яким разі. Помилки інших не знімають з мене відповідальности. Я мушу плян свій виконати, хоч би там що.

Містер Бріггс замовчав. Потім сказав:

— Виходить, що у вашому плянуванні теж бувають помилки?

— Бувають і не мало, — відповів Шляховий. —

Ми їх викриваємо й боремося з ними.

— Значить, ви можете й не одержати нових машин?

— Ні, чому ж. Але може статися так, що трактори кинуть кудись у потрібніше місце. Ось чому я будую свій плян посіву, ґрунтуючись на тих тракторах, що в мене є.

Містерові Бріггсу імпонукала ця спокійна впевненість, вона нагадувала йому американську впертість у досяганні успіху за всяку ціну, перекинувши всі бар'єри, подолавши всі перешкоди, що стояли на шляху.

— У нас об'єктивних причин немає, щоб на них можна було спирати невдачу, — пояснив йому Шляховий, — зате є люди, що не вміють працювати!.. Сила в людях, а не в причинах та обставинах!..

— Ол райт, — відповів містер Бріггс. — Це мені подобається. Це по-американському!..

Він заглянув до робітничих бараків, намагався вияснити, чи знають робітники, що в них мало тракторів і що їм буде дуже важко впоратися з тією засівною площею, що її заплановано. Один уже літній робітник сказав.

— Аби тільки весна була хороша та посів-матеріал вчасно прийшов, а ми під горіх розделаємо!

Містер Бріггс пішов порадитись і поділитися своїми сумнівами до містера Гордона. Гордон був старий робітник, і до того ж уже два роки, як працював у Союзі. Він уважно вислухав містера Бріггса і, не виймаючи люльки з рота, сказав:

— Я думаю, що впораються. Тут, розумієте, все залежить від розгону. Який розгін візьмуть!

— А як ваші трактори? Прибудуть?

— Ми на них чекаємо. Але в нас і так досить роботи. Ми вчимо молодих трактористів, обладуємо пересувні ремонтні майстерні тощо.

— Так ви кажете, Гордоне, що все залежить від розгону?

— Так, від розгону. Люди тут, скажу я вам, тверді, як сталь. Вони не пхикають, коли бачать перед собою якусь перешкоду, вони валять

її. Ось слухайте, що було в „Гіганті“, де я спершу працював, як прибув сюди, на весні 1929 року. Там треба було зорати й засіяти 59.000 га! І от одного дня в прерію виїжджає 645 тракторів з 1200 стерничних та 1800 сіячів. Я ніколи не бачив, щоб разом виходила така сила машин. Це було страшно. Це була справжня Америка, містер Бріггс, але Америка в стократ помножена. Ялову прерію роздирали тисячі лискучих лемешів, і вона чорніла великими чорними ранами, куди висівалась золота пшениця, що мала потім дати сотні тисяч бушелів зерна. Над степом стояв гуркіт і торохтіння машин, у якому губились голоси людей. Але через день раптом похолодало, небо затяглося важкими хмарами, повіяв холодний вітер і почалась страшна хуртовина. Вона бушувала цілих чотири дні. Мороз скував землю. Катерпілери позастрявали в ній, як кораблі серед крижаного моря. Хуга ревла, шуміла, вила, перекидала фургони, зривала шатра, замітала людей і машини кучугурами снігу. Та більшість людей не покинули машин. Вони лишилися при них, готові за першого ж проблиску сонця кинутись у бій за прерію. І дійсно, як тільки блиснуло сонце, вся прерія знову заворушилась, трактористи сіли до стерен, сіячі стали до сіялок і робота закипіла ще з більшою силою. Трактористи, злізаючи з трактора, буквально падали від втоми і моментально засипали на твердій землі. І за дев'ять день засіяли 58.000 га! Це була перемога! А скінчивши останній

гектар, робітники оточили директора і так танцювали, що земля двигтіла під ними. І відтоді я увірував у цю країну!..

Містер Брігґс чекав на машини, посилав телеграми до Москви, чекав на свою бригаду робітників, але покищо не було ні людей, ні машин. Він скаржився:

— Що це значить?.. Що це таке „застряли“? У нас в Америці ніколи б цього не допустили Шляховий, як міг, заспокоював його.

Коли ото містер Брігґс гарячився, метушився, писав запитання й протести до дирекції радгоспу, Гаррі почував себе якнайліпше. Він спокійно й методично працював. Вечорами відвідував клуб або йшов до містера Брігґса. В таких випадках містер Брігґс неодмінно починав говорити, що от, мовляв, він, Гаррі, захоплюється соціалізмом, а тут навіть залізниці не можуть працювати як слід, листи блукають тижнями, телеграми переплутують, вантажі залежуються, — одне слово, містер Брігґс виявляв сотні різних недоладностей, які говорили на користь як він казав, індивідуалістичного капіталізму й проти соціалізму.

Гаррі тільки сміявся, слухаючи цих ляментаций містера Брігґса.

— Це правда, хиб у них багато, але їх усе таки менше, ніж у Штатах?

— Боже мій, Гаррі, я іноді думаю, що ти теж став уже комуністом! — мало не з жахом говорив містер Брігґс. — Що сказала б моя сестра, коли б була жива?

— Вона б мене постаралася зрозуміти, — відповів Гаррі.

Справді, поведінка Гаррі дедалі дужче тривожила його. В Америці, якби з ним щось трапилось, то він би просто сказав:

— Ну й чорт із ним, з тим моїм небожем... Одним більшовиком стало менше!..

Але тут він уважав за свій родинний обов'язок узяти на себе піклуватися за Гаррі, оберігати його від більшовицьких спокус і не дати загубитись цій душі для Штатів. Містер Бріггс запропонував Гаррі поселитись у нього. Та Гаррі відмовився.

— Я вам дуже вдячний за це, — сказав він, — але нам обом буде краще, коли ми житимемо нарізно.

Містер Бріггс не настоював, бо він більше зробив свою пропозицію з обов'язку. Якщо ж цей „заблудлий син Штатів“ зовсім відбився свого дому, то в цьому найменша вина містера Бріггса. Проте він поскаржився Мері на „невдячність“ Гаррі.

— Але чого ти від нього хочеш, — сказала Мері. — Він же зовсім збільшовичився!..

— Так-так, твоя правда. Чистокровний американець — слухняний, благонадійний, задоволений і щасливий своєю долею. Він любить свою батьківщину. А в цьому Гаррі гніздиться самий бунт!..

Проте ми повинні вияснити причину того прихованого роздратовання Мері проти Гаррі, що весь час гризло її. Річ у тім, що вона,

по природі й за традиціями Америки, вважала його за свого природного й єдиного кавалера й захисника в цій країні, де він, як їхній близький родич, мусів мати за обов'язок охороняти її й проводити з нею весь свій вільний час. Удома вона не протестувала ані жадним словом проти того, що Гаррі ночував у передпокої і що другого дня батько фактично його вигнав з дому, бо такий родич для них був „шокінг“ Не те тут. Тут Гаррі не смів пехтувати чести ходити під руку з такою кузиною, як Мері, це був його родинний обов'язок. Він же десь ганяв, десь проводив свій час, не звертаючи на неї ніякої уваги.

Містер Бріггс зацікавився гуртком, що ним керувала Оксана, і попрохав Гаррі розповісти про нього. Це був гурток поточної політики. Містер Бріггс запитав, чи може й він відвідати гурток.

— А чому ні? Відвідувати можуть усі.

І от одного дня містер Бріггс прийшов із Мері на студію гуртка. Зібралось чоловіка з тридцять, переважно молоді. Студіювали якраз тему про кризу капіталізму. Оксана навмисне особливо довго спинилась на Америці. Містер Бріггс прохав перекладача перекладати йому все, що говорила Оксана.

Коли студії скінчились, він підійшов до неї.

— От ви багато говорили про кризу в Америці, — сказав він, — і доводили, що в Штатах рано чи пізно, але неодмінно має вибухнути революція. Дозвольте вам сказати, що ви так говорите лише тому, що не знаєте Америки.

— Я з великою охотою повчусь у вас.

— Отже, знайте, що Америка — це: 50 процентів світового видобутку сталі, заліза та інших металів; 50 процентів виробництва машин; 70 процентів видобутку нафти; 52 проценти світового видобутку вугілля; 85 процентів автомобілів; 66 процентів бавовни; 75 процентів кукурудзи; 48 процентів хемікалів та електро-приладдя; 57 процентів тютюну; 85 процентів швацьких машин та сільськогосподарського реманенту!.

І містер Брігґс із переможним виглядом подивився на Оксану.

— Додайте до цього, — говорив він далі, — що загальна потужність автомобільних моторів в Америці дорівнювала 1930 року 400 мільйонів HP, а це є майже половина потужности всіх моторів країни — 824 мільйони HP. Один автомобіль на п'ять душ. Один автомобіль на сім'ю. Двадцять п'ять мільйонів автомобілів! В один день усе населення Штатів може сісти на автомобілі й поїхати. От що таке Америка! Де у вас є щось подібне?..

— Так, це правильно. Америка дуже багата на машини. Але зараз те ваше „просперіті“ — тільки міт. Криза зробила такі страшні спустошення у вашім господарстві й промисловості, що ваші цифри вже не відповідають дійсності. Потім не забувайте, що ми розвиваємось і ростемо далеко швидше, ніж будь-яка капіталістична країна розвивалась протягом своєї історії, включаючи сюди й Штати. Ось чому ми такі певні, що переможемо вас.

— Але не забувайте, що Америка теж розвивається!

— Скажіть краще, що розвивалась.

— І все таки вам до нас далеко!

— Цього ніхто й не ховає. Проте, максимум за десять років ми вас наздоженемо!

Мері якось попрохала Гаррі, щоб він прийшов із кимсьбудь із своїх нових друзів. Гаррі прийшов із Євгеном. Рекомендуючи його, Гаррі сказав, що Чернега почав вивчати англійську мову.

— А то для чого йому здалась англійська мова?

— Він хоче вивчити Америку й знати її.

— Спитайте його, Гаррі, як би він поставився до того, коли б йому дозволили виїхати до Америки?

— Тимчасово чи назавжди?

— Назавжди.

— Назавжди — ні, повчитись — так.

— А чому б ви не поїхали назавжди?

— Тому, що я ніколи не проміняю СРСР на Америку.

— Хіба в Америці так погано?

— Для робітників дуже погано, а я — робітник.

— Чому ж, на його думку, в Америці так погано для робітників?

— Тому, що в Америці — капіталізм, а в СРСР — соціалізм. Тому, що там влада капіталістів, а в СРСР влада робітників. Там би він був рабом якогось „босса“, а тут він господар країни.

— Але в Америці робітникам краще живеться, ніж в СРСР. Там деякі робітники одержують дуже великі гроші.

— Тільки десять процентів, не більше. А 90 процентів нидіють, одержують голодну плату. А скільки є безробітних?

Це не була остання її розмова з Євгеном. Мері іноді запрошувала Євгена заходити до них і говорила з ним через перекладача, що жив разом з ними. Вона навіть трохи почала захоплюватись Євгеном, але це було не наслідком якогось чуття, а скоріше рефлексом від прочитаних книжок певного ґатунку, де описувалось, як „чиста й шляхетна дівчина“, „небесне створіння“, „білосніжна лілея“, „тиха, як янгол“ наводить парубка на путь праведну або робить добро якомусь дикунові, що в подяку за це служить їй, як вірний пес, і офірує заради неї своїм життям. Мері чомусь уявила себе саме такою доброю дівчиною з американського журналу, що в таємниці своєї душі молиться за свого кузена, який захопився більшовізмом, і навертає одноразово молодого більшовика на буржуазну путь. Але з Гаррі їй не пощастило.

Вона якось йому сказала:

— Слухайте, Гаррі, ви дуже негарно поведетесь!

— А то чому?— запитав він здивовано.

— Ви зовсім мене забули, а проводите свій час невідомо де!

— Сміливо сказано.

— Про вас і про одну тутешню дівчину ширяться негарні чутки,—збрехала вона. — Але я не думаю, щоб ви...

Гаррі стиснув кулаки й зробив крок до неї.

— щоб ви, знаючи цих жінок, були таким необачним, що...

Гаррі з люттю схопив свого кашкета.

— Дякую за пораду й пересторогу, — сказав він і, грюкнувши дверима, вискочив із кімнати.

Мері так це образило, що вона із слізьми на очах поспішила до своєї кімнати. І от тепер, щоб дозолити Гаррі, вона все частіше прохала Євгена заходити до них. Вона дуже багато розповідала йому про Америку, про тамтешнє життя, про ті вигоди, що ними користується кожний у Штатах.

— Ви забуваєте за незаможних фермерів, за мільйони безробітних, за негрів!..

— Негри?.. Ви жалієте за неграми?.. А ви знаєте, що в негрів не тільки шкура, а й душа чорна?..

Євген зареготав.

— Чого ви?

— Ви, певне, не вважаєте негрів за людей?

— Ні, чому ж. Це люди, тільки іншого, нижчого ґатунку, — відповіла вона цілком серйозно.

Євген настільки був здивований цією відповіддю, що не знайшов, що відповісти на це.

Він здебільшого поводився стримано, уважно розглядаючи цю дівчину, що грала ролю доброї місіонерки. Але іноді його зраджувала рівновага, і він починав висміювати Америку,

зарозумілість американців, виховання молодого покоління. Мері наслухалась до цього потоку незрозумілих слів і прохала перекладача переказати, що говорить цей хлопець. Одного разу „хлопець“ сказав:

— Прийде час, американські робітники виметуть увесь цей намул капіталістичної цивілізації в Місісіпі!..

Коли Мері переклали ці слова, то вона сказала запально:

— Дяка богові, в Америці революції ніколи не буде. Ми зуміємо своїх червоних приборкати!

Мері свій неуспіх у ролі „цивілізатора“ й „пропагандиста“ буржуазних гідностей чомусь клала на карб Оксані. Гаррі часто прохоплювався за неї словом; навіть її батько почав з пошаною говорити за цю дівчину.

— Знаєш, Мері, — сказав він якось дочці, — виявляється, ця Оксана готується поступити до інституту, щоб потім бути інженером. Молодець дівчина!

А зима тим часом усе ще стояла міцна й холодна. Щодня сонце викочувалось на овид неба і заливало своїм сяйвом білий степ, що лежав мовчазний і нерухомий під грубою ковдрою снігу.

Весна явно барилась. У постачанні були перебої. Посівматеріал іще не прибув. Весна могла вдарити щодня і тоді мали з'явитись тисячі нових труднощів. Летіли „блискавки“ до Харкова, до Москви з вимогою якнайшвидше відвантажити зерно на посів, машини. Зерна не було, машини затримувались.

— Чорт-зна що! — кип'ятився Шляховий.

Містер Брігґс теж хвилювався, — затримувались його машини, не прибули й досі люди. Він, вимахуючи накладними перед Шляховим, говорив завчене слово:

— Бюрократизм!..

— Нічого, нічого, розшукаємо, — заспокоював його Шляховий. — Розшукаємо.

І знову розшуки, запитання, „блискавки“. Бюрократизм десь на шляху машин до радгоспу утворив величезні бар'єри, що крізь них вони ніяк не могли пробитись.

— Чорт-зна що! — чортився може вдвадцятьє Шляховий.

І от раптом ударила весна. Вдень повіяв низовий вітер. Степ одразу почорнів. Ніч була тепла з легким морозом, під ногами хрустко ламалась тонка крига на калюжах. А другого дня на чисте небо викотилось гаряче сонце, і сніг одразу поплив водою.

Степ задзвонив веселими потоками; вода текла великими ручаями і залила балки, розквасила шлях. А тут якраз почали надходити на станцію разом: і паливо, і насіння, і машини.

— О, чорт!.. Навалилось усе!.. — лаявся Шляховий, але він був веселий. Не відривався цілий день від телефону.

— Терничний, готуй хлопців на станцію.

— А чим їхати?

— Тракторами. Нічим другим тепер не поїдеш.

Убіг містер Брігґс із своїм невідступним перекладачем.

— Ну, як справи? Прибули?

— Так. Зараз посилаємо трактори на станцію.

— В таку дорогу? Та у вас же тут ціле море болота. Може підождемо, поки підсохне?

— Ні, чекати не можна.

Чорними черепахами рухались „катерпілери“ по густому місиву болота, буксували, грузили по балках.

Містер Брігґс хотів був прорватись на станцію на автомобілі, але машина на другому ж кілометрі застряла в болоті. Довелося її кинути і вертатись назад до радгоспу пішки. Машину витяг трактор і вона, вся в болоті, через три години теж повернулась назад.

Шляховий зробив краще: він просто сів на трактора поруч із стерничим і так дістався на станцію. Там керував відправленням вантажів до радгоспу. Він мало спав, майже не їв, перебуваючи по двадцять годин на добу на ногах.

Містер Брігґс уперше бачив більшовиків за справжньою роботою. Все зарухалось. Радгосп гудів, як розтривожений вулик.

Через три дні містер Брігґс усе таки пробився до станції. Побачивши Шляхового, він гаряче стиснув йому руку. Шляховий широко посміхнувся до нього. Сказав:

— Рушили!..

— Ол райт,— засміявся містер Брігґс і собі.

— Візьмемо бар'єра, га?

— Ол райт, бар'єр!

— Все буде вчасно в радгоспі!

— О-о, радгосп!.. Ол райт, радгосп! — і побіг до своїх ящиків, що громоздились на платформі незграбними купами.

Трактори ходили від радгоспу до станції й назад. Над степом стояв шум і цокотання моторів. Але ходити було трудно. Замість 24 годин витрачали 3-4 доби. У тракторів рвалися трибки, у причіпних возів ламалися вісі.

Ось тут то й показали себе Євген Чернега та Оксана.

Перший рейд вони зробили за 21 годину, а потім більше не витрачали, як 17 годин. Це далося їм тому, що вони ретельно доглядали своїх тракторів, добре вивчили дорогу, і в них не було жадної аварії. Шляховий, коли вислухав їх, сказав:

— Добре... Чудово!..

— Містер Брігґс, дізнавшись, у чім річ, довго тис їм руки й вигукував:

— Ол райт, Оксано!.. Ол райт, Євген!..

Оксана і Євген сміялися.

Ударники показали іншим, як треба працювати. Все було своєчасно перевезене до радгоспу. Трудний бар'єр узято.

Розділ XI СВІТОВИЙ РЕКОРД

А потім настали гарячі дні наступу. Незвичайні були ці дні. Сталева була їхня сила. Вона зуміла владно підкорити собі все, втягти до посівного авралу навіть найупертіших прогульни-

ків та ледарів. Вона перероджувала людей. Бо ніхто не насмілювався плентати в хвості, коли на ударних ланах кипіла героїчна боротьба за плян і в ленінському змаганні народжувалися, зростали й міцніли перемоги.

Почалося це з загальних зборів усього радгоспу, де мали остаточно обговорити й затвердити плян посіву. Клюб був переповнений, усі слухали доповідь Шляхового, боячись пропустити хоч би слово.

Євгенові було душно. Він насилу протиснувся крізь натовп і опинився надворі. Ніч була ясна. Небо в далеких зорях. Степ лежав почорнілий і мовчазний. З нього віяло теплом і розпареною землею. В тих подихах чулась весна.

Євген обіперся на стіну й замислився. Ось тут рік тому не було нічого, а зараз виросло ціле містечко, сяяла електрика, в темних гаражах стояли машини. Воля більшовиків розбудила цей степ, наповнила його гомінким гуркотом машин. Виріс радгосп, — один із форпостів соціалізму.

До нього доносились директорові слова:

„...Товариші, ви самі бачите, що найслабіше, найболючіше місце в нас — це тяглова сила. Маємо такі числа для порівняння: наш радгосп на 22.000 га має 1.400 кінських сил, радгосп „Металіст“ на 10.000 га — 1.130 кінських сил, а „Паризька Комуна“ на 6.900 га — 913 кінських сил. Навантаження на одну кінську силу в нас — 15,7 га, в „Металіста“ — 8,15 га, в „Паризької Комуни“ — 7,5 га. Нам обіцяли дати ще тракторів, але їх довелося відступити в

інше відповідальніше, місце. Нас запитали, чи можемо ми обійтись тими тракторами, що в нас є. Ми з товаришем Чапком, секретарем нашого партколективу, порадившись із нашими агрономами й підрахувавши ще раз, а головне, надіючись на вас, товариші, на наших кращих ударників, відповіли: „Так, можемо!“ Правильно ми зробили? Правильно. Думаю, що й ви так само скажете.

„Виходить, що в нас навантаження на кожну силу вдвічі більше, ніж у наших сусідів, а проте, свій засівний плян ми виконаємо. Бо ми більшовики, а більшовики ніколи ще не відступали перед труднощами. Представник американців, містер Бріггс, дуже сумнівається в цьому. Він каже, що він би в себе, в Америці, не наважився сіяти такий обшир із таким числом тракторів. Він би або зменшив плян посіву, або зажадав би, приблизно, ще 100 тракторів.

„Ми на жаден гектар не сміємо й не можемо зменшити наших засівних плянів. Це справа нашої честі — виконати даний нам від партії й уряду плян. Значить? Значить, з наявним числом тракторів ми наш плян мусимо виконати. Як? Коли правильно розставимо наші сили, коли використаємо повнотою кожен трактор, коли в нас не буде жадного простою й жадного прогульника, коли в нас пануватиме залізна виробнича дисципліна, коли ми правильно застосуємо в себе соціалістичні методи праці — соцзмагання й ударництво, — тоді перемога буде за нами. І я певний, що із своїм завданням ми впораємося!“

Останні слова збори вкрили рясними оплесками. Після цього оголосили перерву і робітники висипали на подвір'я. Заблищали вогники цигарок, чулися жваві розмови.

— Ні, що не кажи, а тяжко буде впоратись.

— Зажди, що скаже Чапко.

— Цікаво, який плян запропонують американці.

— Хіба не чув? Зменшити плян або давай нові трактори.

— Треба американських робітників залучити до соцзмагання.

Раптом Євген побачив коло себе Оксану. Щоб затримати її коло себе, він сказав:

— А жарко буде!

— Атож,— хитнула вона головою.— Я думаю викликати тебе на соцзмагання.— Приймаєш?— додала вона жартівливо.

— Згода,— засміявся й собі Євген.— Тільки гляди, поб'ю тебе!

— Ну, це ще бабуся на двоє ворожила!.. Я тобі так просто червоного прапора не віддам!..

Задзвонив дзвоник, закликаючи всіх назад до клубу. Збори продовжувалися. Сперечалися багато й гаряче. Майже кожен виходив і вносив свої пропозиції, як краще організувати працю, як домогтися перемоги. Дирекція пропонувала впорати посів за 19 день, збори скоротили цей термін до 17 днів. Крім того, запропоновано ще раз переглянути норми виробництва, бригадам за три дні відремонтувати машини. Наприкінці під гучні оплески виступив

від американців Гаррі і заявив, що його товариші стають до соцзмагання, а сам він сідає на трактора і змагатиметься за першість із Чернегою та Оксаною.

Тут же зачитали й умову соцзмагання, і всі троє, не відходячи від столу, підписали її. На арбітрів були обрані містер Бріггс, товариш Чапко і редакція радгоспної газети „Радіо на ланах“.

Другого дня Євген порався коло своєї „Катюші“ — 60-сильного катерпілера. За кожної спроби він уважно наслухався до гудіння мотора, як наслухається до серця хворого лікаря. Але мотор гудів рівномірно, серце в машини було здорове. Потім він почав оглядати кожну гайку, кожну деталь, стерно, підойму. Ніде жадного ганджу, — його „Катюша“ була міцна, здорова, і Євген був певний, що з нею він перемаже.

Зрідка поглядав на Оксану, що поралась коло свого трактора. Вона тількищо повернулась із станції. Юнгштурмівка її була заліплена грязюкою, що вкривала навіть її обличчя дрібними цяточками, з-за яких біло блищали рівні зуби та весело й лукаво посміхалися великі сірі очі. З-під шапочки вибилося пасмо золотого волосся, і було похоже, що то бавився з нею соняшний промінь, ніжно лоскочучи її щоку.

Ось вона струнко випросталася на весь зріст і кинула до Євгена:

— Ну, як у тебе, все гаразд?

— „Катюша“ почуває себе прекрасно.

— А не боїшся? — і вона дражливо подивилась на нього.

— Кого?

— А мене. Знай, на нас усі будуть рівнятися. А поб'ю тебе, соромно буде. Краще відмовся поки не пізно!

Євгенові не подобався цей тон, і він відповів сердито:

— Не хвались, як їдеш у поле, а хвались, як їдеш із поля.

— Е, та ти он який! — здивовано протягла Оксана. — А я й не знала.

— А ти думала який! На цей раз тобі не вдержати прапора!

— Ну, ти теж наперед невода рибу не лови, — відповіла йому в тон Оксана і побігла до склепу, де працювали американці.

— Побігла до Гаррі, — похмуро подумав Євген і нахилився знову до своєї „Катюші“.

Гаррі теж ладнав свого трактора. Він наслухався до гудіння мотора й наспівував пісню безробітних Детройта, що її завіз був один із американських робітників, як в отворі дверей показалась Оксана. Коли Гаррі підвів голову й подивився на неї, вона трішки зашарілась.

— Ну, як ваш кінь, Гаррі?

— Справжній мустанг, — засміявся він.

— Надієтесь бути перший іззаду?

Гаррі спочатку не зрозумів. Потім засміявся.

— Не можна, товаришко. Мій дядько сказав, що я мушу підтримати честь Штатів у цім змаганні.

— Он як! — удала здивовану Оксана. — А ви що ж йому на це?

— Я сказав, що буду змагатися за честь бути найкращим ударником-трактористом нашого радгоспу. Я ваш, Оксано, ваш! — гаряче додав він.

Оксана стиснула його гарячу руку й прожогом вискочила на сонце. Озирнулась — Євгена не було.

— Ого, дурний, розсердився, — сказала сама до себе, сіла за стерно і повела трактора на місце.

Два дні сяяло сонце, степ гримів від весняних потоків, синів прозорими далями. Ще день — і виїзд.

Але вночі погода зіпсувалась; почав падати дощ, потім сніг. Другого дня на кілька годин виглянуло сонце, від серця трохи відлягло, але вночі вдарив мороз. От тобі й розпочали сівбу. Не весна, а кавардак якийсь. Погода ламала всі пляни, доводилось їх змінювати. Спершу скоротили термін посіву до 15 днів, потім до 12, до 10 і, нарешті до 9 днів. Було запропоновано перейти до безперервної роботи на дві зміни по 12 годин у кожній. Ухвалили.

— Підвезла нам весна візка, — говорив Шляховий, обходячи з Чапком засіки, гаражі, майстерні. — Треба буде напружитись, хлопці, а в плян укластися, хоч ти що!

Щодня засідало бюро партколективу, збиралися комсомольці, виробничі наради, бригадири. На засіданнях міняли розташування сил,

дільниці, лютилися, лаялися. У Євгена гуло від усього цього в голові. Він обмірковував становище з усіх сторін, намагаючись знайти засоби, що допомогли б виконати програму посіву. Всі ці дні він часто здибувався з Оксаною — на комсомольських зборах, на виробничих нарадах, де вона на кожне питання неодмінно вносила якусь розумну пропозицію, і мусив признатися собі, що вона досвідченіша за нього. Але вона ані трішки не пишалася з цього. Вона була така ж весела, як і раніше, упевнена, ніякого збентеження на обличчі, і її сміх лунав безжурно й щасливо. Одного разу, коли він пізно повертався з клубу, йому вздрілися дві постаті, що при його наближенні повернули за барак, а до вух його донісся гаркавий голос Гаррі й безжурний сміх Оксани. Ось чому, повертаючись другого чи третього дня після цього з засідання, він дорогою сказав їй невдоволено:

— Тебе ніби все це не обходить?

Власне, він хотів їй сказати про Гаррі, про те, що бачив їх укупі, вколоти їй цим, але не насмівся. Оксана підвела на нього свої очі, що світили вночі, як ті дві зірки.

— Що саме? — спитала вона байдуже.

— Те, що весна зриває нам пляни.

— Ет, — махнула вона рукою, — ти, Євгене, якийсь скучний. — А потім я бачу, що ти до того ще й боягуз. Он Гаррі зовсім не такий і з ним далеко цікавіше.

Засміялась і пірнула в темряву, а Євген залишився стояти в болоті сам не свій, не встиг-

ши їй нічого відповісти. Оксанин глузливий сміх переслідував його до самого барака.

Нарешті, стало на погоду. 87 тракторів вийшли в степ і вже не виходили з борозни. Увесь радгосп був розбитий на чотири дільниці. Оксана працювала на третій, Євген на четвертій, Гаррі на другій. Третя дільниця кинула решті виклик: в Оксани на тракторі тріпотів прапор із гаслом:

— Наздоганяй кращих, доможись загального піднесення!..

Третя дільниця вела перед, Оксана була за водія. І Євген першого ж дня, як тільки скінчив роботу, насамперед побіг до табору, де вивішували бюлетень про наслідки праці. Його чекало жорстоке розчарування. Третя дільниця була попереду, за нею — друга, Євгенова дільниця посіла третє місце. Щодо окремих трактористів, то бюлетень говорив:

— Першість належить тракторові 300.191, що на ньому за тракториста т. Оксана Хорошун. Друге місце посів трактор 428.015 із трактористом т. Гаррі Смітом, третє місце...

Євген не став далі читати і швидко пішов геть; йому чомусь була неприємна думка, що Оксана й Гаррі перемогли його, і брав сором, що він має до них таке почуття.

Минув другий день, але й він не вніс особливих змін — третя дільниця явно перемагала інші. І знову Оксана була попереду всіх. „Радіо на ланах“ писало з приводу наслідків другого дня.

„Третя дільниця виконала 160 процентів денного завдання, друга — 98, перша — 83, а четверта тільки — 77. Перша й четверта (Євгенова дільниця) явно відстають. Коли завтра не досягнуть зламу, то доведеться їх виставити на чорну дошку...“

Євгенове обличчя залила краска. Він хотів уже йти, коли йому в вічі впали дальші рядки:

„З окремих трактористів першість зберігає за собою тов. Оксана Хорошун, друге місце посів трактор тов. Є. Чернеги, тов. Гаррі Сміт пересунувся сьогодні на третє місце...“

І раптом за плечима почув Оксанин голос:

— Ну, як справи? Криють вас там!.. Доведеться, мабуть, брати твою дільницю на буксир, Євгене!.. Ех ви, зривники!..

Євген хотів їй щось сказати, посперечатися, вказати, що ще не час святкувати перемогу, але вона вже пішла, навіть не оглянулась на нього.

Увечері збори. Секретар партколективу тов. Чапко говорив:

— Маси повинні оволодіти технікою виробництва, технікою машини й землі. В чому успіх третьої дільниці? — і давай критикувати роботу інших дільниць та розказувати про „секрет“ успіху третьої. Євген слухав мовчки, як у воду опущений.

Після зборів він підійшов до техника своєї дільниці Терничного.

— Товаришу Терничний, неодмінно треба зараз же скликати загальні збори нашої дільниці.

— А то навіщо? До того ж уже й пізно!

— Треба обговорити становище. Маю дещо запропонувати. Я вже тут порадився з товаришами, вони згодні. Наше гасло: на кінець посіву четверта має вийти першою!

— Хочеш побити Оксану, — хитро примружив очі Терничний. — Важенько буде. Боюся, що не вдасться це тобі. Вона он на скільки нас перегнала!

— Справа не в тім, хто кого переможе, а справа в тім, що треба підтягтися, справа в тім, що треба вчасно виконувати плян посіву, а ми зриваємо темпи. Це справа честі нашої четвертої ділянки.

— Правильно, — підтримали Євгена інші, — давай збори!

— Ну, коли давай, то й давай! Де, в нас у бараці?

— Ні, в таборі!

— Пішли.

Євген перший забрав слово. Говорив сердито, хвилюючись:

— Щоб домогтися успіху, мусимо зробити плян, календар добових завдань, норми виробітку й висіву, витрати пального й мастила, задільні розцінки — і все це довести до трактора, до машини, бригади й сіяча. Кожний механізм — на суворий виробничий розрахунок, а бригаду, тракториста, заправника, сіяча — разом із механізмами під суворий контроль...

— Я пропоную знеосібку геть. Землю розбити на гони, і щоб на кожних гонах був номер

того трактора, що на них працює. Це збільшить відповідальність кожного тракториста, підвищить продукційність праці, піднесе чіткість керівництва і сприятиме кращій організації соцзмагання й ударництва між бригадами та всередині самих бригад. Мусимо з завтрашнього дня перебудувати всю роботу!

— Ухвалюємо, ухвалюємо. Давай комісію: Терничний, Чернега, Попович!

— Іще кого?

— Досить... На ранок комісія мусить лиготувати пляна... Переглянути й збільшити норми. Першість мусить бути за нами!

— І вона буде! — упевнено кинув Євген.

Четвертий день приніс несподіванку — негадано першість посів трактор 405.187, що його водив старий тракторист Климчук, теж із третьої ділянки. Оксана була друга, Євгенова „Катюша“ посіла третє місце, Гаррі пересунувся аж на четверте.

Ця новина облетіла швидко увесь радгосп. За обідом Оксана і Євген, — вони в той день прийшли до радгоспу, — опинилися поруч за одним столом. Бажаючи її подразнити, Євген сказав:

— А що, виходить, що старий Климчук побив тебе?

Але Оксана на диво спокійно поставилась до своєї поразки.

— Це трапилось випадково. Завтра я все одно буду перша, бо Климчук, хоч і хороший тракторист, один із кращих у нашім радгоспі, але йому не вгнатися за мною. От якби ти мене пе-

реміг, тоді б я, справді, злякалася. Та де там—далеко куцому до зайця!—і сміється просто в вічі.

— Гаррі я вже переміг.

— Ну, що Гаррі! Знайшов чим хвастатись!

— Ти так про нього говориш, ніби це тобі байдуже.

— А так що й байдуже.

Євген швидко подивився на неї.

— Четверта дільниця доганяє вашу—знаєш?

— З чим і віншую. Навчилися, нарешті, як слід працювати.

— Це що, виклик?

— Нуда, виклик. А ти ж думав як?

— Ну, так я буду завтра перший!

— Не вірю.

— Ось побачиш.

— Та вже бачила. Не хвастай, будь ласка, бо страх не люблю хвастунів!—і сміється, аж іскри сипляться з очей.— Не люблю, як ото ти бундючишся, все чогось себе наперед хочеш виставити. Це нехороша в тебе риса, по ширості тобі кажу.

Євген почервонів. Він хотів сказати їй щось дошкульного, чимось уколоти її, але побачив, як за ці дні змарніло її обличчя. Боявся сам собі признатися, яке воно дороге для нього, боявся виявити хоч би одним рухом чи нотою в голосі свої почуття до неї і через це поспішив одвернутися. Оксана згодом сказала:

— Ти весь час говориш зо мною таким тоном, ніби чогось сердишся на мене й на всіх,

хто поперед тебе, замість того, щоб радіти з перемог кожного з нас. Це не по-товариському і... негарно.

Мовчки кінчила обідати і не попрощавшись пішла. Євген був шарпнувся за нею, але стримався. Побачив Терничного, підсів до нього, і вони почали обговорювати плян робіт наступного дня.

Оксанини слова справдилися, — п'ятого дня червоний прапор знов перейшов до неї, Євгенова „Катюша“ посіла друге місце, Гаррі був на третьому, а Климчук ледве дотяг до четвертого. Нормою виробітку третя й четверта діляниці майже зрівнялися.

Таборівська газета вийшла з аншлагом:

„Нові перемоги на посівному фронті! Третя й четверта діляниці перевикомали свої добові завдання! Рівняйтеся на кращих трактористів: Оксану Хорошун, Євгена Чернегу, Гаррі Сміта та Петра Климчука!

Тепер увага всіх була зосереджена на цих чотирьох. Вони вели перед, і було ясно, що змагання між ними дійшло вирішальної стадії. Євген, коли дізнався про наслідки, дуже зрадів, йому хотілося побачити Оксану і по-дружньому, як колись, із нею поговорити, але йому сказали, що вона лишилась у таборі і в селище не прийде.

Наслідків шостого дня всі чекали з нетерплячкою. До контори ввесь час забігали й питали:

— Ну, як?

— Почекайте, ще не підраховали.

Тільки о десятій вечора бюлетень, нарешті сповістив про перебіг робіт цього дня. Вгорі виразно стояло:

„Тракторист т. Євген Чернега досяг нового рекорда. За 12 годин праці він на своєму тракторі засіяв 84 га, т. Хорошун — 83, т. Гаррі Сміт — 79 га, т. Климчук — 75 га! Таким чином, сьогодні першість за тов. Чернегою і за четвертою дільницею, що виробила найбільше від усіх!..“

Як тільки четверта дільниця дізналася про це, всі вільні робітники зібралися коло Євгенової „Катюші“.

— Гойдати, гойдати його! — кричали трактористи, заправники, сіячі.

— Покинь, — сміявся Євген, — катай далі.

— Прапор, де прапор? Біжи на третю по прапора!

— Не треба, — сердито спинив Євген. — Невідомо ще, що принесе завтрішній день. Сідай на машини!..

— І знову загуркогіли трактори, кидаючи довгі пасма світла на чорну ріллю.

О першій годині ночі радгосп розбудила нова звістка: з „Металіста“ надійшла телеграма такого змісту:

„Товариші! Радгосп „Металіст“, широко застосовуючи соцзмагання й ударництво, домігся світового рекорду — 195 га посіву з один трактородень... Тракторист Сердюк за 8 годин праці шестисіялковим агрегатом при 60-сильному Катерпілері“ засіяв 78 га! Викликаємо вас на соцзмагання!“

Звістка ця блискавкою облетіла радгосп, табори, бригади. На гонах, на дільницях, у бараках, у бригадах, — всюди її жваво обговорювали. Треба було до вечора дати відповідь, чи приймає радгосп виклик „Металіста“, чи ні.

На коротких летючих зборах ударників з усіх дільниць директор Шляховий говорив:

— У нас, на третій дільниці за 12 годин дають у середньому 78 га. Товариш Чернега дав 84 га, товаришка Хорошун — 83 га. Ми вважали, це за рекорд. Але виявляється, що ми безнадійно відстали. Тракторист Сердюк із „Металіста“ кинув нам сміливий виклик: „Можна дати більше!“ Нам треба обговорити, чи приймаємо ми цей виклик, чи ні. Що на це скажуть наші кращі ударники?..

Запанувала тиша. Ніхто не наважувався перший брати слово.

— Ну, так як, товариші? Приймаємо, чи може?..

— Я думаю, — сказав Євген, — виклик ми мусимо прийняти. А щоб не загаювати справи, зараз же розійтись на свої дільниці і там конкретно обговорити пляни, нові норми тощо.

— Хто ще хоче висловитись?

— Чернега правильно говорить. Шліть телеграму.

Так настав сьомий день. Цього дня всі працювали, як ніколи. З ранку небо облягли імлісті хмари, крізь які ледве пробивалося жовтяве мідяне сонце. Над степом ганяв холодний суховій. Над ріллею носились вихри легкого

пилу, що різав очі, від якого сліпли люди й забивались радіатори тракторів. Ламалися причіпні машини, трактори терпіли аварії, а ремонтні бригади на легкових машинах носились по степу й лагодили поломи, ліквідували аварії; знову й знову люди сідали за стерна і сіяли, сіяли без перерви. І не знати було, хто був дужчий — чи сталеві машини, чи сталеві люди.

Євген цього дня працював, як ніколи, але два рази його „Катюша“ змушена була зупинятися, два рази він змушений був викликати до неї „швидку допомогу“. Гаррі теж ходив із своїм трактором у смерчі пилу і на кожному повороті щось кричав своїм горловим голосом до своєї бригади. Він дав собі слово, що сьогодні він таки буде перший, і справді домігся цього. А прийти першим по такій погоді — це була не абияка перемога.

Терничний, що одержав ці відомості, сказав, посміхаючись до Євгена:

— От тобі й американець! Гляди, щоб він оце не відвоював у вас із Оксаною першість. Спритно береться!

— Гаррі міцний хлопець і наш. Він цілком заслужив цю перемогу!

Такої думки був і містер Бріггс. Дізнавшись про перемогу Гаррі, він поспішив на дільницю і ще здаля, махаючи йому кашкетом, кричав:

— Гіп-гіп, уррей, Гаррі!

Шляховий та інші теж весело поздоровили його з перемогою. Гаррі, обтираючи пил з обличчя, трохи замішано посміхався до людей.

Мстер Брігґс увесь цей час носився вихрем по степу, не звертаючи уваги ні на погоду, ні на втому.

Загальний темп праці захопив і його. Сумніви кудись відійшли, він уважно придивлявся до всього що діялося навколо нього, розпитував і ретельно все це занотовував до свого зошита.

Йому не зовсім була зрозуміла ця гонитва в праці та це завзяття.

— Звідки береться в цих людей такий ентузіазм?—думав він сам собі.—Що їх примушує так самовіддано працювати, який інтерес? Соціалізм? Алеж соціалізм—утопія, химера, фантазія. Інша справа—свій власний інтерес. Це зрозуміло. Ясно. Можна пояснити. Там працює кожен для себе. Але тут? Дивна країна, дивні люди. Нічого не можна зрозуміти...

Він ділився цими своїми думками вголос із Мері. Але Мері сумувала. Вона цілими днями сиділа вдома. Ніхто до неї більше не заходив. Усі були в степу, всім було ніколи. Батько теж цілі дні, а іноді й ночі пропадав там, приходив запорошений, брудний, голодний і неймовірно веселий. Щодо американських робітників, то вони так само всі були на роботі в полі.

— Кажу тобі, Мері,—говорив до дочки містер Брігґс, —це люди особливої породи. Це не люди, а машини. Надто—цей хлопець і ця дівчина.

Від деякого часу вся увага містера Брігґса була зосереджена на Євгенові та Оксані.

— Ти забувавш про Гаррі, тату.

— Е, Гаррі — то інша справа. Що не кажи, а він таки американець. Мені здається, що для нього все це змагання — своєрідний спорт, а для тих двох воно щось більше.

Цього дня містер Бріггс приїхав додому якийсь особливий.

— Ми даремно сердились на Гаррі, — сказав він дочці. — Він сьогодні переміг.

— Він не прийде до нас? — спитала Мері.

— Ні, куди там. За два дні кінчають посів. Йому й на хвилину не можна відлучитись. Зараз абсолютно всі в полі.

Сидячи після вечері в кріслі, містер Бріггс говорив:

— Я в душі страшенно реготав з їхніх зухвалих слів, що їх вони говорили, пам'ятаєш тоді, в день нашого приїзду сюди. Ну, а тепер я згодний трохи змінити свою думку. Звичайно, не про Штати. До нас їм далеко. Вони радіють з кожної машини, яка для нас, американців, є звичайною річчю, і коли б хто в нас почав дивуватися з трактора, верстатів тощо, то такого дивака підняли б на глум. Але все таки маю тобі сказати, що в них щось є... якась ідея, що рухає все це, що рухає ними, от у чім річ!..

Мері мовчала. Містер Бріггс із тривогою подивився на неї.

— Ти чогось сумна сьогодні?

— Мені все надокучило й обридло. Я хотіла б скоріше поїхати додому.

— Треба потерпіти, моя дитино. Ти даремно сидиш дома. Чому ти не візьмеш свого фотоапарата й не пойдеш зо мною. Там є дуже багато цікавого.

Він заговк і запалив сигару. Через деякий час заговорив знову:

— Так-так, Гаррі сьогодні взяв першість. Але я не вірю, щоб він її вдержав, та дівчина забере її в нього завтра, я цього певний. От сто бісів! Жила б ця дівчина в Штатах, далєбі, вона б далеко пішла. Дуже далеко, запечняю тебе!

Посміхнувшись Мері сказала:

— Ти так говориш про цю дівчину, що може здатися, ніби ти в неї закоханий.

— Та що ти!— зніяковів містер Бріггс.— Ні, це від того, що я завжди любив спорт і спортсменів. А ця дівчина і цей хлопець, кажу тобі, справжні спортсмени. Навіть рекордсмени!

— А Гаррі?

— Ну, Гаррі, само собою розуміється. На те він і американець. За сьогоднішній день я ладен йому багато простити.

Мері не розуміла батька. Як, невже й він починає захоплюватись цією країною? Щодо неї, то їй тут усе було таке чуже й незрозуміле. Вона бажала якнайскоріше опинитися вдома. Вона признавалася собі, що ні за які скарби в світі не лишилася б тут жити.

Восьмого дня перехідний прапор знову перейшов до бригади Євгена. Цим разом йому його урочисто принесли й приладнали на радіаторі „Катюші“. Але восьмий день приніс іще одну

перемогу — цього дня Євген переміг найкращого тракториста з „Металіста“ — Сердюка. Його „Катюша“ цього дня засіяла за 8 годин 80 га п'ятисіялковим агрегатом. Як перерахувати на шестисіялковий, то це було 96 га.

Таким чином, Євген і вся четверта дільниця могли святкувати ці дві перемоги разом. Так народився новий світовий рекорд.

На четвертій дільниці зібралася вся адміністрація й верхівка радгоспу: директор Шляховий, секретар партколективу Чапко, голова робіткому Кузьменко, старший агроном Дубовик. Усі стежили за кожним рухом мірника, що обміряв засіяну площу.

Євген ізскочив із своєї „Катюші“, що була вся в пилу, як і він сам, і мовчки чекав на результати обміру.

Мірник поволі йшов до межі.

— 80 га! — голосно сказав він, захлинаючись від радості, ще не доходячи до тих, що чекали на результат обміру.

Євген голосно крикнув кудись далеко в степову просторінь:

— Я знав, що „Катюша“ не зрадить!..

— Значить, ми побили „Металіста“? — швидко перепитав Шляховий.

— Що нам „Металіст“! Америку побили! Світовий рекорд поставили!

— Здорово!.. Поздоровляю вас, товаришу Чернега!

Євгена і його бригаду обступили тісним колом. Носії, зарядники, сіячі, чорні від пилу, у

рваних бушлатах, ніяково переступали з ноги на ногу, ніби нічого особливого й не трапилось і нема за що їх вітати.

Мовчанку порушив містер Брігґс. Він прилетів сюди на своєму авті з першої дільниці. Швидко перемноживши 2,4 на 80, він вивів у своїй записній книжці жирну цифру 192 (акри) і голосно сказав кілька разів зряду:

— Dann good! Dann good! Dann good!..

Перекладач посміхаючись переклав:

— Містер Брігґс захоплений. Він каже, що це достобіса здорово:

Тут підійшов Гаррі і міцно стис руку Євгенові.

— Поздоровляю... Я розумію і поступаюсь! Америка пас! СРСР—гіп-гіп, уррей!

Євген гукнув:

— Товариші! Гойдати к р а щ о г о вдарника-тракториста товариша Смітал..

Гаррі почав був протестувати, але десятки рук підхопили його й почали гойдати. Євген скористався з цього, сів на „Катюшу“, моргнув на своїх хлопців і пішов уздовж гонів, тільки курява вкрила. Коли доїздив уже до кінця, зупинився, бо назустріч йому бігла жіноча постать.

— Товаришу Євгене, — урочисто проказала Оксана, — я запізнилася вас поздоровити. Я дуже рада за вас. Вірите?

У Євгена блиснули очі. Він покинув стерно, скочив на землю і, взявши Оксану за руку, швидко сказав:

— Це сталося завдяки тобі, Оксано.

— Ні, тоді вже краще дякуйте своїй „Катюші“. Ви ж так її любите!

Вона засміялась, а Євген гладив рукою „Катюшу“, ніби пестив її. Потім звів очі на Оксану.

— Я визнаю свою провину, — сказав він, — бо трохи не по-товариському поведився з тобою останнього часу, Оксано. Бачиш...

— Пусте, — і почала заправляти під шапочку волосся, що буйними пасмами вибивалося з-під неї. — Мене більше цікавить американська міс.

Євген зареготав.

— А мене Гаррі.

— Євгене, це так справді? — спалахнула Оксана.

— А ти ж, що думала... Звісно, що справді!

Вона на секунду доторкнулася до його плеча і заглянула йому в вічі:

— Ні, скажи, Геньку, правда?

— Правда.

— Ой, який же ти молодець, Геньку!

З її очей вихопилось проміння.

— От хороше, от хороше!.. Прощай... Біжу до себе... Я сьогодні в другій зміні... Приходь... — додала тихо і з щасливим сміхом швидко побігла, а свою ділницю, туди, де на тракторах засвічувались перші фари...

Розділ XII

ЗАЯВА ГАРРІ

Ніч тихо підкрадалась із степу; до того вона ховалася по балках, вичікувала за високими

могилами, що ними кінчався обрій; вона ждала, поки погасне остання іскра дня, — і потім тихо спустилась на степ, лягла на його широкі груди. Степ рівно дихав у чисте зоряне небо і був він неосяжний і широкий, як була неосяжна й широка сама ніч.

Але коли крізь її м'яку темряву відходити від радгоспного селища або під'їздити до нього, то бачиш, що там ночі немає, що там її не визнають. Від селища в усі сторони побіг, прослався степ; над степом стояла ніч, а тут вона зупинилась і кліпала своїми широкими чорними очима перед сьйвом електричних ламп, що їх засвітила людська рука. Люди не хотіли ночі, і вони зробили собі день. Хай собі ніч де степом. Але тут... ні, хай тут буде краще день.

Центр—клуб. Над клубом — велика червона п'ятикутня зоря. Її далеко видно в степу серед ночі. Вона, як маяк, рівно світить у нічній імлі, вона показує на день серед неосяжної ночі, вона віщує й кличе до нового життя — ця червона п'ятикутня зоря.

А нижче клуб розцвів гронами синіх, червоних, зелених, фіялкових та жовтявозолотих лампок. Він був уквітчаний цими електричними гронами, він далеко світив своїми вікнами в степ, у ніч, у простір, — і було похоже, ніби це корабель пливе серед ночі, корабель, що не боїться ні чорних бур, ні страшних тайфунів, ні сердитого розгніваного моря, а несеться він, цей корабель, по збуреному темному океані —

уперед, уперед, уперед, назустріч новим невідомим краям. Сміливий та відважний на цьому кораблі капітан, знають свою справу стерничі та хоробрі й згартовані матроси. Вони не бояться бур. Не одну вже вони пережили, але не спинили ходу корабля. Так само сміливо, збурюючи воду під провами, вони йдуть назустріч новим, певні своєї сили.

Навколо ніч. Вона облягла степ і наступає на виселок. Вона хотіла б потушити електричні грона. Вона хотіла б, щоб усюди було однаково, всюди темно, неясно, і щоб густий морок душив землю. Але електричні грона вперто світять, не тухнуть, не хочуть тухнути і посилають у темряву мінливе, живодайне й повне надії світло. І одинокий мандрівник, побачивши серед темряви ці золоті пасма світла, звертає з радістю на них, бо він знає, що там на нього чекає тепло й товариська зустріч.

Тоді ніч махає своїм темним крилом над степом; степ починає дихати вітром; вітер той несеться на селище і б'є в червону п'ятикутню зорю. Але вдар слабкий, вітер, біжучи степом, знесилився,— і зоря стоїть і лє своє світло в темряву ночі. Воно неоднакове. З країв густо-червоне, як кров, усередині світліше і тут Гаррі помічає цифру —XIV.

— Чотирнадцята річниця!— говорить у голос Гаррі. — Колись у нас сміялися з Джона Ріда, що повірив був у більшовиків. Але, виявилось,— він мав рацію, а всі ті, хто тоді з нього кепкував, хто його цькував, тепер банкруті!..

Гаррі перебіг думкою через усю Європу й через океан — туди, в свої рідні прерії, де лани, фарми, невеликі міста йшли впереміш із дубовими гаями, в рідні гори, де він прожив свої дитячі роки й свою молодість.

„Батьківщина“!.. посміхнувся він гірко. „Так, батьківщина!.. Мила, дорога батьківщина під зоряним прапором!..“ звучало в ньому німо злою іронією. „Батьківщина Гуверів, Рокфеллерів, Морганів!.. Батьківщина бандитів з біржі, трестів, банків!.. Батьківщина, де 12 мільйонів безробітних, де робітники вмирають на вулицях міст поруч із казковими багатствами!.. Батьківщина, де сотні тисяч фермерів зруйновані, продані з молотка, вигнані з рідних осель тиняються беззахисні й голодні разом із дітьми й жінками, батьками й матерями, обірваними юрмами по преріях, стоять таборами під голим небом непевні завтрашнього дня!.. Так-так, мила, дорога батьківщина!..“

Йому пригадалися останні розмови з містером Бріггсом. Містер Бріггс лишився вірний собі. Правда, він уже не нехтував досягнень цієї „молодої країни“, як він називав Радянський союз. Він уже погоджувався, що більшовики зробили багато і підуть далеко. Але щодо соціалізму, то — ха-ха! — він його покищо не бачить у цій країні. Та, напевно, ніколи ніхто його тут і не побачить, бо соціалізм — утопія. І крім того, містер Бріггс непохитно вірив у Америку Гувера, Рокфеллера, Моргана, Форда, Едісона, в Америку банків, трестів, компаній, в

Америку хорошого бізнесу! Америка — країна для здорових повнокровних людей, що не люблять киснути, а хапають життя за горло. Америка — справжнє Ельдорадо для дужої, здорової людини, що в неї не скисла кров, для сильної індивідуальності. Ніхто не винен у тому, що є безробітні і взагалі голодні. Це просто невдахи, — вони не зуміли витягти щасливого жеребка в лотерії, що зветься життям. Винуватити в цьому містера Бріггса, чи містера Рокфеллера, чи містера Моргана, чи містера Форда, чи містера Гувера — в кращім випадку недоречно, бо вони тут не причинні, — це все одно, що винуватити сусіду за свої власні невдачі. Америка — країна великих можливостей, і ніхто ніколи нікому не забороняв стати президентом чи мільярдером, навпаки, тільки в Америці такі речі можливі, адже, багато мільярдів були замолоду простими чистильниками чобіт у Нью-Йорку, цьому новітньому Багдаді, де щастя саме стереже багатьох людей за рогом вулиці і, звичайно, ніхто не винен, коли якийнебудь дурень його прогавить.

Так, містер Бріггс згодний з тим, що зараз Америка переживає деякі утруднення, деяку депресію. Але він вірить в її зорю, в її прапор, в її призначення, і він вірить також у президента Гувера і в його оптимізм, і не вірить ні на ніготь у соціалізм. І він радить так само не вірити й Гаррі, а вірити так, як то вірить він, містер Бріггс, як вірять мільйони крадких американців, і тоді все буде гаразд. — „Бтаьківщина

над усе! — любив повторювати містер Брігґс. — „Хто кидє батьківщину, той робить більший злочин, ніж би він покинув свою матір умирати самотню в хащах дикого глухого лісу!“

Гаррі сердили й веселили ці „стопроцентні“ тупі міркування містера Брігґса, що, навмисне заплющуючи очі, проходив мимо очевидних фактів. Коли йому їх відзначали, то він відказував французьким прислів'ям. — „Тим гірше для фактів!“ — А може він просто не міг інакше дивитись, інакше відчувати? Хіба він міг хоч на хвилину припустити ту думку, що його боги й кумири будуть повалені колинебудь, валятимуться в болоті, а над статуєю Свободи горітиме червоним маяком п'ятикутня зоря пролетарської революції, а над Білим Домом майорітиме червоний прапор? Ні, це не вкладалося в голову містера Брігґса. Містер Брігґс — вірний служака, солдат Гувера, Рокфеллера, Морґана, капрал капіталізму. І ці старі солдати готові перегризти горлянку кожному, хто серйозно наважиться навіть помислом звалити цих богів буржуазії з їхніх п'єдесталів.

Робітники?

— Ми розумніші за російських капіталістів та поміщиків, — якось казав йому містер Брігґс, — Європа нас дечого навчила. У нас вистачить кулеметів, бомб і газів для брудного моба, щоб раз назавжди відбити охоту в червоних агітаторів робити революцію в Америці! — Він, містер Брігґс, нічого не має проти революції в Росії... Це його не стосується... Це внутрішня справа

СРСР... Але щодо Америки... Стопроцентні американці ніколи цього не допустять... Хай пересторогою для них буде доля Сакко і Ванцетті!..— і він з грюкотом відсунув своє крісло.

Гаррі дивився на селище, що горіло вогнями, ті вогні далеко прорізали півночі, і йому здалося, що золоті нитки цього світла простяглися на тисячі, на десятки тисяч кілометрів, що вони досягають сирих і вогких підвалів Нью-Йорку, Чикаго, Бостону, що вони проходять у робітничі квартали Парижу, Лондону й Берліну, що вони біжать іще далі — в села Індії, в доки й міста Китаю, швидко пробігають через глухі занедбані села єгипетських феллахів, вони заглядають під стріхи солом'яних хат африканських негрів, — вони, ці золоті нитки, оббігають навколо земної кулі і всюди несуть радісну вість і надію на скорі визволення від голоду, від злиднів, від безробіття, від знущань, від кайданів. І, оббігаючи землю, це проміння несе два слова, всього лише два слова, що збуджують усіх трудящих і поневолених, два слова, що мають магичну силу, всього лише два слова: Ленін!.. Революція!..

І йому ввижається, як усюди, куди тільки досягає цей промінь, ясніли чола, випростовувались зігнуті спini, зціплювались у кулаки руки і гострий, як лезо кинджалу, ставав зір.

І ще ввижалося йому, як там, де проходило це проміння, починали валитись престоли, біржі, банки, трести, як вулиці починали рясніти від веселих і радісних юрм робітників.

І ще ввижалося йому, як на майданах великих міст іде велика боротьба, як ростуть на вулицях барикади, як робітники й колоніальні раби повстають проти своїх одвічних гнобителів, як переможно йде пролетарська революція із країни в країну.

„У пролетаріату й трудящих мас є тільки одна батьківщина—це країна будованого соціалізму СРСР!“ пригадалися йому слова з пляката, що його вчора вивішували в клубі.

І от він стоїть уночі на прадавній скитській могилі і вдивляється в темряву. З одного боку перед ним прослалась неосяжна ніч, що давила йому на плечі. З другого—лежав виселок, осяяний електричним світлом, що розрізало пітьму ночі; він гордо підняв догори свою п'ятикутню зорю. Її бачить сьогодні ввесь трудящий світ.

З одного боку—містер Брігґс кликав його назад, на батьківщину, у світ, що лежав тепер у пітьмі, у світ, що був світом насильства й крові, що лежав під залізною п'ятою капіталу, у світ, що був пригноблений, закутий у кайдани, де мільйони несли на собі невимовний гніт по-невірянь і злиднів і невимовний тягар визиску.

І з другого боку—це селище, символ нового блискучого світу, що перед ним розкриті двері в майбутнє. І перед його духовними очима розсуваються рямці ночі, і він бачить, як змінюється саме обличчя землі, як виростають нові заводи-гіганти, як запрягаються в роботу на мільйони кіловат річки, як тікають у далечінь широкі дороги, як на місці недавніх пустель

біжить животворча вода, а на хибких і мертвих пісках починають колоситися лани, квітнути розкішні сади. Він бачить, як у далеких і холодних тундрах починають світитися електричні вогні, як вони простягають своє проміння далеко на північ, геть аж туди, де стоїть страшний привид „білого мовчання“. Він бачить, як нові люди, щаслива раса, в ентузіязмі й радості творять нову оновлену й відроджену землю, надію всіх знедолених і пригноблених.

І пригадалася йому одна недавня зустріч у Москві, куди він їздив у справах, що скоріше нагадувала сторінку з якогось роману. У вестибюлі готелю „Метрополь“ він зіткнувся з молодою міс, яка на секунду зупинила на ньому свій погляд.

„Якась інтуристка“, подумав сам собі Гаррі.

Міс раптом повернулася і, простягнувши руку Гаррі, з посмішкою сказала:

— Здається, містер Сміт?

Гаррі вклонився.

— Міс Еріксон?..

— Значить, ви тут?..

— Ви теж, здається?

— Вас тоді скоро випустили?

— Другого дня.

— Виходить, що вони послухались батька.

Знаєте, я невинна в цьому. То все наробив той Артур Фокс.

— Молодий містер, що з вами тоді їхав?

— Атож. Той самий, що ви йому тоді зламали руку.

Павза.

— Сядьмо й побалакаймо трохи про старі часи,— запропонувала Єва.

Вони знайшли два вільні стільці.

— Я вас часто згадувала,—призналася Єва.— Ви давно тут?

— Другий рік.

— І вам добре ведеться? Що ви тут робите?

— Я працюю робітником від Компанії Катерпілер.

— Та й тільки?— протягла розчаровано Єва.— Більшовик?

— Майже! — засміявся Гаррі.

— А до Штатів думаєте скоро повертати?

— Ні, я вирішив покищо лишитися тут.

— Вам в СРСР так подобається?

— Краще, ніж у Штатах.

— Дивно,— сказала Єва.— Більшість американців якимось тут швидко більшовичаться. Чого б то так?

— Такої думки і мій дядько.

— А, так ви тут із своїм дядьком?

— Ні, містер Брігґс уже виїхав. Його контракт скінчився, і він поспішив вибратись геть. Повітря СРСР пішло йому на шкоду! — з сміхом додав Гаррі.

— А ви, значить, лишились?

— Так, я лишився.

Єва хвилину мовчала. У неї в голові з'явилась одна чудна думка. Вона уважно оглянула Гаррі.

— Знаєте що,— сказала,— їдьмо разом до Штатів. Згода?..

— А ви не боїтесь, що я не забув своїх рахунків з містером Еріксоном?

— Його немає вже.

Гаррі зрозумів. Проте, сказав:

— Дякую. Але мені й тут добре.

— Значить, відмовляєтесь?

— Категорично.

— Можливо, що ви й маєте рацію. У нас сумно. А тут екзотика, нова незвичайна країна, така маса цікавого!..

— Для мене СРСР є щось більше. Це моя батьківщина.

— Батьківщина? Алеж ви американець.

— Для робітника немає іншої батьківщини, крім СРСР.

Єва зморщила чоло.

— Ні, я не розумію цієї вашої філософії,— слово „філософії“ вона підкреслила.— А шкода, що ви відмовляєтесь. Може, передумаєте?

— Ні, не передумаю.

Єва підвелася.

До них ішла стара дама всупроводі молодого денді. Єва кивнула головою Гаррі й пішла до них.

Гаррі лишився сам. Розсміявся

— От він і прогавив свій „шанс“ щастя. Що якби про це дізнався містер Бріггс. Відмовитись від пропозиції міс Єви Еріксон, дочки покійного Еноха Еріксона, яка ціниться в... стільки то десятків мільйонів доларів!.. Та чи він з розумом?.. Де він подів свій глузд?.. Бігом, бігом за нею. Ще не пізно—„Міс Єво, я роздумав!“

— Бути рабом, хоч би і в позолочених кайданах — ніколи! — сказав уголос Гаррі, швидко спустився з могили й рішучими кроками пішов до селища.

Після того, як закінчилися всі промови й вітання, голова зборів звівся й голосно на всю залю сказав:

— Товариші, список ораторів вичерпано. Останній має слово для заяви товариш Гаррі Сміт, американський робітник, один із найкращих ударників-трактористів нашого радгоспу. — Гучні оплески не дали йому кінчити.

Гаррі вийшов на край ясно освітленої рампи. Як у тумані, йому було видно сотні облич, сотні очей, що з напругою й чеканням дивилися на нього.

Десь далеко-далеко, ніби востанне мигнули перед ним містер Бріггс, Мері, міс Єва Еріксон, і нема нічого, тільки туман поплив перед очима. Але Гаррі скоро опанував себе і, плутаючи англійські, російські й українські слова, почав говорити.

— Товариші!.. Тут уже вітав вас із святом Жовтневої революції представник від американських робітників... Ваше свято — наше свято... Ваше свято — свято всіх робітників... усіх пролетарів... усіх трудящих... усіх знедолених від капіталу. На вас, на вашу країну сьогодні звернуті мільйони очей... Я... ми щасливіші за них... Ми не тільки можемо стежити, спостерігати й радіти з вашух перемог здалеку... Ми маємо

щастя брати участь нарівні з вами у будівництві соціалізму... будувати разом з вами нашу спільну соціалістичну батьківщину... І от я вирішив,— тут Гаррі набрав повні груди повітря і зробив глибокий віддих,— я вирішив, якщо ви мені не відмовите, товариші... я вирішив залишитися зовсім із вами!..

Заля затихла й дихала одним подихом.

— Я струшую порох із своєї капіталістичної батьківщини, бо немає в мене, як і в мільйонів інших пролетарів, другої батьківщини, крім СРСР... До цього я закликаю й своїх товаришів... Щоб спільно з вами, плече в плече будувати соціалізм і готувати революцію... і для капіталістичної Америки!..

По залі проноситься буря. Всі встають і вітають Гаррі, що стоїть блідий, увесь осяяний електрикою. І коли шум ущух і стало тихо, Гаррі промовив притишено, стримуючи своє хвилювання, але так, що було чути в найдальшій куточку залі:

— І ще чого я бажаю, так це заслужити настільки ваше довір'я, щоб стати гідним найбільшої честі, що її тільки може мати робітник, і бути згодом прийнятим до лав комуністичної партії!..

І Гаррі попростував до залі. Але його підхопили десятки рук і понесли назад на сцену під оплески всієї залі. Йому тисли руки, вигукували привітання, і він був щасливий від того, що знайшов собі нову сім'ю, яка мала згодом охопити всю землю...

Червень 1931 року—серпень 32 року.

ЛІ

Лі—червоноармієць. Зараз він стоїть на чатах. Ніч. Над ним мерехтять далекі холодні зорі в темному небі. Скільки їх? Більше, мабуть, ніж людей на землі.

Лі замислюється. Внизу плюскотить річка, безупинно підмиваючи береги. Вдень вода в ній каламутна, а тепер темна, і в ній теж тремтять зорі. А за річкою ледве помітними контурами вирізняються гори. Там ворог.

Лі вдивляється в темряву і вслухається в тишу. Треба бути пильним і чуйним. Сьогодні політком говорив, що кат працівників Китаю, Чан Кай-ші, наймити якого вирізали десятки тисяч революційних бійців — кращих синів китайського народу, який згноїв по тюрмах і повісив на майданах міст та сіл сотні тисяч робітників та селян, поклявся потопити в крові Радянський Китай. Він зібрав 300.000 добре озброєних і споряджених солдатів. Ними командують німецькі генерали та офіцери; у нього американська, англійська, французька та італійська амуніція; китайська буржуазія дає йому мільйонні субсидії, що на них він купує в Америці та Франції аеропляни, у Чехо-Словаччині гармати та кулемети. І все для того, щоб придушити Радян-

ський Китай, що перед ним тремтить Чан Кай-ші, його, генерали, буржуазія та імперіялісти.

Ось чому Лі мусить бути чуйний і пильний. Червоній армії доведеться ще довго боротися поки червоний прапор замаюрить над цілим Китаєм. У Радянського Китаю немає друзів, крім СРСР, крім робітників та селян. Він оточений сильними ворогами, на Китай гострять зуби імперіялісти, щоб, вибравши слушну хвилину, окупувати й поділити його між собою. Так вони, між іншим, хотіли зробити і з СРСР, де робітники й селяни за проводом Леніна зробили соціалістичну революцію, прогнали генералів, поміщиків, купців, капіталістів. Тепер в СРСР трудящі маси під керівництвом комуністичної партії будують соціалізм. СРСР дужий і капіталісти його бояться. СРСР указує шлях до визволення трудящим цілого світу, він указує шлях трудящим Китаю, як скинути ярмо чужоземних і своїх капіталістів та поміщиків. Цього вчить трудящі маси Китаю китайська комуністична партія. Китайська буржуазія люто ненавидить Радянський союз, як і Радянський Китай, бо, як говорив політком, поки живе й розвивається Радянський союз, доки соціалістична революція непереможна. Перемоги трудящих Радянського союзу — перемоги трудящих цілого світу. Бійці китайської Червоної армії, борючись проти китайських генералів, Гоміндану та імперіялізму, борються за всесвітню пролетарську революцію.

Лі поправляється на своєму місці, щоб зручніше вмотитися, а думки тим часом снуються в голові. Вони то товпляться, то розбігаються, і Лі намагається знову їх зібрати до купи, вишикувати в рівні шерехи і зробити їм огляд. А у Лі багато тепер думок, відколи він у Червоній армії. Він тепер відчуває себе часткою великого цілого, що бореться за себе, за своє майбутнє. Він відчуває себе бійцем класу, що вже перемогла на одній шостій частині земної кулі, що піднімається за далекими морями й горами, в Індії, в Африці, в Європі, Америці. Лі дуже невиразно уявляє собі ці далекі країни. Але він знає, що й там є бідні селяни, робітники, є свої рикші, кулі, водоноси, є голодні й холодні, — це все один світ. А другий світ — це світ багатих, світ капіталістів, поміщиків, купців, попів та бонз, світ, що потопав в розкошах, що обпивається й об'їдається, коли бідні гинуть з голоду, провадить війни, де трудящі маси правлять капіталістам за гарматне м'ясо. Але бідні не хочуть більше служити багатим. Вони теж повстають, як повстають робітники й селяни Китаю. Миру тут не може бути. Або переможуть бідні і повалять назавжди владу багатих. Або переможуть багаті, і тоді вони закують трудящих усього світу іще в тяжчі кайдани.

Ось що добре з'явив Лі за цей час. І ще він з'явив те, що інтереси всіх трудящих, без різниці віри чи то кольору шкіри, однакові. А інтереси всіх багатих, теж без різниці віри та

кольору шкіри, так само однакові. Отже, боротьба йде між цими двома таборами.

Спільники китайської Червоної армії в трудящі цілого світу. А спільники китайських генералів та буржуазії є капіталісти цілого світу. Це ясно з того, що в далекій Чехо-Словаччині китайська буржуазія закупила масу нової зброї; в Америці і Франції — аеропляни та нові гармати. Вся величезна армія Чан Кай-ші озброєна найновішою технікою, і її йому дали, щоправда, за гроші, закордонні капіталісти для того, щоб він придушив китайських робітників і селян. Ця армія може не сьогодні — завтра перейти в наступ проти Червоної армії, що стоїть на сторожі Радянського Китаю. Ось чому Лі мусить бути пильний і не допустити, щоб ворог міг несподівано напасти на табір, де відпочивали стомлені від довгих переходів червоні бійці.

Лі ніжно погладив цівку своєї рушниці, — він дістав її в одному із недавніх боїв, — його стару розтрощила білокитайська куля. Вона легка, дуже зручна і не хиблячи б'є ворогів китайських робітників та селян. Він це перевірів не раз.

Лі пригадує, як це було. Цзянсі вкритий горами. Ці гори правлять червоним за неприступні фортеці. Їхні стежі та розвідники розкидані по всій провінції і передають кожний рух білих. Окремі переодягнені партизани, червоноармійці та жінки вливаються до лав білокитайців і ведуть там руйнаційну роботу. Білокитайці не можуть з цим нічого зробити і терплять увесь час невдачі. Тільки після кожної

такої поразки їхня лють іще з більшою силою падає на беззахисне мирне населення, і шлях білого війська завжди вкритий руйновищами та трупом.

Загін, в якому був Лі, розташувався поміж скель понад дорогою, що нею, за відомостями червоних розвідників, мала пройти велика частина білих. Чекати довелося недовго. Ось виткнувся авангард на чолі з офіцером, що їхав на прекрасному коні, потім у вузьку долину втяглася вся колона. І тоді червоні вдарили на білих з усіх сторін. Кулеметна та рушнична стрілянина змішалася з вибухами ручних ґранат. Лави білих перемішались, кіннота, артилерія й піхота металася по долині, натикаючись на скелі та цілі потоки вогню, що робив серед них страшне спустошення. А потім червоні, як кішки, почали плигати з гори просто на плечі своїх ворогів і обеззброювати їх. Він, Лі, скочив на спину одного дебелого солдата і збив його з ніг. Але той був дужчий за нього і відразу звівся на ноги. Та Лі встиг ухопитися за рушницю, і вони закрутились у смертельному герці.

— Здавайся!.. — хрипко закричав Лі своєму ворогові просто в обличчя, що поблідло, а очі були страшно витріщені.

Але той не здавався, і раптом Лі побачив, як вони обое опинились над самим краєм урвища, що тікало вглиб своїми стрімкими берегами. Ворог тяг його туди. Лі стало страшно. Він напружив усі свої сили і рвонув до себе руш-

ницю, вдаривши заразом білого солдата ногою в живіт. Той ойкнув, розняв руки, поточився і полетів у провалля. До Лі донісся тільки слабкий крик.

Він витер піт з чола і побіг до своїх. Там уже все було скінчене. Обеззброєні солдати стояли незграбною юрбою під наведеними рушницями, тільки кілька офіцерів іще захищались в одному кінці. Але пролунало кілька пострілів, і з ними скінчено.

Лі зручніше вмощується під кущем і вслухається в кожен підозрілий звук, у кожен підозрілий шелест. Недалеко, всього за кілька кроків, плюскотить річка. Мутною смугою маячить далекий другий берег. Лі лежить на невисокому горбочку і дивиться туди, на той берег, де зачаївся ворог і звідки можна чекати нападу. Йому ввижається на мить, що через річку підкрадається кілька човнів, і під веслами тихо розбивається вода. Лі всім тілом прилипає до землі й чекає. Ось човни все ближче, ближче... У Лі напружуються всі нерви... Він починає мацати повітря рушницею, щоб направити її певніше на ворога... Ось вони збираються висідати на берег... Лі навіть чує притишені голоси... Націлітись і... Лі підводить голову і здивляється в темряву. Але все те тільки мана... Ніяких човнів немає, то йому тільки так здалося... І Лі поволі заспокоюється, тільки внутрішній дрозж видає недавно пережите хвилювання, але згодом думки в нього знову течуть спокійно, як тече вода в річці.

Він знову повертається до політкома. Гарно говорив він сьогодні. Він розповідав їм про Леніна, про Радянський союз і порівнював стан радянських робітників та селян із станом у Китаї. Там немає пихатих жорстоких чужоземців, що наступили важкою ногою на Китай і що підтримують китайську буржуазію. Радянський союз вигнав із своєї землі імперіялістів разом із своїми поміщиками та капіталістами, його Червона армія могутня й непереможна.

Китайська Червона армія бореться за Радянський Китай. Нові й нові мільйони бідніших селян та робітників стають під червоні прапори китайської соціалістичної революції. І прийде час, коли весь Китай повстане, вижене імперіялістів, що розпоряджають у країні, як у своєму власному домі, повалять владу китайської буржуазії та поміщиків, і тоді буде так, як у Радянському союзі: всі селяни матимуть землю, всі робітники — працю. Буде соціалізм.

Лі сам до себе посміхається. Гарно тоді буде. Він починає мріяти, але зараз обриває ті свої мрії, бо йому треба пильнувати. І він знову вслухається в нічну тишу, вдивляється в темряву ночі, — чи не перепливав річку ворог, чи не підповзає він до берега, щоб ударити на табір, спокій і безпеку якого має обороняти Лі.

Нічого підозрілого Лі не помічає. Все так само спокійна ніч. Тиша все переповнила вщерть. Спить земля. І думки Лі теж стають спокійні. Він починає пригадувати своє минуле.

Його батьки були бідні селяни. Він пам'ятає невелике рижове поле, кілька грядок бобів та цибулі і невелику фанзу, що стояла під старою-старою шовковицею. Він, старший брат і сестра помагали працювати батькам на цьому невеличкому кусникові землі, що вимагав силу праці. І все таки в них часто ледве-ледве вистачало що їсти; проте, ці роки здавалися найщасливіші в його житті. Потім прийшла війна. Солдати Упей-фу спалили їхнє село, спустошили поля, розграбували й з'їли врожай. Настав голод. Тисячі людей, як живі тіні, блукали на ланах, шукали гробаків, копали коріння, їли траву. Почалися хвороби. Мати скоро померла, а за нею і старший брат Лі. Потім одного разу до їхньої напіврозваленної фанзи прийшов багатий китаець і довго про щось умовляв батька. Лі і сестра зляканими очима дивилися на цього незнайомого чоловіка, що часто кидав бистрі погляди на дівчинку. Вона притулилась до Лі і вся тремтіла, а батько все щось говорив і принижено кланявся багатому купцеві. Лі побачив як незнайомець дав батькові кілька блискучих монет, потім підійшов до сестри, грубо схопив її за руку і відірвав її від Лі. Вона жалібно й злякано заплакала, почала пручатись і кликати батька. Батько підійшов, погладив її чорненьку голівку, при чому в нього теж капали з очей сльози, і сказав, що вона мусить іти з цим чоловіком бо він продав її, щоб урятувати себе й

Лі від голодної смерти, і що вона відтепер служитиме другому. Отже, хай вона заспокоїться, шанується, і їй буде добре. Батько з цими словами відвернувся і пішов геть. Маленька сестричка Лін-чі скорилася і тільки тремтіла від плачу, і той плач іще довго стояв у вухах Лі, аж поки вона заховалася за горбами.

Батько спакував речі, взяв Лі за руку, і вони назавжди покинули рідне село, де минули його дитячі роки. Вони йшли кілька днів, ховаючись від мародерів та розбійників, що цілими ватагами блукали по країні, грабуючи всіх. Так прийшли вони до великого міста. Оселившись на околиці, батько став за водоноса в кількох багатих китайців; Лі згодом став допомагати йому.

Лі було десять років, коли з батьком трапилося нещастя — він зламав собі ногу й окривів. Тепер на роботі заступив його Лі. Він обслуговував до 30 багатих будинків і заробляв стільки, що міг прогодувати себе й свого старого батька. В ці дні він часто згадував за свою сестру. Де вона, чорноока маленька Лін-чі? Що з нею? Напевне, її спіткала та ж сама доля, що й багатьох інших дівчат з бідних родин — продавати своє тіло п'яним матросам та капітанам, або тішити якогось старого багатого купця. І Лі часто думав про те, як би йому знайти свою сестру і визволити її з біди бо пам'ять про неї ніколи не вмирала в ньому, і жалібний плач її все ще йому вчувався у вухах.

Так минали роки. Лі із хлопчика витягся на стрункого парубка. Він покищо мало замис-

лювався над своїм майбутнім. Тим часом країна переживала величезні події: кантонська армія розпочала свій героїчний Північний похід, змінюючи з свого шляху генералів-мілітаристів, що грабували Китай і продавали його чужоземним капіталістам. Здавалося, що над Китаєм займається зоря волі. В серцях мільйонів загорілась надія на краще майбутнє. Тисячі робітників, селян, рикш, водноносів, кулі приєднувались до армії і своєю кров'ю зміцняли перемогу народної армії. Чан Кай-ші стає національним героєм. Його почали багато людей вважати за визволителя й оборонця трудящого Китаю.

Вся величезна країна заворушилась. Нарешті, прийшов край довголітньому рабству й образам. І раптом, як грім серед ясного неба, впала на голови зрада Чан Кай-ші. Китай здригнувся, коли почув про розстріли робітників і революційних студентів у Шанхаї, Нанкіні, Кантоні... Китайська буржуазія показує свої пазурі і заливає Китай кров'ю.

Лі уважно прислухався до розмов, що точилися з цього приводу серед бідного люду, але він не здавав собі справи в точному значенні тих подій, що тепер відбувалися в Китаї. Він був бідний воднонос і цілий день носив важкі відра води — отже, йому навіть ніколи було постояти й послухати розмов про події, що хвилювали всіх. Він дуже любив батька і, хоч йому дуже боліло те, що він колись продав сестру, а втім, намагався заробити якомога більше грошей і нагодувати батька що напівсліпим калікою

сидів на порозі своєї старої солом'яної фанзи, чекаючи увечері на свого сина. Лі приносив рижу і, готуючи бідну вечерю, розповідав батькові новини, що про них він устиг сьогодні дізнатися. Батько був старий і тримався прадідівських поглядів. Він шкодував за богдоханом, коли, мовляв, було все тихо, і кожен мав що їсти, і не співчував боротьбі проти багатих.

— Лі, — говорив старий, — так розпорядилося небо, що є бідні і є багаті!..

— Алеж чому небо так розпорядилося, що ті, хто нічого не робить, мають усе і розкошують, а бідні, що весь час працюють, не мають нічого? — питав Лі.

— Це теж воля неба! Не треба спокушати його!.. — непохитно відповідав старий.

Лі бачив, що з батьком трудно сперечатися, він стояв твердо на своєму, і ніщо не могло збити його з цього. У словах батькових чулася покора сотень поколінь, що їх гнітили й гнули, придушували й знущалися тисячі років. Але в Лі була бунтівлива кров, його симпатії були на боці тих, хто боровся за визволення Китаю, були на боці комуністів, цих оборонців прав бідного люду.

З деякого часу Лі носив воду до будинку старого багатого купця, що одягався у шовки, мав великі рогові окуляри і навіть прикидався другом нового Китаю. У нього був власний рикша, що бігав прудкіше за коня; в нього була молода дівчина, що він її купив для себе в одному з веселих домів. І коли Лі дивив-

ся на неї, на її бліде обличчя, то йому чогось щоразу пригадувалась його маленька сестра.

Лі не знав, звідки старий бере стільки грошей, щоб жити в таких розкошах. Проте, справа була дуже проста, — старий був член „Зеленого кола“¹, він провадив якісь таємничі переговори та операції з людьми, що відвідували його щодня, але що то були за люди і що за справи вони вели з старим, Лі не знав.

Старий завжди ставився до нього лагідно і давав більше грошей за воду, ніж по інших будинках. Іноді він ласкаво плескав Лі по плечах і мацав м'язи на його руках та хвалив їхню силу, що аж прицмакував. Така доброта так зворушувала Лі, що він одного разу навіть розпо-

---

¹ „Зелене коло“ — напівфевдальна, напівфашистська китайська таємна організація, центр якої міститься в Шанхаї, а філії розкидані по всьому Китаю. Члени „Зеленого кола“ є найбагатші китайські купці, банкіри, багаті лихварі, торговці опієм та живим товаром. Організація ця спирається на люмпен-пролетаріят великих міст, на декласований елемент та бандитів. Цікаво, що й сам Чан Кай-ші, коли він служив інше за клерка в Шанхаї, був член цієї організації. Ці „старі“ зв'язки помогли йому в травні 1927 року придушити революційний виступ у Шанхаї. Керівники „Зеленого кола“ мобілізували все шанхайське „дно“, і його члени вчинили безліч безсудних розстрілів робітників та революційних студентів. Характеристично, що теперішній гомінданівський уряд підтримує щільний зв'язок із ватажками „Зеленого кола“, від яких він одержує величезні хабарі. Наприклад, один із них, коли одержав монополію на продаж опію (офіційно продаж опію в Китаї заборонено), подарував, вступаючи на свою посаду, жінці Чан Кай-ші 40.000 доларів, і крім того, посилав їй великі суми щомісяця.

вів йому свою історію, але про сестру промовчав. Чи то боявся, що старий розсердиться, чи то посоромився, бо при цьому була Цзу-лін, дівчина старого.

Одного дня старий покликав Лі до себе.

— Слухай, — сказав він, — я хочу дати тобі одне доручення, коли ти його виконаєш, я тобі добре заплачу!..

Лі мовчки вклонився.

— Як звечоріє, підеш на річку і знайдеш човен „Золотий лотос“. Спитаєш там господаря і передаси йому оцел!.. — і старий дав йому записку. — Відповіді не треба.

Лі пішов. Над містом заходила ніч. Він минув торговельні квартали, далі пройшов передмістя з вузькими провулками, поминув доки і, нарешті, опинився над річкою. Вона вся блищала від незчисленних вогнів, і здавалося, що не вода тече, а розтоплене золото тихо дзюрчить між човнами, що були розцвічені найрізноманітнішими ліхтариками. То була казкова світляна картина, що її можуть створити тільки китаїці.

Лі зупинився, як зачарований. Це були веселі доми на воді, де багаті європейці й китаїці розважались вечорами, знамениті „квіткові човни“, де до послуг розжирілої буржуазії були сотні „жриць кохання“, і де рафінована розпуста буржуазії могла задовольнити свої найвигадливіші забаганки.

Річка бралася туманом. У ньому іноді пропливали великі човни з червоними скляними

будівлями. Двері були зелені й сині. Подихало запахом чаю, парфуми й квітів.

Лі ступив на хисткий білий місточок, що його освітлювали різноколірні паперові ліхтаріки, коливаючись від найменшого подиху вітру.

Ось він на першому човні. Чує музику. Ловить швидкий погляд набілених дівчат. Та він не звертає на них уваги, а йде далі, шукаючи „Золотого лотоса“.

Йому довелося довго блукати по цьому водяному місті, з його хисткими вулицями, цілими кварталами, що їх осявало мінливе й чарівне світло. Це світло заломлювалося і відбивалося тисячами вогнів у річці, що від цього здавалася населена якимись неземними істотами.

Нарешті, він знайшов потрібний йому човен. Він пізнав його по великому матовому ліхтареві, де був намальований лотос, що розкривав свої золоті пелюстки, а до нього тяглась своїми тонкими пучками красуня.

Лі зупинився перед круглими дверима із рожевого скла, що вели до залі, звідки допливали тихі звуки музики. Лі штовхнув двері.

Його осліпило ясне світло численних ліхтарів, що від них ішли снопи найрізноманітнішого світла, творячи собою незвичайну світляну гаму, що в ній нечутно рухались маленькі жінки. Він озирнувся і побачив за столиками випещених європейців, що прийшли сюди з своїми дамами. На сцені стояла маленька актриса в небесно блакитному одязі і щось співала, а їй акомпанювали подружки на лютнях, сидячи ко-

ло її ніг. Блищали сині шовки і червоним горіли шальвари, переливаючись гарячим полум'ям.

Це був рай багатих. І Лі, убогий воднонос, стояв і слухав спів і музику, вдихав аромат чаю, квітів і парфуми. Від цих пахощів у нього злегка туманилась голова.

Підбіг слуга.

— Тобі чого?..

— Господаря.

— Іди за мною, — і він проводить його вузьким коридором далі.

Друга заля. Тут європейців нема, самі китайці. Коло стін бліді молоді дівочі обличчя з чорним волоссям і трояндами на голові. Деякі ще зовсім діти. Он червоний старий китаєць бере одну з них і саджає собі на коліна. Посередині молода жінка з білою шовковою хусточкою в руці. Вона з прискореними рухами про щось співає. Вона складає свої маленькі білі руки. У виразі її уст Лі ввижається щось знайоме. Він завмирає на місці і не може відірвати очей від співачки. Слуга сіпає його за ногу.

— Ходім!..

Вони в невеличкій кімнаті. Назустріч підводиться господар у шовках. Лі подав йому записку.

— А, це від старого Вана, — каже він і швидко перебігає очима записку.—Добре. Можеш іти.

Ці відвідини лишили в Лі глибоке вражіння. Перед ним відкрився краєчок життя, що його вели багаті.

— От де наш піт і кров!—казав він батькові, розповідаючи йому про те, що він бачив на річці.—Тим часом, як ми працюємо, вони гайнують час у курильнях, веселяться з дівчатами, вони навіть сидять за одними столами з європейцями і весело з ними розмовляють.

На це старий відповів:

— Не заздри, Лі. Заздрощі — ворог бідних, нагорода їхня — праця. Заздрощі перешкоджають спокоеві духа. Кожен має те, що йому приділило небо. Не будемо ж його дратувати!..

— Але чого небо забрало в нас матір і брата? — скрикнув Лі. — Чого воно розпорядилося так, що ти примушений був продати сестру? Чому воно так скупко винагороджує працю бідних і обсилає золотом багатих? От що хотів би я знати!..

— То його воля, і не нам його судити.

І друге пригадав Лі. Він якось ішов містом, коли наткнувся на великий натовп обшарпаних і бідних людей. Були там чоловіки, жінки і багате дітей. Деякі тримали в руках плякати:

— Геть капіталістів! Геть імперіялізм!

— Хай живе Радянський Китай!

— Смерть катові китайських трудящих мас,
Чан Кай-ші!

— Хай живе китайська Червона армія!

— Геть зрадницький Гоміндан! Хай живе
СРСР!

То була робітнича демонстрація страйкарів однієї великої текстильної фабрики. Ось вона зупинилася. Над натовпом вихоплюється молода

робітниця, починає запально говорити. У натовп летить гаряче:

— Товариші!.. Ми кинули працю... Нас визискують, примушуючи працювати по 16 годин на добу... Ми позбавлені всіх прав... Ми раби машин і свого господаря!..

Але не встигла вона сказати цих кілька слів, як на демонстрацію напала поліція і почала люто бити. Чути було сердиті вигуки, лайку, тупіт, крики, войки. Лі швидко шмигнув у вузький провулочок між двома крамницями і побіг, увесь час озираючись, чи не женеться хто за ним. Захеканий, він зупинився за кілька кварталів.

А другого дня газети повідомляли, що заходами поліції під час демонстрації заарештовано кількох комуністів. Уночі їх розстріляно, серед них дві жінки.

У Лі, коли він дізнався про це, боляче стиснулось серце. Ось як багаті розправляються з комуністами, що бажають добра народові. Він якось заговорив про це із старим Ваном. Той сердито закричав:

— Комуністи?.. Їх треба всіх винищити, як щурів!.. Це, Лі, найбільші вороги свободи Китаю!.. Вони хочуть віддати нас до рук росіян. Ти ніколи не слухай їх!.. Коли щось помітиш за них, то ти скажи мені!.. Я знаю, ти гарний і чесний хлопець!..

Лі довго думав над цими словами. Коли всі багаті так бояться комуністів, значить, вони чимось страшні їм. Чим? Тим, мабуть, що хочуть відібрати в них їхні гроші й землі і все

це передати бідним. Ні, старий Ван не на такого напав,— він не стане донощиком.

Але дивно те, що Лі не перестав вірити старому, хоч у тій його довірі й утворилась маленька шпарка; Ван не перестав ласкаво ставитися до нього. Саме під цей час занедужав батько. Лі бідкався і ділився іноді своїми страхами з своїм багатим хазяїном. Той співчував йому і давав більше грошей. При цьому говорив:

— Не дякуй. Я тобі даю тому, що ти гарний чесний парубок і любиш свого старого батька. Це одна з найбільших чеснот, заповіданих нам від мудрого Ляо-дзе.

Батько помер. Лі поховав його і був перші дні у великій розпуці, але поволі заспокоївся. Тепер він був сам і міг покинути це осоружне місто і піти туди, де можна було більше заробити. Ніби вгадуючи ці його думки, одного разу старий Ван заговорив із ним:

— Ти, значить, поховав свого старого батька?

Лі відповів, що він дуже поважав свого батька, і йому дуже жаль за ним.

— Слухай Лі,— сказав старий купець,— хочеш заробляти по 12 долярів на місяць?

Лі вдячно посміхнувся,— такий заробіток йому ніколи й не снився.

— Мені потрібні робітники на новій залізниці. Я знаю тебе як чесного й працьовитого хлопця. Через це я й пропоную тобі роботу в себе. Так як, згода?

Що мав робити Лі? Він усе ще вірив старому, що завжди ставився ласкаво й доброзичливо

до нього. Йому надокучило носити воду. Робота тяжка, а заробіток малий. А тут пропонують цілих 12 долярів на місяць. Та це ж цілі мішки рижу! І Лі дав згоду.

Купець дав йому листа і сказав, що з ним він має піти на пристань; там він знайде уповноваженого, його посадовлять на пароплава і відвезуть на місце робіт. Лі ще раз подякував і пішов. Та коли він проходив двориком то побачив у вікні Цзу-лін, що робила йому таємничі знаки. Він швидко підбіг до вікна. Вона зашепотіла:

— Тікай... не вір йому... не згоджуйся дивись... Він...—Цзу-лін не встигла скінчити й відскочила від вікна. Лі теж за два стрибки опинився серед двору і з байдужим виглядом пішов до виходу, хоч він і бачив тінь старого, що пропливла у вікні.

Лі був страшенно здивований цим таємничим попередженням Цзу-лін. Що воно могло означати? Від якої небезпеки вона хотіла його застерегти? Чому вона радила не вірити старому?

Стривожений, він уже хотів повернути назад і забрати свою згоду. Потім Лі подумав,— яка небезпека може йому загрожувати? Коли йому не сподобається робота на залізниці, то він може її повсякчас кинути і перейти кудись інде. Дійшовши такого висновку, він заспокоївся і почав лаштуватися до від'їзду.

3

Другого дня Лі був на пристані. Там він зустрів десятків зо два хлопців та чоловіків, що

теж їхали на будівництво нової залізниці. Це розвіяло в нього останню підозру; він швидко перезнайомився з усіма, і вони тепер усі разом почали обговорювати можливі умови праці на новому місці робіт. Дехто так просто радів з нагоди заробити, бо через постійні генеральські чвари тисячі людей голодували і були раді працювати хоч за жмсію рижу. А тут пропонують стати на роботу за 12 долярів на місяць,— та це ж цілий маєток.

Нарешті, прибув старший, перевірів усіх за списком і повів до невеличкого пароплава, що гойдався на пристані. Їхали цілу ніч. На ранок зупинилися коло пустельного берега і старший наказав висідати. Всі були здивовані, що ніде не було й сліду будь-яких робіт, але залишили свої запитання при собі. Здалеку було видно місто. Та старший повів їх не туди, а вбік від міста. На запитання, чи скоро вони вже прибудуть, старший показав на пасмо невисоких горбів.

— Це там.

Але коли вони наблизились до вказаного місця, то, на своє здивовання, ніякої залізниці там не побачили: кругом було порожньо, зате під одним горбом помітили цілий загін солдатів. Старший повів усю партію до них. Коли вони порівнялися з ними, то солдати вишикувались, а офіцер, вітаючи старшого, спитав:

--- Скільки ти привів?..

Двадцять п'ять!.. Ось вони!.. Ви всіх їх можете взяти в свою партію!..

Лі і його нові товариші почали обурюватися, вони заявили, що їх ошукали, що вони зосвім не мають ніякого бажання служити у війську і зараз повертаються назад. Але солдати їх оточили, а офіцер пригрозив кожному розстрілом на місці, хто тільки ще роззявить рота або упиратиметься, і скомандував вести їх до табору.

Так Лі трапив до гомінданівської армії. Тепер йому стала зрозуміла пересторога Цзу-лін, і чому вона радила його не довіряти старому, Він тепер міг бідкатися над своєю нещасливою долею, але пастка міцно замкнулась, і невідомо було, коли він з неї вирветься. Ах, з яким би задоволенням Лі повернувся до доброго шляхетного купця, здушив би своїми руками його кощаву шию і тряс би доти, аж поки витряс би з нього душу. Тільки тепер він зрозумів, звідки йшло багатство старого. Він, як виявилось був таємний вербувальник солдатів для генералів. Усіх, хто прибув з Лі, він так само підкупив своєю добрістю, підступом виманив у них згоду їхати на будівництво залізниці і віддав їх до рук гомінданівських офіцерів.

Лі лежав на землі і гірко роздумував над своєю долею. Йому пригадалась одна зустріч рік тому. Він повертався додому з роботи. Справа була надвечір, і починало вже сутеніти. Раптом він поперед себе побачив чоловіка, що йшов непевною ходою, високо піднісши голову, і ніби обережно намацував ногами землю. Коли Лі порівнявся з цим чоловіком, той несподівано

спіткнувся і впав. Лі підбіг до нього і допоміг стати на ноги. Тут він побачив, що чоловік той сліпий; замість очей у нього були страшні порожні зіниці. Старий солдатський мундир висів на ньому лахміттям, а сам він мав дуже нужденний і безпорадний вигляд. Лі взяв його за руку і привів до своєї хати; там цей чоловік розповів свою невеселу історію.

— Я був солдатом в армії генерала Лю Чон-ніна, — сказав він. — Я їхав на роботу до копалень, а потрапив до рук вербувальника солдатів. Через три дні я вирішив утекти, але мене спіймали і дали 50 палиць. Довелося скоритись і чекати на слухну хвилину. Я ніколи в своєму житті до того не страждав так, як там, у війську. Жодної хвилини не було спокою. Нам не платили грошей, а коли ми починали вимагати, то нам базікали про любов до батьківщини, про те, що ми служимо великій справі — визволенню Китаю від гніту чужоземців; при цьому наводили стару приповідку, що, мовляв, — смерти не бійся, а золота не збирай, — хоч кожен із наших командирів намагався якраз найбільше того золота нагарбати. Ми зчаста голодували, але за найменшу спробу протесту карали найжорстокішим способом. Я часто хворів, але не наважувався відпочити. Щоб якнебудь урятуватися від цього пекла, я почав мастити ноги однією мастю, що від неї вони розпухали. Це дало мені на кілька днів перепочинок.

Потім мене поранили в бою, і я осліп. Тепер, коли я їм став більше непотрібний, вони ви-

гнали мене з армії. У мене не було нічого за душею, і я почав жебрати на вулицях. Але генерал Лю Чон-нін уважав, що сліпий солдат в уніформі не повинен старцювати в тому місті, де стоїть його армія, бо це може підірвати боєздатність його солдатів, і він, під загрозою розстрілу, наказав мені забиратися звідти на всі чотири. Коли я став їм непотрібний, вони мене викинули, як дохлу кішку, на смітник!..

Солдат іще довго волав, лаявся і кляв усіх генералів та багатих, а також тих дурнів, що йдуть до них служити.

— Але чекайте, — казав він погрозливо, — прийдуть комуністи вони виметуть цей бруд, і голодні собаки вдосталь наїдяться їхніх трупів...

Він посміхнувся своєю страшною усмішкою сліпого, і в його словах прозвучала така ненависть, що Лі навіть стало моторошно.

Лі здригнувся, коли пригадав цього сліпого солдата. Можливо, що і його тепер чекає така сама доля — і він тут таки постановив за всяку ціну втекти з війська. Ця думка повернула йому певність, і він заснув коротким тривожним сном.

Другого дня рано його розбудив звук військової сурми. Хтось боляче вдарив Лі стеком по ногах. Почулися вигуки:

— Вставай!.. Вставай!..

Лі звівся на ноги, і його разом з іншими повели на пляц. Коли новобранці вишикувалися, офіцер підійшов до Лі і запитав:

— Ти знавш, як вітати офіцера?

— Ні. Але коли навчите, то знатиму.

Офіцер швидко підніс руку догори. Лі за ним
Але офіцер з усієї сили вдарив його по щоці.

Не лівою рукою, свиняча твоя морда треба, а правою!..

Так для Лі почалося військове навчання. Рано, ще зорі мигтіли на небі, їх будили на муштру. Їх ганяли по полю, вчили стріляти, маршувати, аж поки вони падали з ніг. Потім офіцери їм іще читали патріотичні книжки і вели з ними розмови, під час яких вихваляли Гоміндан, Чан Кай-ші і лаяли комуністів, змальовуючи їх, як страшних розбійників, що хочуть загибелі Китаю. Далі знов муштра, і так до гупої ночі. Солдати за цілий день так стомлювалися, що ледве доповзали до своїх нар і падали на них мішками.

У таборі панувала жорстока палична дисципліна. За найменшу провину офіцери били солдатів по щоках і стеками. За порушення дисципліни винних били бамбуковими палицями і в ката щодня вистачало роботи. За дезертирство й образу офіцера належав розстріл. Проте, не вважаючи на цей терор, Лі не кидав думки про втечу. Щоправда, зробити це було дуже тяжко, бо табір щільно охороняли, він був повний шпигунів, патрулі нищпорили по всіх околицях, виловлюючи втікачів та дезертирів, — і тоді над ними починалась страшна ексекуція: одних били до нестями бамбуковими палицями, аж поки вони ставали чорні, других, особливо „злісних“, або, на думку начальства, небезпечних, розстрілювали; третім, щоб тероризувати молодих солдатів, стинали

голови. Від цих жахних картин у Лі стискалося серце, і волосся на голові ставало догори. Та що більше він бачив крові й насильства, то більше зміцнювалася в ньому думка про втечу, то більше зростала в ньому ненависть до офіцерів і взагалі багатих.

Минуло вже три місяці, відколи Лі трапив до війська, а він ще ніяк не міг здійснити свого наміру. Дехто з його товаришів примирився і покірпо ніс ярмо військової служби, тільки десь у затишку ці нещасні розмовляли про червоних та кляли своїх начальників. Але боячись шпигунів та провокаторів, Лі не встрявав у ці розмови; він пильно придивлявся до товаришів, щоб потім, якщо треба буде, звіритись одному-двом і разом утекти.

Під цей час пригнали нове доповнення. Лі звернув увагу на одного старого солдата, що його очі якимось по-чуждому блискали, коли він дивився на офіцера. Слухаючи базікання офіцера про комуністів, про СРСР тощо, він під такі моменти тонко посміхався самими лише устами. Він ніколи не брав участі в солдатських розвагах і тільки зрідка щось сам собі наспівував. Цей солдат дуже зацікавив Лі, і він поклав із ним ближче зійтись. Якимось їх разом поставили на варту, і Лі розповів йому історію того, як він трапив до війська, кленучи на чім світ стоїть свого старого купця. Він розпалився і, закинувши геть обережність, раптом запропонував своєму товаришеві втекти разом із табору.

Але той вислухав його мовчки і тільки, коли Лі зовсім скінчив говорити і чекав відповіді, той з посмішкою в голосі сказав:

— Лі, ти набитий дурень!

— А то чому?— здивовано перепитав його Лі.

— Ти зараз розповів мені про свої наміри... Ти підбивав мене на втечу... А що, як я шпигун і зараз викличу офіцера? Тебе заарештують і завтра перед усім полком поставлять на коліна...

— Ти цього не зробиш?— сказав Лі і погрозово наставив на нього багнета.

— Ясно, що я цього не зроблю,— відповів той, спокійно відводячи його багнета від себе.— Проте, з купцями й генералами треба не так боротися!..

— А як же?

— Я був кілька років там!— і він показав на північ.

— В СРСР?

Він кивнув головою.

— Треба боротися проти генералів та буржуазії так, як боролись вони. В цьому порятунк Китаю!

— Так що ж ти пропонуєш?

— Покищо нічого. Але хоч би що з тобою, або зі мною трапилось, ти ні в якому разі не повинен виявляти, що щось знаєш або когось підозріваєш. А далі видно буде!

Цей чудний чоловік тепер іще дужче зацікавив Лі. Потім одного разу він намацав у кишені своєї шинелі папірець; Лі обережно

Його витяг і розгорнув на долоні, але поспішив заховати назад, злякано озирнувшись. Зробити це йому примусив напис на березі аркушика, що закликав „Пролетарі всіх країн, єднайтесь!“ Отже це був комуністичний метелик. Як він трапив до нього? У Лі все затремтіло всередині, ніби цей маленький аркушик паперу пік йому руки. В ньому говорено про нові перемоги китайської Червоної армії над гомінданівськими генералами і кликано солдатів переходити на бік червоних із зброєю в руках. Цей аркушик був променем для Лі в тій безнадії, серед якої він жив; він тепер принаймні знав, що близько є комуністи і куди саме йому тікати.

Увечері Лі зустрівся з старим солдатом. Той йому показав такий самий аркушик і спитав:

— Читав?

— Ні,— збрехав Лі.

— А не хочеш почитати? Цікаво!

— Ти набитий дурень,— відповів Лі.— Звідки ти знаєш, що я не шпигун? Ось зараз візьму й покличу когось із офіцерів та розкажу, що ти роздаєш комуністичні проклямації. Ти знаєш, що тоді буде з тобою?..

Старий солдат весело розсміявся і вдарив Лі по плечах.

— Молодчина. Так і треба. Давай будемо товаришами... Але зовні у наших взаєминах не повинно нічого змінитися.

Так почалася друга робота Лі в таборі. Він регулярно знаходив то в себе, то в умовленому місці метелики і розсовував їх, де тільки міг.

Але для начальства це теж не могло лишитися непомітне, бо до штабу полку шпигуни щодня приносили ці метелики і казали, що весь полк заражений пропагандою комуністів. Тоді видано наказ за всяку ціну впіймати тих, хто розкидав ці метелики.

Та ті, хто приносив їх до табору, ніби знали про це, і на якийсь час метелики зникли. Але як тільки все трохи заспокоїлось, вони знову почали з'являтися скрізь, навіть у квартирах офіцерів. Це лютило командування, і тоді заявлено прилюдно, перед усім фронтом, що коли спіймають комуністів, то негайно їх розстріляють перед очима всіх. Це не вплинуло, і метелики регулярно з'являлися далі, а солдати жадібно їх читали. Почастішали випадки порушення дисципліни і грубі відповіді офіцерам.

І от однієї ночі до барака, де спав Лі, вскочив офіцер із поліцейськими солдатами і почав робити ретельний трус. Офіцер лаявся, тупотів ногами, погрожував розстрілом, але трус нічого не дав. Тоді офіцер почав допитуватись кожного зокрема; неважаючи на погрози та улещування, всі казали, що нічого не знають і не розуміють, про які саме метелики тут мовиться. Коли викликали Лі, і він став перед офіцером той утопив у нього погляд і запитав:

— Ти читав їх?

— Кого?

— Брудні комуністичні відозви!

— Ні, я не знаю, про що ви говорите

— А як ти думаєш, хто міг їх розкидати?

— Не можу знати. Вам це краще видно.

— А як на твою думку, хто міг би серед твоїх товаришів таке зробити?

— Не можу знати!— а сам дивиться просто у вічі офіцерові і не змигне.

— Брешеш, собако!—заверещав офіцер і стек свиснув у повітрі. Лі в ту ж мить відчув, як щось гаряче опекло йому щоку. З розсіченої шкіри на мундир офіцера бризнула кров. Лі схопився за щоку, вдари сипались один за одним на голову на плечі, на руки. Нарешті, він не витримав і впав.

— Виволочіть його!—наказав офіцер і продовжував свій допит далі.

Лі пролежав під арештом цілий тиждень. Слідство не дало ніяких доказів проти нього, і його випустили.

Коли він прибув назад до бараків, то старого солдата він уже не застав. Товариші пошепки передавали, що він зник тієї ночі, і де подівся, ніхто не знає. Лі побоявся розпитувати про нього далі.

І от знову Лі залишився один. Але остання пригода зовсім відмінила його вдачу. Від колишнього веселого Лі тепер не лишилось нічого. Він увесь час про щось уперто думав і, коли зустрічався з офіцерами, його очі так само спалахували гнівом, як і в його мовчазного друга. Щодо проклямацій, то вони вряди-годи з'являлися й далі в таборі, і шпигуни, хоч які були — спритні, — не могли нічого викрити. Скидалося на те, що проклямації приносять до табору якісь безплотні духи.

Нарешті, оголошено, що полк виступав в похід проти червоних. Лі йшов через спустошену країну, де недавно точилися великі бої з повсталими селянами. Села й міста лежали в руїнах і згарищах. Коли приходили на бівуаки, то не було де розташувати табору і чого їсти. По селах лишилися тільки старі діди та баби, що не хотіли кидати руїн і бажали померти на рідній землі. Їх збирали до штабу, і офіцери починали допитувати:

— Де червоні?

— Не знаємо.

— Хто ними командує?

— Не знаємо.

— Куди пішли мешканці?

— Не знаємо.

— Де можна дістати рижу?

— Не знаємо.

— А коли ви помрете, теж не знаєте?

— Не знаємо.

Їх проганяли вдарами палиць геть, і вони сиділи на порозі зруйнованих фанз подібно до висушених мумій та дивилися, як солдати розтягали те, що лишилося від попередніх руйнацій.

Лі під час цього походу зазнав справжньої „любви“ селян до гомінданівського війська. Дізнавшись про його наближення, вони виколовали очі худобі, щоб зробити її непридатною для армії; ця худоба з жалібним муканням блукала по спустошених ланах, де ховалися напів-

голодні й перелякані люди. Одного разу полк проходив через голодні села,—це тут так похазяйнували передні загони. Всюди валялися трупи. Ніхто не ховав їх, і вони так і лежали на поверхні землі. Сморід був такий, що не можна було дихати. В тих селах, де ще лишилось хоч трохи мешканців, вони розповідали про свою лиху долю. Генерали, не вважаючи на голод та страшні злидні, наклали на них величезні податки, які стягали за багато років наперед. Щоб сплатити їх, селяни примушені були продавати худобу, реманент і навіть двері та стріхи із своїх фанз. Багато з них, щоб урятувати себе від голодної смерті, продавали своїх дітей,—та навіть і за це батьки мусіли платити податок по 5 долярів за кожную продану дитину.

Але подібні, якщо не страшніші картини, Лі бачив і по містах. Вони були переповнені голодними біженцями, що блукали від будинку до будинку, стояли на рогах вулиць і жебрали. Це були висхлі кістяки, одягнуті в рам'я. Багато жінок із немовлятами на руках, багато інвалідів війни, що виставляли на показ свої страшні рани та каліцтва. В своїх округах їм доводилося годуватися щурами, гробаками та корою дерев. Це були живі привиди, що, дивлячись на них, серце обливалося кров'ю.

Все частіше доходили чутки про повстання селян проти гомінданівського війська і хоч як ховали це офіцери від своїх солдатів, але ті дізнавалися, що там от і там партизани несподівано напали на загін і винищили його. В одному

місті вони палили поміщиків. У другому вигнали й повбивали надто ненависних урядовців і оголосили в себе радянську владу. В третьому обеззброїли цілий загін війська; солдатів відпустили, відібравши в них зброю, а офіцерів постріляли.

Лі розумів, що вони тепер їдуть по гарячій землі; це було помітно з того, як нервувалося начальство і як воно виставляло посилену варту та патрулів, щоб зненацька не напали партизани. Солдати пошепки говорили про „Червоні піки“, „Чорні піки“, „Великі ножі“. Це все були загони селян-партизан, що боролися проти гомінданівських генералів, проти податків та поміщиків.

Проте, скільки вони не йшли, але червоних ніде не було. От-от мали з ними зіткнутися, та коли приходили на вказане місце, то вони зникали, як дим, і з'являлись то в тилу, то праворуч, то ліворуч, увесь час турбуючи армію і не даючи їй спочинку. Починалося знову пересування, знову переслідування, а червоні все більше й більше затягали армію вглиб зайнятого ними району. Полк Лі крутився сюди й туди, робив великі марші, але завжди спізнявся, — слід червоних зникав. Разом із тим усі почували, що за ними стежать сотні невидимих очей, які відзначають кожен крок полку і передають це червоним. Особливо це було помітно вночі. Тоді все наповнялось якимись шелестами, нічну тишу розтинали злякані покваліві постріли; били на тривогу, полк здіймали на ноги і так

тримали до світанку, чекаючи на несподіваний і жорстокий напад. Але займався блідий день, сонце викочувалось і оглядало сумну й спустошену землю, і полк рушав далі навздогін за цевловимим ворогом.

Нарешті, Лі діждався свого. Це трапилось на двадцятий день походу. Солдати були змучені вкрай. Не було чого їсти, а офіцери, що ближче вони були від фронту, то скаженіше розправлялися з ними за кожну найменшу провину. Лі тепер був не один; за час походу він зумів збити міцну групу товаришів, що мала на меті за першої ж сприятливої нагоди зняти повстання і організовано перейти до червоних. І от за таких обставин вони вступили в цей спустошений і безлюдний район. Річ у тім, що як тільки гомінданівська армія наближалась до якогось району, що був охоплений повстанням, то селяни з усім своїм майном і худобою знімались і рушали слідом за червоними. Тепер по всьому було видно, що червоні недалеко.

Того дня їхній загін під командою п'яťох офіцерів виряджено в одне село, де за відомостями були позавчора червоні. Загін прийшов туди надвечір і перебув дуже тривожну ніч. На ранок, коли прокинулися, то побачили на вулиці незвичайну картину. Попереду на коні їхав офіцер, а поруч нього біг солдат, прив'язаний до коня. Офіцер, коли солдат відставав, бив його нагаєм — отже, тіло нещасного являло собою одну рану, і на ньому шматтям висіла одежа разом із шкурою. Офіцери, дивлячись на цю

картину, весело реготали. Їхній товариш, порівнявшись із ними, скочив на землю.

— Що це таке? — запитали його. — Для чого тобі знадобився цей хлопчина в ролі пристяжної коняки?

— Дезертир — відповів новоприбулий. — Він думав, що зустрів червоних і трапив просто до наших рук, голубчик!

— Дезертир? — перепитав командир. — Ну, значить, увечері перед повіркою розстріляємо! — командир поніс своє черво до покоїв, де він зупинився з своїми офіцерами.

Тим часом нещасного прикували до стовпа і поставили коло нього варту. Скоро всі знали його нещасливу історію.

Він служив у 82 полку і давно мріяв утекти, але все не траплялося слушної нагоди. Три дні тому, коли вони зупинилися на відпочинок, він відпросився в свого офіцера піти на пшеничне поле. Той дозволив. Він перейшов це поле, потім перебіг неглибоку балку, далі бобове поле і заховався в межі. Але тут напав на нього кашель і він щоб заглушити його, набрав повну жменю землі і захвав у рот. Та його вже почули, і він, уже бачив, як йому крутять руки з тим, щоб вести на розстріл. Кроки наближались. Нарешті, він не витримав і наважився обережно підвести голову. Він побачив, що йде не патруль, а селянин, що працював на полі. Забачивши його, селянин спитав:

— Що ти тут робиш?

— Я дезертир.

Селянин похитав головою і наказав йому йти за собою. Вони прийшли до невеликої фанзи і там дали йому попоїсти.

— Що ж ти хочеш робити, куди підеш?— спитав його селянин.

— Я хочу до червоних. Скажи, де вони, і я піду до них!..

Селянин замислився.

— Червоні недалеко,—нарешті, вимовив він,— а де саме, я не знаю!

Потім цей селянин дав йому свій старий одяг, а його військову одягу відніс у поле і закопав там. Коли звечоріло він вивів його в поле і махнув рукою на південь.

— Іди просто туди, може до ранку й дійдеш до них.

Він рушив, але селянин зупинив його.

— Тільки ні в якому разі не йди дорогою, бо тебе спіймають патрулі, що шастають скрізь. Іди весь час полем, і як тільки побачиш людей, зараз ховайся. Не виходь доти, поки не впевнишся, хто такі.

Він подякував за пораду і рушив у дорогу. Так він ішов цілу ніч. На ранок попоїв зелених бобів і заліг у полі, бо боявся йти. Коли стемніло, пішов далі. І от перед ранком він помітив групу людей, що проходила недалеко від нього. Він услухався в їхню розмову, розпізнав значки і весело кинувся назустріч їм.

— Стій!.. Хто йде?— почув він різкий голос.

— Товариші, товариші!.. Не стріляйте!.. Я ваш!..

Ті зупинились. А коли він підбіг ближче, то швидко кинувся назад. Та було пізно. Його відразу наздогнали й скрутили руки. Виявилось, що він трапив просто до лап патруля на чолі з офіцером, який для зручності перемінив гомінданівські значки на червоноармійські, — це й увело його в оману.

— Тепер мене розстріляють, — похмуро закінчив він своє оповідання.

Лі зібрав своїх товаришів.

— Тепер або ніколи, — гаряче шепотів Лі. — Офіцери напевно п'яні, і нам легко буде їх узяти. Розстрілу цього хлопчини ми ні в якому разі не повинні припустити!

— Але коли невдача? — сказав один. — Тоді й нас спіткає така сама доля!

— Невдачі не може бути, — відповів Лі. — Більшість безумовно, піде за нами. Ти з двома, — давав він розпорядження, — захоплюєш один кулемет, він з двома — другий. Коли ми будемо діяти швидко й рішуче, то не зустрінемо жадного опору. А з командирами ми впроваємося скоро!..

Загін був розташований на широкому подвір'ї старої пагоди. Коло двох входів стояли кулеметники на варті.

Лі та його товариші швидко зняли вартівих, що зробили лише легку спробу вчинити їм опір. Лі скомандував направити кулемети на середину двору.

Все зроблено так швидко, що ніхто з солдатів і не подумав оборонятися.

— Складай зброю!.. — крикнув Лі і швидко пішов до солдатів.

Ставши перед ними, він сказав:

— Товариші! Чи довго ми будемо терпіти знущання наших офіцерів та генералів. Щодо нас, то ми не хочемо бути далі рабами, а хочемо вільного життя. Хто з нами, той хай переходить до нас, хто ні, — хай покладе зброю. А всякого, хто зробить найменшу спробу опору, негайно розстріляємо з кулемета!..

Спершу всі стояли немов ошелешені. Але через хвилину один по одному почали переходити до Лі. Незгодних лишилось усього кілька чоловіка. Лі наказав узяти їх покищо під варту. Далі він швидко підійшов до стовпа, до якого був прикутий засуджений на розстріл і звільнив його. Той зараз ухопив рушницю й закричав:

— А тепер до офіцерів!..

— Загін чоловіка з п'ятдесят швидко побіг до штабу. З вікон чулись веселі голоси офіцерів, що нічого не підозрівали. Зачувши шум на вулиці, один із них виглянув з вікна, але побачивши збурений натовп солдатів, він швидко сховався назад. За мить на порозі з'явився командир, а за ним, як курчата за квочкою, ховалися менші офіцери.

— Що це значить? — закричав він, утоллюючи погляд у Лі. — Бунт? Зараз повертайтеся назад до табору і я розберу там, у чім справа! Винні приймуть заслужену кару! Ну, марш!..

Але Лі закричав:

— Давай зброю!

— Ось тобі зброя!.. — і командир вихопив револьвера і вистрелив у Лі.

Та в цей момент до командира підскочив той, кого він мав увечері розстріляти, і вгородив йому в черево багнета. Командир важко охнув, випустив револьвера, захопився обома руками за живіт і почав осідати на землю. Потім пролунало ще кілька поодиноких пострілів, і з офіцерами скінчено. Їхні трупи виволокли на вулицю й кинули в пил.

Лі пригадує, як вони потім пробивалися бічними дорогами до червоних. Три дні йшли полями, горами, долинами, аж поки наткнулися на передові червоні застави. Так закінчилися його блукання і, нарешті, він знайшов собі нову бойову родину, він став боротися за новий Китай, за визволення трудящих мас.

Раптом Лі нашорошився і до болю в руках стиснув рушницю. Починався ранок. Річка взялася туманом, що за ним зовсім сховався другий берег. І от Лі почулося, тепер уже справді, що в тумані ніби промайнула якась тінь. Лі тихо свиснув. Тоді з-за пагорбка вилізло ще двоє. Лі почав шепотіти:

— Там... у тумані... вони... пливуть...

Усі троє прикипіли до землі. Минула довга хвилина. Річка так само несла перед ними свою каламутну воду, а над нею клубонів густий туман. Аж ось знову майнула тінь, що почала виростати тепер на пляму. Вона обережно наближається до берега. Тепер уже видно неясні обриси великого човна. Тихо хлюпотить вода під веслами.

І тоді збоку вдарив кулемет, розбризкуючи воду. На човні почулись крики, постріли. Лі прикипів до землі й собі почав часто стріляти. — Бах-бах-бах!..

Увесь берег зайнявся пострілами, і вони лунко розносились над річкою. А слідом за цим десь далеко почала гомоніти артилерія. Через річку із свистом пролітали гарматні і рвалися серед чагарнику. Так розпочався знаменитий бій із найкращим військом Чак-Кай-ші, що обіцяв на багнетах принести перемогу китайській буржуазії. Проте, перемоги кривавий диктатор Китаю не дістав. Його 300-тисячна армія після кількадечних боїв з погано озброєними червоними почала розкладатися, розсипатися і примушена була почати безладний відступ. Червоний прапор майорів далі над кількома провінціями.

Над Китаєм нависла нова страшна погроза — японський імперіялізм, що, за мовчазною згодою інших капіталістичних держав, хоче розірвати Китай на частини. Лі знає, що гомінданівські генерали нездатні оборонити Китай. Китайська буржуазія плазує перед імперіялістами. У них одна мета — задушити Радянський Китай, що дедалі більшою погрозою повстає над ними і може перекинути їхню владу, запалити повстання від Індії до Кореї, — придушити Радянський союз.

Але Лі знає також і те, що Радянський Китай не одинокий у своїй боротьбі, що за ним і за СРСР стоїть усесвітній пролетаріят. І вже

недалекий той час, коли червоний прапор майорітиме над усім Китаєм, а Червона армія скине імперіялістів разом із генералами та буржуазією в море.

І ця віра в перемогу надихає силу Лі в його тяжкій боротьбі. Але за нею він бачить величну картину майбутнього. Він бачить постать великого китайського революціонера — Сун Ян-тсена і великого пролетарського вождя Леніна.

Лі, сам собою — невелика сила. Але мільйони Лі, розкиданих по всьому Китаю, розкиданих по всій землі — це непереборна сила. Вони поховують старий кривавий лад, і тоді зійде над змученими народами, зоря нового життя.

З М І С Т

Гаррі Сміт або янки в українських преріях (повість) .	5
Лі (шкіц)	181

elib.nlu.org.ua

